

KRÚDY GYULA
A TEGNAPOK KÖDLOVAGJAI

1925.
TEVAN KIADÁS

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2014
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5472-26-8 (online)
MEK-13196

TARTALOM

I. FERENC JÓZSEF EURÓPA LEGELSŐ GAVALLÉRJA
IV. VAGY SZERENCSÉTLÉN KÁROLY KIRÁLYUNK
TISZA ISTVÁN UTAZÁSA A HALÁL FELÉ
KÁROLYI KÜLÖNÖS PÁLYAFUTÁSA
A BOLSI
JÓKAI BARÁTJA A BOLDOGTALAN RUDOLF KIRÁLYFI
KOSSUTH FIA
HOGYAN JÁRTA A WALESI HERCEG AZ ÉLET ISKOLÁJÁT PESTEN
A PÜNKÖSDI KIRÁLY, HONTALAN MILÁN EX-KIRÁLY PESTEN
A MAGYAR HABSBERG, EGY RÉGI UDVARHÁZ UTOLSÓ GAZDÁJA
ESTERHÁZY, ROTHSCHILD ÉS A TÖBBI ARANYEMBEREK
VIDÉKI ÉJTSZAKÁK LOVAGJA
AZ UTOLSÓ NEGYVENNYOLCAS HONVÉD:
FEJÉRVÁRY GÉZA, I. FERENC JÓZSEF KIRÁLY BARÁTJA
SZEMERE MIKLÓS, DE GENERE HUBA, A MAGÁNYOS GAVALLÉR
A FŐSZERKESZTŐ
MESE A VARRÓGÉPRŐL

I. FERENC JÓZSEF EURÓPA LEGELSŐ GAVALLÉRJA

Kísértetnek kellene lenni Budán, a Várhegyen, hogy mindent pontosan elmondhatnék róla... Azon a titokzatos lépcsőn kellett volna járni, amely a vérmezei oldalról vitt fel a budai várba, amikor azt a mezőt még „generálisok kaszálójának” nevezték. (F. J. idejében kétszer vették igénybe ezt a rejtek-folyosót: egyszer a régi Népszínház könnyezve szeretett csalogánya, aki valamely titokzatos okból közvetlenül az éjféle óra előtt „volt kihallgatásra rendelve” a Népek Atyjához, - másodsor egy dunai vidra, amely télvíz idején fürgén felszaladt a grádicson a legnagyobb magyar uraság dolgozó szobájáig, hogy az inasok alig tudják vala elhessegetni a hivatalan vendéget.) Befalazott vitéznek kellett volna lenni egy kémény falába a király házában, hogy most pontosan elregélhetném, hogy miért volt F. J. arca öregségére olyan piros, mint egy ritka falevél, amellyel véletlenül találkozunk a budai erdők sétaútjain, - holott valójában már tallérjain is kezdtek sárguló emlékeztető vállani jellegzetes arcképei... Vagy eleven testörnek lenni a Király hálószobája előtt, amikor a régmúlt időkben még javában forgolódik katonapokrócos ágyán a várgrófok késői unokája, mert a várgrófné, ama wittelsbachi, nem nyitja ki szelíd kézzel a hálószobába vezető ajtót, hogy ura és parancsolója álmatlansága felől tudakozódjék... Csak lapírónak nem kellett volna lenni F. J. korszakában, mert ez az úr nem sokra becsülte a legbefolyásosabb szerkesztőket sem, akiknek szavára a színházigazgatók házmester-kisasszonyokból primadonnákat neveltek... Ezek a tekintélyes lapvezérek kétféle formában voltak ismeretesek a rémregényeket közlő bécsi Extrablatt hűséges olvasója előtt: - ismert egy jól megtermett, hízásra hajlamos, vörösbajszú zsidót, aki csiptetős szemüvege mögül még a régi osztrák-magyar monarchia nevezetes hadgyakorlatait is bizonyos fensőbbiséggel nézte, talán magában mondogatta is, mint a papírkosárba kerülő kéziratokra volt szokásuk ez időtájt a szerkesztőknek:

- Jótalan.

Ezt a vörösbajszú zszurnalisztát aztán személyesen tiltotta ki F. J. arról a területről, ahol fenségesen imponáló gyalogsági katonáiban, valamint a tündér-regékből való magyar huszáraiban gyönyörködni szokott. Kitiltotta a hadgyakorlatok színhelyeiről. (A magyar reportázs akkori fővezére meglehetősen nehéz szívvel jelentkezett kizsuppoltságában komoly főnökénél, Rákosi Jenőnél. Szerencsére, a Népszínház emeritált igazgatója ismerte F. J. egyéb emberi szeszélyeit is és ilyenformán nem fogta fel tragikusan a lapja munkatársának az elparancsolását a hadgyakorlatok színhelyéről. A lapíró Barna Izidornak hívták és még sokszor emlegetik azok, akik a magyar sajtó történetét írják.) - A másik szerkesztő, akit F. J. a magyar zszurnalisztikából személyesen ismert: bizonyos Futtaki nevű úr volt, aki könyvomatós-lapot szerkesztett Pesten, amely foglalkozás nem tartozott a legelőkelőbb teendők közé a régi fővárosi életben. Futtaki és kollégái írták össze azokat a névsorokat, amelyeket a temetések, bálók, akasztások és egyéb ünnepélyek után volt szokás a t. c. olvasó tudomására hozni. A vérbeli régi zszurnaliszták már akkor sem tartották ezt a hírlapírói munkát valami túlságosan tiszteletreméltónak, hiszen ifjú reporterkorunkból magunk is jól emlékezhetünk rá, hogy a temetések és más társadalmi összejövetelek résztvevői mily szívesen közreműködnek a noteszkönyvecskéjével foglalkozó tudósító körül, hogy nevük a megjelentek sorából ki ne maradjon... Nos, Futtaki sohasem hagyott ki senkit a tűzvésznel, vagy dunai áradásnál megjelentek névsorából, aki arra érdemes volt... Vitte is valamire a jóúr. F. J. lovat adatott neki, hogy pontosan referálhasson a hadgyakorlatok meneteléről. A legenda szerint a kitüntetett szerkesztő nem nagyon örült a lónak, mert az többször ledobta a nyeregből, máskor meg minden ok nélkül harapni kezdett. (Ifjabb Ábrányi Kornélt, bár ez könyvet írt róla: nem ismerte. Börtönszaga volt.)

*

Hát ezt a két urat ismerte F. J. abból a pesti középosztályból, az úgynevezett hírlapírói karból, amely már néha-néha azt merete gondolni magában, éjjel a Fiumében, vagy a Princi újonnan nyitott New-York-kávéházában, hogy ő vezeti a magyar értelmiséget. Az ánya térdét vezette. F. J. vezetett itt egyeduralommal és olyan biztonsággal, amilyen biztonsággal a lófarkas burgzsandárok sétáltak a bécsi Hóf területén: sohasem kellett kivonni cifra markolatú kardjukat sem a jólnevelt bécsi közönségre, amely olyan ápoltság volt, mint az egyformára nyírott bokrok a császári kertekben, sem a generálisok és egyéb hadvezérek lovasszobraira, amelyek a császár bécsi házában különböző udvarain a történelem véghatáráig hirdetni látszottak az Ausztriai Ház dicsőségét.

*

Szeretném elmondani a fiamnak, vagy egyéb maradékomnak, hogyan emlékezünk mi, elhalványuló, tizenkilencedik századbeli magyarok F. J.-re, akinél keményebb marokkal még nem fogta meg király ennek a szilajságra hajlamos, régi vitézi cselekedetein ábrándozó sátoraljának a lelkét és a szívét, sőt buzogányemelgető karját is.

Thackeray, akit még irigyei is a legkitünőbb londoni zszurnalisztának mondanak, könyvet írt a Györgyökről, amely könyvet nemcsak a szigetországban, de a kontinensen is hozsannával fogadtak az olvasók, holott ezekhez az ódon brit királyokhoz voltaképpen már senkinek sem volt semmi köze. Bizonyára F. J. is olyan témája lesz egykor az utánunk következő magyar irodalomnak, amely téma majd a legjobb „zszurnaliszta”, sőt az elismert regényírói tollakat is bizonyos izgalomba hozza. Nem árt tehát, ha személyes emlékeinket mindnyájan feljegyezzük ez osztrák uralkodóházbeli gavallérról, hogy a mögöttünk jövő nemzedék még jobban láthassa őt, mint akár Benczur Gyula képein.

*

Nem volt nagytermetű ember még abban a korszakában sem, amikor legelőször volt szerencsénk a magyaroknak láthatni, amint négylovas hintóval utazott végig az Alföldön, ahol nemrégiben még ama zempléni fiskális gyujtogatta a lakosságot a szabadságharchoz, még régebben pedig Rózsa Sándor nyargalászott pusztázó legényeivel. Mint a hűséges udvari képírók (akik mindennap szeretnék megörökíteni vásznaikon a fejedelmeket) mondják: ebben az időben meglehetősen nyúlánk és karcsú volt termetére nézve, amely termeten nagyon jól festett a piros szalag a mellkason át... És a fehér kabát felett egy ábrándosnak is tetsző arc mutatkozott, hajviselettel ama szegény ifjú hercegéhez, akiről Rostand drámáját írta, mert hiszen vérbeli atyafiak voltak ők, mint mindazok, akiknek a jól megtermett osztrák hercegnők életet adtak, még ha a rossznyelvű utókor néha vitázni is mert az atyaság kérdése felett. A gesztenyeszínű fürtök még abból a korból göndörödtek, amikor a nagyralátó és elszánt édesanya, Zsófia símogatta ezeket a fürtöket a lainzi kastélyban. A vöröskés bajúsz, amely ritkásabb, mint egy csapatvezérhez illenék: a szájhagyomány szerint nem nagy sikert ért el az alföldi utazásban, ahol az országutak mentén a botjaikra támaszkodó nyájörző emberek még tegnaptól emlékeztek Kossuth férfias szakállára, valamint ama „Sándor Bácsi” faggyúval is preparált bajúszára... Nemsokára az alföldi utazás után rendelkezés történik az udvari borbélynál, hogy az ifjú osztrák császár ifjonti ábrázatát meg kell öregíteni. Még ma sem tudom felérni civil-észjáróssal, hogy a vöröskés bajúsz tőszomszédságában: hogyan növekedett az a fekete szakáll, amelyet aztán Kaiser-Bartnak nevezett ötven millió alattvaló.

*

A termetéről annyi mondanivalóm lehetne, mint egy udvari fotográfusnak, mert hiszen eleget láttam őt ifjú hírlapírókoromban, amikor annyira ismerős voltam F. J. állomási fogadtatásával, hogy „hasból” is megírhattam volna a kávéházban az ujság részére, hogy kik várták a Keleti stációján a látogatóba jött királyt... Mindig ugyanazok az emberek, hatóságok, katonák, akik nem mertek meghalni, mert F. J.-től erre engedelmet nem kaptak.

- „Ruganyos léptekkel szállott le a vasúti kocsiból”, - írta az egykori hírlapíró, mint ezt már őseitől tanulta.

Nohát: erről a ruganyosságról volna néhány szavam az emlékirataimban: - én már, sajnos, nem láthattam F. J.-t valóban olyan testi állapotban, ahogyan artista-értelemben a ruganyosságot elképzeljük. Valószínű, hogy abban az időben, amikor a lengő, lengedező idősebb Andrassy Gyula nemcsak a monarchia külügyi politikáját diktálta, ellenben felvidékiesen könnyed, stucceres, gavalléros testmozdulataival is állandóan F. J. közelében tartózkodott a ragyavert arculatú úriember: akkoriban F. J. is könnyedén vette a grádicsokat. A pesti iparosok és kereskedők bálján, ahol először mutatkozott be feleségével a helybeli adófizető polgárságnak: F. J. ragyogóan férfias volt, igaz, hogy a hűséges Andrassy volt ugyanekkor a legfőbb bál- és táncrendező. Ellenben egy koronaherceguccai zongoragyárosné, aki fehérhajú éveiben az én kezemről gombolyította le a pamutot, gyakran mondogatta, hogy a pesti asszonyágoknak feltűnt, hogy mennyivel kisebb a „császár” a sudártermetű császárnénál. „Talán félfej is volt köztük”, - hangzanak fülembé most is az emlékezetes szavak. Igaz, hogy F. J. ebben az időben már határozottan vállasodott, mint egy katonatiszt, aki fiatalon kerül a törzskarba, megszokta a fejedelmi testtartásokat, tudott már kegyesen is nézegetni alattvalóira, habár többnyire még zordon volt, mint egy stréber gyalogsági kadett, aki a legénység iránti szigorúságával és a szolgálati szabályok pontos betartásával akar kitűnni láthatatlan feljebbvalói előtt.

De hát ki volt F. J. feljebbvalója, akit a katonatiszti banketteken sarkantyúpengéssel a Legfőbb Hadúrnak volt szokás emlegetni? Feljebbvalója volt minden szoros kabátú férfi, aki I. F. J. kardbojtját viselte a derekán, mert ezeknek éppen úgy példával kellett szolgálni a magaviseletével, mint akár annak a bizonyos békebeli tiszthelyettesnek, aki majdan bizonyosan el akarja nyerni az élet legünnepelesebb célját, az aranycsillagot.

*

Ha már belekezdünk: maradjunk még egy darabig F. J. természeténél, ami mégis csak a legfeltűnőbb minden emberen, akár a rajongásokkal teli tizenkilencedik században, mint akár a kiábrándult huszadik században.

Nem hordott ugyan magassarku csizmát, mint azok az emberek szokták, akik többnek akarnak látszani embertársaiknál, de a testhezálló „formaruhának” nagy kedvelője volt, mert ezeknek nadrágszáraiban pontosan megmutatkoznak a lovaglástól izmos combok és nyereg mellett növekedett térdek. A szűk katonakabátok, bár a későbbi korban nagyon hátráltatják a jó emésztést, daliássá teszik a férfit, mint általában abban az időben, a színes, pompázó katonaruhák idejében mindenki igyekezett arra, hogy valahol egy házban, a falon, nem messzire a leányzó ágyától, huszár- vagy bakaruhában mutakozzon egy képen, amely képet készen árulták a vásárokon, csupán a fejet ragasztották be. Ah, szép idők! Még Petőfinknek is azt a képét becsültük legtöbbször, amelyen Bem apó barna honvédatillájában fekszik és a vérrel írott szavak haldokló szemei előtt így piroslanak: Hazám!

A tizenkilencedik században jóformán csak az számított rendes embernek, aki valamilyen egyenruhában járt, hisz maga a király is legföljebb az ischli vadászatok idején vált meg katonai zubbonyától. A vörösszakállú Tiller, az egyenruhaszabó, az egész Andrassy útnak meglengeti kalapját, amikor befordul a sarkon: a vidéki suszterlegény arról álmodozik, hogyan vétesse fel magát az önkéntes tűzoltók testületébe, hogy valamely egyenruhához jusson. Ah, szép idők! Kardcsörrenésre futottak ablakaikhoz a hölgyek, nem pedig a költők gitárjainak pengetésére, (amely izléstelenséget talán manapság sem teszik.)

*

Ez egyenruhás korszaknak az előidézésében nagy része volt F. J.-nek, aki talán éppen azért mert „félfejtel” kisebb volt a bajor hercegnőnél: napjait és éveit állandóan katonás egyenruhában töltötte. Lehetnek mindenféle egyéb hibái F. J.-nek, amelyekről majd a bütyköslábú történelemtudósok előtt felel, de én csak dicsérni tudom őt azért, hogy férfias szépségét, - „kiállítását”, mint régen te mondták, - nem hanyagolta el, habár éppen az a hölgy, akinek leginkább szeretett volna imponálni a monarchiában, életének nagyrészét utazásokkal töltötte, mintha futamodott volna valami elől, amely rá otthonában várakozik.

... Fialat hírlapíró koromban sokszor ácsorogtam a Burg udvarán, bámészan merengve, mint valami félbenmaradt költő, akit a fejedelmi családok dolgai érdekelnek egyedül ezen a világon, míg aztán a zsandár jóakaratólag megmutatja neki az utat a Kärntnerstrasse felé. Akkoriban láttam F. J. férfiaságának második korszakát, amikor azokat a bizonyos katonatiszti sapkákat kezdte viselni, amelyeket aztán annyiszor megfigyelhettünk megkopaszodott öreg katonatiszteken. Magas és merev volt ez a sapka, mint a szolgálati szabályzat megfellebbezhetetlen paragrafusai. Rejtelmes kis szelelőlyukak voltak a sapka oldalán, bizonyára azért, hogy a tar koponyák e nehéz sapkaviselet súlya alatt se nélkülözzék az ifjonti szellőket, amelyek elkalandoznak a nyugdíj felé lovagló ezredparancsnokokhoz is. De viszont nagy és bőséges volt ez a tisztisapka, - leért a tarkóig, a fülekig aranyzsinórzata, mintha a monarchiát jelentené, amely katonai hatalmával beföd minden hozzája tartozó területet. Nekem néha úgy tűnt föl ez a merev, megnövekedett tisztisapka, mintha annak a cilinderkalapnak lenne a rokona, amelyet abban az időben a kopaszodó, de még tekintélyükre adó úriemberek szélében viseltek az osztrák-magyar birodalom területén is. És F. J. termete évről évre kisebb lett, nagyon okos volt az a katonai szabó, aki ezt a sapkadivatot kitalálta. Habár még arra nem volt szüksége egyiknek sem az öreg barátok közül, sem herceg Lobkowitznak, a budapesti hadtestparancsnoknak, sem Fejérváry Gézának, de még csak a hatalmas termetű Paar grófnak sem, aki körülbelül egész életét F. J. szomszédságában töltötte.

*

És ez a sapka a monarchia fején évről évre növekedett, mert a császár termete évről évre kisebb lett. A föld kerekégén szerte még mindig „Európa legelső gavallérjának” mondják őt, miután II. Vilmos a hibás karja miatt nem mehet férfi-ideálszámba, Angliában pedig a nagy öregasszony uralkodik és a londoni Cityben még a koros hölgy elmúltával is barátságosabban mosolyognak a régi Victoria-aranyakra, mint az új sterlingekre, amelyekre a tegnapi Albert, velszi trónörökös György név alatt ülteti rá képmását; csak F. J. nem változik egyedül a világon, holott a királysírokat az ő idejében is annyiszor bontogatják föl és pecsételik le ujonnan, mint akár az előbbi századokban Európában. F. J. a megváltoztathatatlan Végzet és bizonyára csak egy vidéki hírlapírónak, aki ritkán láthatja őt: jut eszébe észrevenni, hogy katonatiszti sapkája évről évre növekszik ugyan, de már alig-alig éri el az udvari hintó hátulsó részének a magasságát. Arcára olyan mozdulatlanság telepedik, mint egy vörös marokénbőrbe kötött emlékkönyvre, amely már színültig megtelt a megfelelő följegyzésekkel. Mondják, hogy már nem válik egészségére az a virzsina-szivar, amelyet külön sodortat számára a mindenkori magyar pénzügyminiszter, valamint egynémely fiatal orvostudós azt hangoztatja, hogy jól tenné Kerzl, ha a mádi királyi uradalomból érkező hegyaljai borokat vizsgálat tárgyává tenné, öfelsege közeledik a hetvenedik életévéhez... Ámde a hírlapíró még mindig ruganyosnak „mondja és írja” a király megjelenését, mint akár a régi váltókra volt szokás ezt följegyezni. Igaz, hogy az ezüst-forintosok, - főleg a régi kétforintosok -, feltűnően kopnak az országban, holott már csak a legelszántabb cigánykovácsnak jut eszébe a maga ólmával versenyre kelni Kőrmöcbányával, a gyönyörű, szakállas F. J.-kép mind elmosódottabban mutatkozik az aprópénzes emberek szemei előtt, - de maga a király még rózsapiros orcával hajtat el az Emkekávéház előtt, amikor székesfővárosából eltávozik. (A bölcs ceremóniamesterek beosztása

szerint rendszerint a nyugatin érkezett és a keletin távozott, hogy minden pesti uccának legyen öröme abban, hogy F. J. gyönyörű szürkéivel végighajtat és mind bágyadtabban fogadja a külvárosokból körútkra gyűlt olcsó látogatók, a Rákóczi úti ruhakereskedők, rendőrjelvényes hírlaptudósítók és nagybotos titkosrendőrök riadozó éljenzéseit. Magam is sokszor álldogáltam az útkeresztezéseknél, hogy újra meg újra szemügyre vehessem Európa legelső gavallérját, hiszen a maga idejében nem volt érdekesebb látogató nála a városban. Álltam és köszöntöttem, bár nem hiszem, hogy F. J. különösebben törődött volna velem, még azután sem, hogy némely regényemben megemlékeztem róla.)

*

... A télinap pirosságú F. J. pedig már javában hajtatott a Szent István-templom felé, - soha többé nem látták őt az Emke-kávéház ablakaiból. A méltóságos udvari vadásznak utoljára lengt meg tollas kalapja az udvari fogat bakján. F. J. viszonzta az útkeresztezésnél izgatottan álló kerületi kapitány katonás üdvözlését, - aztán már csak a bécsi Szent István-templomban volt ismét szerencsém Európa legelső gavallérjához, akire mindig bizonyos babonással néztem... Elment, anélkül, hogy kinevezett volna hercegnek.

Kis fekete ládikóban, amely a legfinomabb selyemmel volt bevonva és amely nem sokkal volt nagyobb egy gyermek koporsójánál, fogadta F. J. az utolsó üdvözléseket. A véletlen folytán L. M. hírlapíró társammal olyan helyre sodródtam a gyászszertartásnál, ahol öreg főherceg-asszonyok térdepeltek és olyan gyászszegélyes kis zsebkendőcskébe sírtak, amelyek egy ablakbetörés fölötti bánat szomorúságának a befogadására is kicsinyek lettek volna. Szőke varrólányok pirosló, éjszakázó szeme vaksin nézegetett felém a fenséges asszonyok toalettjeiről. Pipacs nadrágos vezérezredes állott a szomszédban, aki lehajtott fejjel gondolkozott további beosztásán. Odakünn a frontok marconái megmeredve várták a templomból kijövő látványosságot. Sietni kellett, hogy elérjük a délutáni pesti gyorsat.

IV. VAGY SZERENCSÉTLÉN KÁROLY KIRÁLYUNK

I.

Milyen volt IV-ik Károly?

Ha nem tudnád róla, hogy Király...

Hinnéd őt egy fiatal erdésznek, - ha odakünn találkoznál vele a királymondákba való erdőségben, ahol Gödöllő után a máriabesnyői kapucinus barátok temploma felé kanyarodik az út; - ama fiatal erdésznek hinnéd őt, aki mindig csak a jóságnak és becsületességnek volt a mintaképe, amely alakról könyveket írtak, főleg a német ifjúsági írók: Grimm is és Hoffmann is. Ez a fiatal erdész vezette haza az eltévedt gyermekeket az erdőből; ugyancsak ő lépett elő valamely fatörzs mellől, ha csellemel vagy erőszakkal elrabolt, sikoltozó úrnőket kellett megmenteni a haramiák karmai közül. Homloka oly nyílt és szabályos volt, mint azoké a fiatalembereké, akiket az anyák leányuk vőlegényének szánnak álmukban.

De gondolhatnád őt fiatal tiszthelyettesnek, akire csak véletlenül került az ezredesi uniformis, aki a vésztjósloán szürke, háborús egyenruhában sem más, mint egy jó fiú, akit egy szerető édesanya dédelgetve, magának nevelgetett, mint azok a szegény özvegyasszonyok nevelgetik a fiaikat, akiknek nincs már senkijük, aki aprófát vágjon a reggeli befűtéshez, valamint ennek a fiúnak kötelessége tartani két kezén a pamutot, amíg anyja fölgombolyítja, - ugyanezért kacsafark módjára göndörödő haján mindvégig meglátszik annak a legrégebbi sütővasnak a bodorintása, amelyet anyai kéz simogatásának neveznek.

A bajszát látnád: vélnéd, most került ki a katonai iskolából a csapathoz, amikor már a zupás őrmesterekre való tekintetből is szükséges a bajusz-szálakat hosszúra megnöveszteni.

Arcának olyan a rózsaszíne, mint azoknak a fiúknak, akikért mindennap hosszasan térdepel édesanyjuk a templom kövén, hogy a fiatal férfiak örök ellenségétől, a Rossznótól mentse meg az Úristen fiukat. Azonkívül ennek a rózsaszínű arcnak a háttéréből, a múlt idők árnyékából elhalványulva és lelki fájdalomtól szörnyen meggyötörve integet az apa arca, amely arcot a néma és jajtalan szenvedések, - ezek a Bibliából jött bélpoklos szörnyűségek, - úgy megviseltek, hogy az már nem is volt mondható többé emberi arcnak. (Ottó főherceg néven jegyezték be ezt a kísérteties történetekből való boldogtalan apát a Fenséges Ház mátrikuláiba; - Szerencsétlen Károly korai halálának történetirői nem feledkezhetnek meg majd Szerencsétlen Ottó elmulásának körülményeiről sem.)

*

Láttam őt Bécsben, fiatal katonatiszt korában, amikor a Ballplatzon és a Hofburgban a Ferenc József mellett megöregedett öreg udvari funkcionáriusok és más régi cselédek: még álmukban sem érezték azt a lidércnyomást, amelyet a fejedelmváltás szokott előidézni azokban a szívekben is, amelyek az örök állandóságtól úgy megmerevedtek, mint az örkatona a silbakház előtt, akit helyén felejtettek... vagy pedig az örök békeességben bepókhálósodott, megcukrosodott befőttek lettek, amelyek egy szekrény tetején felejtődtek.

Ah, a kóóriások által őrzött Burg-kapuk mögött még nem ismerték azokat a kombinációkat, amelyeket a jövő új uralkodójához fűztek a Sacher-szállóban azok az uraságok, akik I. Ferenc József alatt sehogy sem tudtak divatbajönni, a Szemerék, a gróf Kinskyek, Hadik Sándorok, Pázmándyak... Külön kis magyar követség a császári és királyi külügyminisztérium

mellett, amely messzelátó, nagyreményű, fantasztikus figyelemmel kísérte az ifjú trónörökös lépéseit. A Sacher első emeletén, a Szemere úr kvartélyán még azt is tudták a porcellán kályhánál melegedő öreg urak, hogy a jövődöbeli IV. Károly előző estén a Burgtheaterben melyik jelenetnél mosolyodott el visszatarthatatlan gyermeki mosollyal; kivel beszélt a Práterben való kocsiázás közben és mit mondott neki Ferenc József, amikor legutoljára kihallgatáson fogadta a bécsi hercegek után?

- Vajjon mit küldhetnék neki ajándékba? - törte a fejét Szemere úr a kályha mellett törökösen bő, úgynevezett szerencsenadrágjában, amelyet otthon azért szokott viselni, hogy távol tartsa magától a rossz szellemeket. (Minden egyes folt, - pedig volt bőven! - ezen a nadrágon valamely jótalálkozás vagy egyéb szerencsés látogatás emlékére volt felvarrva.)

- Vajjon, minek örülne meg ez a gyerek! - folytatta a gondolatot Kinszky gróf, aki titokban az udvari színházak intendánsa óhajtott lenni a jövődöbeli új uralkodó alatt, már csak P. I. magyar operette színésznővel való szorosabb kapcsolata miatt is.

- Én csak azon csodálkozom, hogy nem szereti a franciákat, - csóválgatta a fejét a mindentudó Pázmándy úr, aki végre az új király révén remélt kibékülni a Habsburgházzal, amelyet az atyja elnöklete alatt ülésező magyar országgyűlés egykor trónvesztettnek nyilvánított Debrecenben.

Szemere úr homlokán mély, varjúlépésű ráncok keletkeztek a furfangos gondolkozástól. Elhatározta, hogy legközelebb a freudenauai gyepen jó tippel szolgál az osztrák-magyar monarchia trónörökösének, amint legutóbb a bécsi szőke Rotschild báróné is meghallgatta szakvéleményét a Kancadíjnál.

Csak a szép Hadik Sándor ült egykedvűen, ő semmiféle hivatalt nem akart vállalni sem a régi, sem a jövődöbeli király alatt. Körülbelül minden mindegy volt számára.

*

... Míg ezeknek a soroknak írója foglalkozásához nem méltó ellágyultsággal és vidékiesnek mondható meghatottsággal távozott Sacherné ebédjeiről, (amelyeknek menüjéről sohasem hiányzott az egy darabban vágott, főtt marhahús, valamint a paradicsommártás, ha Szemere úr volt az étlap írója,) hogy álmodozó sétáiban valahol szemügyre vegye azt a tisztiköpenyes fiatalembert, akinek kocsija néha végigrobogott Bécs uccáin és kénytelenségből éppen olyan vénítő, uralkodói tisztisapkákat viselt a fején, mint a nagybátyja, a Császár... holott kadétos, ifjonti arcán husvéti pír szinesedett állandóan, mint azokén a fiatal boltossegédekén, akik vasárnap délutánoként Mödlingbe szoktak kirándulni a hölgygel, akit menyasszonyuknak tekintenek... Grinzingben, valamely harmonikás kertben ez a szívderítő arc az örök vőlegény pirosságával mutatkozott volna barna masamódok előtt, akik telikebellel és csicseregve mutatkoznak zöldrefestett asztalok mellett, felírják a gondolatukat vagy a nevüket a papirlegyezőre, amellyel a figyelmes gazda meglepi vendégeit és a világerő sem mernek gondolni a hétfőre, amikor egy öreg hercegnő nem sikerült kalapját majd a fejükhöz vágja a tulajdonosnő. Mindenhová inkább illett volna az ifjú trónörökös vőlegényes képmása: csak a Sacherbeli, dohányosztává száradt öreg urak vetőkártyáiba nem. - Ezért nézegettem mindig csendes meghatottsággal a husvétochhoz és pünkösdköchöz hasonlatos bécsi fiatalembert, akinek nem volt szabad kocsijáról leszállani ama Kärntnerstrassei kirakatok előtt sem, ahová azoknak a bécsi színésznőknek az arcképeit akasztották, akik éppen valamely divatos színdarabban fölléptek; de más, kanálisszagú, a múlt század elején már elgörbült, szinte cinikussá válott belvárosi uccáskában sem, ahol az emeletes házak oly keskenyek voltak, mint a gyertyák, a házmaster, mikor kaput nyitott, azon sem csodálkozott, ha egy eleven főherceg állott előtte és amely uccáskába kalapjuk kék fátyolát libegtetve fordultak be a tarkaszoknyás hölgyek.

- Az Ottó fia! - mondogatták a viseletesebb asszonyságok, amint esernyőjükkel utána böktek az udvari hintón robogó fiatalembernek.

Vajjon honnan ismerték ezek a nyútt asszonynépek Ottó főherceget? Már a szemük régen elfelejtette azt a kacsintást, amely vállalkozóvá teszi a férfit mindaddig, amíg nem az utolsókat rúgja.

II.

Madarász Henrik, Merész Károly, Dobzse László, Jeruzsálemi András... megannyi királynevek, amelyeket a megfelelő jelzővel az utókor látott el, mintegy megkoszorúzván a történelmivé válott sírt. IV. Károlyt, akit manapság már nagyon sokan neveznek Szerencsétlennek is: abban az időben mindenütt a szerencse gyermekének mondanak.

... Már lovassági tábornok korában a trónra jutott - ami nagy dolog volt abban az időben, amikor Ferenc József néhány hét előtt még javában nevezett ki vezérezredeseket és tábornagyokat. Ifjúsága teljében nyoma se mutatkozik rajta annak a bizonyos Habsburg-állkapocsnak, amelynek formátlanságától szinte megborzadtunk, amikor egynémelyik régi Habsburg arcképével találkoztunk egy régi folyosón. Már ebből a jelből is következtethették a hozzáértő jósok, hogy Mária Jozefa jól imádkozott, amikor a gyermek születése idején kikerülte azt a tragikus csillagképletet, amely alatt nemrégiben annyi Habsburg (Miksa, Rudolf, Ottó stb.) született szerencsétlenségre. És ha valaki kételkedni merészelt volna abban, hogy a „Burg fehér asszonya” és a többi kísértetek valóban elaludtak, amikor az udvari madámok Mária Jozefa segítségére siettek, - annak csak Budára kellett jönni ezerkilencszáztizenhatban, az esztendő végén, egy nappal szilveszter előtt, hogy meggyőződést szerezzen arról, hogy egy szerencsés fiatalember himbálózik végre a boldogság menyországi felhődunyháin. A legszebb férfi volt e napon IV. Károly Magyarországon - akinek tiszteletére a magyar nők legszebb ruháikat vették elő. (Nekem legjobban tetszett a Károlyi Mihálynéé. Bíborvörös bársony volt ez a ruha, aranyozástól fénylő, míg a vállaira vetett prémes, aranybrokátból való mente a magyar történelem legszebb korszakait vonta képzeletünk elé. Ugyanekkor felvett magára Széchenyi grófné, Vanderbilt Gladys, egy félméteres és tenyérnyi széles csattot, amely mogyoró nagyságu briliánsokkal volt kirakva. Ma tán meglehetne venni az árán fél-Magyarországot.)

*

Az esztendő vége felé ballag az idő, amúgy is illenék templomba járni, - igaz, hogy csak ennek a nagyon szimpátikus, a távolból nagyon megszeretett fiatalember kedvéért (ő bizonyára nem tudott róla) tettem meg, hogy megint olyan korán keltem fel hajnalban, mint jezsuitanövendék-koromban, amikor hajnali misére kellett járnom. Ceruzát és jegyzőkönyvecskét veszek a kezembe, mint ifjú reporter-koromban, pedig nem jártam fedetlen fővel, amikor az első hó hullani kezdett. A Mátyás-templom kövei oly hidegek, mintha egykedvűségükön még a koronázási ünnepély sem tudna változtatni. De annál nagyobb hév árad a díszmagyarok alól, mintha 1867 óta gyűjtögettek volna ezt a melegséget a magyarok, amikor majd megint királyt fognak koronázni.

Ilyenkor látszik meg, hogy minden emberben tulajdonképpen két ember lakik. Az egyik ember, a papucsos, állati vegetációt, tengeri-morzsoláshoz hasonlatos hétköznapiakat élő ember otthon maradt, - a Várba feljött az az Ünnepélyes Ember, aki szeretné mindvégig olyan pozitúrában tölteni az életét, amint azt a nagy festők festményein láthatta; a lelkében óhajtva sejtí azokat a nagy harmóniákat, amelyek valahol a mindennapi élet fölött zengenek; a szívé-

ben pedig szeretné érezni azokat a magasztosságokat, amelyeket a bibliától kezdve a világ jó könyveiben megtalálhatna, de nem olvassa... Nem hiszem, hogy a Mátyástemplomban 1916. december 30-án valakinek is eszébe jutott volna, hogy mily jó volna még az ágyban nyújtózkodni, vagy ha már ébren van az ember, a közeli Baltában kis pörköltet enni. Királykoronázás volt, sasröptű lett minden jelenlévő lélek, amely lebegve közelgett eddig ismeretlen magasságok felé.

*

A hírlapíró pedig ott áll a templom bejáratánál, ahonnan a lorettói kápolna nyílik, ahonnan a felállított kályha folytán némi melegség szűrődik kifelé a nevezetes reggelbe, amelynek időjárása oly bánatos volt, mint az özvegyasszonyok első éjszakája után jövő reggel sem lehet szomorúbb. S ide, a lorettói kápolnába jönnek majd a Felségek, Bánffy gróf, az operai intendáns rendezése szerint: egy kötelességtudó ujságtudósítónak tehát itt kell a posztját elfoglalni. - Addig csak hadd hulljon az aranyhó és a hattyúpehely a nők ruházatáról, amint a hírlapíró előtt a templomba menet elhaladnak. Bíbor, bársony, brokát ölelkeznek, mint ölelkező leánytestvérek. Piros selymek az aranynak vallanak holtig tartó szerelmet. Hermelin, coboly, csincilla és más ismeretlen prémek, amelyeknek csupán nemesi származásukat tudja a hírlapíró, de nevüket nem, futamodnak be a Mátyás-templom kapuján. A rákvörös moaré szövetezik a régi magyar csipkével; a harsány skarlátpiros úgy lángol, mint a boldog szerelem és a fátylak, aranycsipkék úgy lengenek, mintha viselőik ma tartanák menyegzőjüket, - pedig meg kell vallani, hogy voltak itt olyan ruhák is, amelyek az 1867-iki koronázási divatot tartották ezüstoffonalaikkal, uszályaikkal, bíborlila damasztjaikkal, - ám királykoronázáskor éppen az a legszebb ruha, amely a legrégebb divat szerint készült. - Amíg elnézegetem az uszályok alól kivillanó szarvaslábakat, amelyeket nem tud megvastagítani az a kézzel kötött, londoni selyemharisnya sem, amelyet 1916-ban csak a legválogatottabb hölgyek viselhetnek Magyarországon, - így kivétel nélkül az osztrák főhercegnék is -, odakünn a téren a söröshasú, pufók arcú operai trombitások, akiket ez alkalomra udvari ruhába öltöztettek, megfújják hangszereiket.

*

... Ismét látom őt, a bécsi fiatalembert és mondhatom, hogy nem szűnt meg most sem vőlegénynek látszani...

A magyar szent korona vőlegénye! Arca az első pillanatban most is leginkább azt a fiatalos érdeklődést és meseszerű kíváncsiságot árulja el minden látnivaló iránt, amelyet már Bécsben volt szerencsém észrevenni. Egy jó fiú, aki bár tudta előre, hogy ezeregyéjszakából való álma: ébredése után is folytatódik: mégis csodálkozni látszik mindenben, ami itt körülveszi.

Könnybelábbadó, kimondhatatlanul hálás tekintetet vet először a templom hajójába, ahol a színeknek olyan kolosszális zenekara játssza halhatatlan indulóját, amely harmóniát egy egész életen át nem fognak elfelejthetni a szemek... A népmesében, amely a legközelebb van minden elgondoláshoz: ilyen színekben pompázhatik a megnyíló menyország azok előtt a boldogok előtt, akik egyenesen az égbe szállnak a sűrke földről. És ez az ámuló fiatalembert, aki még eddig sohasem ismerte az egykedvűséget, a fáradságot vagy a fiatal arcokat oly sápasztóvá tévő unalmat: - e pillanatban megmutatja valódi arcukat, azt a minden iránt érdeklődő kíváncsiságot, amely bizonyára még otthon, a gyermekszobában tapadt arcára, midőn ólomkatonáival és kockajátékaival foglalkozott... vagy pedig anyja meséit hallgatta egy zsámolyon üldögélve, amíg a kastély körül az őszi szél süvöltözött. Mert hiszen minden gyermek egyforma, akár király lesz belőle, akár koldús.

És a hálás tekintet, amely a lorettói kápolna előtt elsőnek a megjelent hölgyek tüneményességének, az urak díszmagyarjainak és a gyülekezet fölött lengedező országzászlóinak volt szentelve, - másodsorra Tisza István horgas, komor alakját kereste, aki elhatározott külsejével, sötét ruhájával a király skarlátpirossága mellett nemcsak az öregebb, tapasztaltabb férfit jelképezte, hanem méltó utódjának látszott ama nagy nádorispánoknak is, akik régi szent királyainkat koronázták. Tisza óvatosan előrement a kápolnából a bíborpárnás szentkoronával, IV. Károly katonás állásban, szemét le nem véve Tisza kissé előregörnyedt alakjáról, megvárta, amíg a nádorispán helyettese néhány lépésnyire előrejut, aztán hirtelen elindult a korona után.

Végigment a templom hosszú hajóján mindazon emberekre szabott díszek, ékességek, ó-szövetek és zászlók között, amelyek Magyarország történelmét jelentették. Végigment mindazon férfiak előtt, akik akkortájt az élet-halál harcát vívó Magyarországot mutatták kipirult arcaikkal, szenvedélyes szemekkel, kipödrött bajszaiikkal, vagy lobogó ősz hajaikkal. És amíg a templom hajóján végigment, megérintette őt az a hullám, amely az öregek sírós lelkesülségéből, a férfiak elszántságából és az ifjak rajongásából áradt felé útközben és a tizedik-tizenötödik lépésnél a király magatartása megváltozott. (A hírlapíró lábujjhegyre emelkedett, hogy mindent pontosan lefotografálhasson kidagadt szemével.)

*

Eleinte csak annyi látszott, hogy IV. Károly hirtelen hátraszegi a fejét, holott a tempót diktáló Tisza még mindig ugyanazzal a presbiteri magatartással viszi előtte a koronát, mintha Úr-vacsorájához készülődne a geszti kálvinista templomban.

A király hátraszegi a fejét és a lorettói kápolna előtt álló, középtermetű, ifjonti lovassági tábornok hirtelen növekedni kezd még a hírlapíró szeme előtt is, aki éveken át megszokta őt látni a maga tavaszias ifjúságában.

Ne mondjátok, hogy nincsenek megfeyjthetetlen dolgok a földön. Amíg királyok és költők járnak a földön, mindig történnek csodák. Jókai Mór, aki Szent István-rendje révén báró is lehetett volna, bizonyára többet tudott volna írni IV. Károly csudálatos átváltozásáról, mint az egyszerű zurnaliszta. A Négy György regényírója is megmagyarázná, hogy milyen az a lelkiállapot, amely a királyokat akkor magasztalja fel, midőn koronájuk után lépkednek. Az ujságtudósító csak ama száraz, egyszerű tényt regisztrálhatja, hogy a király a Mátyástemplom lorettói kápolnájától a főoltárig menet, megnövekedett. Rá sem lehetett volna ismerni arra a kis csukaszürke-kabátos tábornokra, aki nemrégén még I. Ferenc József koporsójánál állt. De nem ismeri fel őt többé senki abban a gondtalan, ifjonti formájában, amellyel néhanapján úgy tűnt fel a télinap-külsejű öreg uralkodó mellett, mint a monarchia mosolya, a tiroli erdőknek a zamatossága, a futamodó hegyi patakok csillogása és a békebeli Bécs gondtalansága.

IV. Károly férfivá lett, mire a főoltárig jutott, pedig már bevezette a templom kapuján Walls gróf altábornagy azt a fehérkucsmás, apródöltözötű kisfiút, akit elhoztak apja megkoronázásához.

Hátraszegte a fejét, kifeszítette a vállát, kinyújtotta a derekát, pedig úgy mondják, könnyekkel volt tele a szeme, amíg a főoltárig eljutott.

*

Itt aztán a főoltár előtt a felkenés és a koronázás közötti, körülbelül tízperces idő alatt történt az a fatális dolog, amelyről az akkori magyar ujságírók kegyeletesen elhallgattak. A koronázási mise azon ceremóniája után, amidőn a hercegprímás a király jobbkarját felkente: a király lelépdelt az oltár lépcsőjén. És a második lépcsőfokon megcsúszott.

Megingott alakja.

Tisza oldalról egy lépést tesz feléje, mintha segítségére akarna sietni. A hercegprímás el-sápadva, megmerevedve tartja áldásra nyújtott kezét.

Megingott a király, de nem esett el. A következő másodpercben hivatalosan, komolyan, áhita-tosan áll megint helyén.

- Lázás volt még ma reggel is, - mondja Bánffy, amikor a hírlapírók mellett elhalad. De már hallatszik a templom szentélyéből az a rekedtes, farkas, horgas hang, amely annyi esztendeig osztogatta parancsait Magyarországon, - a Tisza István hangja:

- Éljen - a király.

Az estilapokat tudósító hírlapíró urak ezzel dolguk végeztével nyargaltak ki a Mátyás-templomból, hogy az estilap a koronázás napján „el ne ússzon”.

TISZA ISTVÁN UTAZÁSA A HALÁL FELÉ

Szent Margit-sziget, 1918. október.

- Akármilyen történik, nem fogunk kimozdulni a szigetről. Keresztes, a fogadós mindennap megsüti a tésztába burkolt velőscsontot: Feri, a kis pincér éppen olyan fürge itt is, mint halhatatlan névrokona a Vadkanfőnél; tízezer aranykorona letétem van a szálloda igazgatójánál... Nem történhetik velünk nagyobb baj! - mondom magamban egy októbervégi délután, de este kilenc óra tájt halálosan talált falombok végső recsenéssel hullanak le a százesztendő fákrról, amelyek a fogadót körülveszik: kopogtatások hallatszanak a falon, mintha a Halál keresgélne valakit, aki előle itt elbújt, szőkevény lett, nem esett el a háborúban; olyant csendül az ablaküveg, mint a kővön a susztertallér, amelyet valamikor a levegőbe dobtunk, hogy kijöjjön a fej, vagy írás; és az üvegen póklábas lyuk támadt. Valaki elordítja magát odakünn a folyosón:

- Minden lámpát el kell oltani. Az óbudai partról lövik a szállodát.

- Az ágyam előtti szőnyegre eresztettem Thomas Carlyle könyvét, A francia forradalom történetét és lecsavartam a villamoslámpát.

*

Ebben az időben mindig korán feküdtem le és megszoktam, hogy félálomban beszélgessek azokkal a szellemekkel, amelyek a napközben hallott vagy olvasott dolgok folytán kötelességüknek tartották a jelentkezést a másodikemeleti beteg úriembernél. Ezen az estén, a kényszerült sötétségben, miközben az óbudai golyók az itt vélt dőzsölők helyett csak a fal-vakolatot találgatták, hangtalanul megnyílt az ajtó és hórihorgas lábain belépdelt Tisza István.

(Két embertől féltem életemben. Az egyik volt Szilágyi Dezső, akinek olyanforma szeme volt, mint talán annak az oroszlának, amely hipnotizálja áldozatát a Szaharában, mielőtt rávetné magát. A másik ember volt ez a tekintet- és szemnélküli ember, aki mindig oly titokteljesnek tűnt föl előttem, mint azok a csuklyás, láthatatlan arcú emberek, akik a középkorban szempillájuknak egyetlen rebbentésével kormányozták a világot... De legtöbbször elgondolkozássaimban még valaki máshoz is hasonlítottam magamban Tisza Istvánt: - ahhoz az ázsiai varázslatos és csodálatos lényhez, akiről mi, európaiak csak annyit tudunk, hogy valahol a világ teremtésekor is meglévő nagy hegyek között lakik, tulajdonképpen senki sem ismeri, Dalai Lámának nevezik őt a magyar ujságok, ha valamely londoni hírlapírónak eszébe jut róla írni és hatalma a legnagyobb talán az ismert földrészekeken... Pedig lehetséges, hogy csak egy keménykötésű, egyszerű magyar szolgabíró volt, amilyen tucatjával akadt a tizenkilencedik században.)

*

Belépdelt az árnyék és ott állott előttem, mellén összefont karokkal, jéghidegen, földi szenvedélyt szinte nem ismerve, mindentudóan, mintha már megjárta volna a másvilágot, a poklokat, a frontokat és egyedül ő tudja azt, hogy mi lesz Magyarországgal a háború alatt és után.

Igen, ebben a felejthetetlen pózban állott előttem az öntudat, a biztonság, a legridegebb számvetéssel kitisztázott lelkiismerettel, kérlelhetetlenül, mint maga az Igazság, az Erő, a megingathatatlan, aki fejvesztettség nélkül, mint egy torony áll helyén, amikor a falu házai már egytől-egyig égnek körülötte. (Nem csoda, hogy ilyen toronyban annyi harangozó akadt.)

Így állott emlékezetemben ama felejthetetlen képviselőházi ülésen: horgasan, karbafont kézzel, végzetszerűleg eltökélten, mint egy gladiátor, aki az egész világgal hajlandó megvívni,

amikor a véletlen révén az ujságírók képviselőházi karzatára kerültem. Látom akkori szerkesztőmet, Lovászy Mártont fölháborodott, biborrrá válott arccal, röpködő, göndörödő, őszülő fürtökkel, tündöklő férfiszépségben, - amilyen szépek azok a magyar férfiak voltak, akik a kuruc hadjáratok óta szívesen akár meg is haltak a hazáért, akiknek arcképeit aztán acélmetszetekben őrizték női szobákban, hogy a vőlegények, udvarlók arculatait velük mérték alá vegyék -, látom Lovászyt a szoba sötétségében, amint öklelve veti föl a fejét, hogy a Petur bánok, Zrinyiek, Rákócziak óta minden magyar figura egy szempillantás alatt kellő megérthetőséggel jelenjen meg a révedezve nézdelődő hirlapíró előtt...

Lesujt az ököl a pad deszkájára, csattanása idáig hangzik, fölhördül a hang, amelynek eredete ott keresendő valahol Kufstein, Olmütz, Josefstadt sziklasírjaiban:

- Mi mégis entente-barátok vagyunk!

Kétmillió magyar baka, vértanui szakállt eresztve, a mindennapi halállal komázva, az esti tábortűznél gatyás kisgyermekre könnyeborultán gondolva: áll e pillanatban a világ négy tájéka felé eső frontokon, amikor a budapesti képviselőházban ez az ökölcsapás eldörren és mint az utolsó magyar kiáltás: helyén volt a kétségbeesett szó.

*

... A következő másodpercben Tisza Istvánt keresi a tekintetem.

Ő itt az a férfi, akinek olyan kesztyűt vetettek az arcába, amely kesztyűt önvédelmi harcainkban viseltek dicső elődeink.

A láthatatlan szemű vasárlarcos olyan nyugodtan áll helyén, mintha abban a pillanatban érkezett volna el ama hétrétű útnak a végére, ahová csak Buddha-isten kiválasztott fiai juthatnak el: a megtisztultság, az akaratot már fölöslegesnek vélő erő és bölcsesség, a predesztináció hegyfokára.

Így áll helyén az a férfi, aki valamely csodálatos álom folytán nemcsak az elmúlt időket látja világosabban mindenkinél, hanem egykedvűen, megváltozhatlanul látja a jövőt is, amelyen többé nem segíthet emberi hatalom.

A siralomházban állhatnak fel így virradatkor az elítéltek, amikor a kétségbeesett rokonok még mindig azt hangoztatják, hogy minden jóra fordulhat, - talán csak a maguk megnyugtatósára dadogván az érthetetlen szavakat.

Azok lehetnek ilyen nyugodtak, akik elérkeztek az életnek ahhoz a keresztútjához, ahol kétfelé válik az út: egyik felé tompa, önkívületi, másvilágias kacajjal, a vadludak érthetetlen nyelvén várakoznak azok, akik a való élet elől az örület labirintusába menekedtek; - a másik úton lágy, halk léptekkel vezet az út Geszt felé, egy falusi temető felé.

Keresztbefont karral, mozdulatlanul állott Tisza és mi, kis boltosok, házalók, ügynökök, félenk tulajdonosok, remegő bérlők, kofák, hajcsárok, pöfögő kis bögrék az élet konyháján, fejszék a hatalmas favágók kezében, árva kis verebek a magyar sors országútján, - még mindnyájan azt hittük, hogy ez a láthatatlan arculatú ember, akinek szeme színét, napsugarát, játékos réjtjét, madárdalos hajnalát senki sem ismerte Magyarországon, mint ahogy a Dalai Lámáét nem ismerik Ázsiában: ő tudja egyedül a háború sorsát, állapotát, végét. Hinni kellett benne, mint a tormagyökérben, amelyet az orvos eltávolítása után a haldokló orra alá tartanak a babonás atyafiak.

*

- Lövöldözhetnek Óbudán, - mondom a golyók kopogásától áhítatossá válott hangon, a sötétségben, annak a szegény nőnek, aki ebben az időben vállalta mártíromságát mindenféle örületemnek, - itt van Tisza, majd rendet csinál. Lovászy csak a szerkesztőségi utalványokat írja alá, - behunyt szemmel, - de a rendet a pandúrok és a szökött katonák között mégis csak ez a pápaszemes komisszárius tartja majd.

Lehetséges, hogy erre tablóként, mint a régi vándorszínészet idejében volt: - eldörrent közvetlenül a szálloda előtt egy Mannlicher.

Alsószoknyás, kövér asszonyok, fodrászt, piperekereskedőt, sőt masamódot is felejtve tolongtak a folyosón. Az urak mindenféle monogrammos bőröndökkel, amelyeket máskor pénzükért kegyetlenül szuszogó hordárok szoktak cipelni az emeleteken. Feri, a Vadkanfő fürge Ferije szalvétáját lobogtatva jön és a maga madárnyelvén jelenti, hogy csak Jani, a kertészlegény lőtt a levegőbe, hogy ilyenformán hozza tudomására tisztelt vendégeinknek, hogy a margitszigeti őrség ébren van és vigyáz a rózsafákra, valamint az asszonyokokra.

*

Ah, milyen lázveréses nappalok következnek a második emeleti úriemberre, aki néhány nap előtt még báván azt hitte, hogy hátralévő életét ezentúl csak annak szentelheti, hogy képzelt vagy valódi betegségeiből kigyógyítsa magát!

Riadt öreg uracska panaszkodik a szállodai előcsarnok pálmái alatt, hogy ismerősei közül többen meghaltak a városban, akik véleménye szerint különböző betegségeikkel tovább élhettek volna, ha nem következnek be ezek a mozgalmas napok... Egy civilruhás nyurga fiatalember, akiről tízlépésnyiről látszik, hogy még csak azon a helyen sem fordult meg életében, ahol a sreiberek a katonamérték eredményeit írják jegyzőkönyveikbe, tisztnek adja ki magát, szemtelenkedik a nővel, pofon kell ütni, végre fenyegetőzve elhalad... Puskás rendőrlegényeket fotografálok a felsőszigeti kikötőnél, akik úgy fekszenek a földön, mint a bakák a fronton, az óbudai hajógyár felől várják a támadást... Szürketestű, gyorsvonatkéményes, soha nem látott hajók vagoníroznak fölfelé a Dunán, libasorban az óbudai kikötő felé és olyan panaszosan búgnak, amikor a kellő vízi-mozdulataikat megcsinálják egymásután, mint valami megsebzett állatok: a monitorok és az őrhajók érkeznek meg az Aldunáról, - vajjon mivel töltik ezentúl idejüket a finomkodó hajótisztek, miután monitorjaikat a hajógyár előtt alvó holt-Dunába bekormányozták?... Elbátorkodom a Margithídig, szürke teherautó mobilok görögnek, mintha lakodalomba vinnék az őszirózsás bakákat, akiről senki sem tudja, hová és mely célból mennek... De éppen ilyen szívverést megállító azok a gépkocsik, amelyekről puskás rendőrök lógtatják le a lábukat, hogy helyettük az autók kerekei futamodjanak. (Nincs ezeknek az embereknek családjuk?) A régi konstáblert úgy tudtuk, hogy minden időben valahol egy uccakeresztesnél állott nemzetiszínű karszalagjával és fehérkeztyűs kezével a bajszát pödörte, amikor a falusi kislány a Király ucca felől tudakozódott. Kinek mondhatják meg ezek a marcona, elszánt képű legények, akik látszólag ahhoz készülődtek, hogy majd Pest uccáin folytatják tovább azt, amit a fronton abbahagytak: merre van a Király ucca?... Az ujbudai gyárak kéményei felől minduntalan a szirénák bődülése hallatszik... Eh, földhöz csapom a zsebórámat, nem mutatja azt az időt, amikor egyébként a kürtök megszólalni szoktak... Kéri úr szalad végig a sétaúton, most láttamra meg sem áll, pedig azelőttiben szeretett megjegyzéseket mondani olyan könyvekről, amelyeket éjszaka bagolyvárában olvasott... Szalad kifelé a szigetről Keresztes, a fogadós, pedig tegnap még azzal dicsekedett, hogy ő hidegvérű, amerikai állampolgár... Kofferekkel megrakott konflisok menekednek a város felé a szálloda irányából, csak a kocsis gorombább lovához és pasasérjához, mint máskor... Délben ócska Werndl-fegyvereket osztanak ki a hidőrség között, de hát ezeket a fegyvereket úgysem meri elsütni senki, mint akár Kunfalvi vadászpuskáját, amellyel ötven évig járt a körvadászatokra Nyiregyházán... A kertészlegények mindenféle katonasapkákat

tesznek a fejükre, az üvegházban a ciklámen-cserepeket egy huszárcsákós fiatalember öntözi, az őszi rózsákat mind elvitték reggel...

- Eh, ne törődjünk semmivel, majd rendet csinál Tisza, mondom magamban, hiszen azért van Tisza. - Gyerünk azokra az őszi sétányokra, ahol valamikor költők irogatták a fehér padokra vallomásaikat a rákszinű falevelekhez, az ismeretlen bánatoktól elképedt fákhöz, kis bokrokhoz (amelyek minden kósza szellőben zsandárt látnak, aki eljön értük) és nőkhöz, akik itt fehér lábukkal ráléptek a falevelekre, hogy azoknak meg október végén is piroslik orcájuk az emlékezéstől. Arany János bölcs szobra mellé kell letelepedni. Kálvinista volt ő is, mint Tisza és nem is nagyon messzire laktak egymástól. Ő talán megmondhatná, hogy mit akar Tisza?

*

Ám délután már a városba visz az a kifürkészhetetlen nyugtalanság, amely ilyen időkben könnyebben száll át a Duna fölött, mint akár a varjú.

Villamoson látom Tiszát...

Ugyebár meglepő, hisz történetírói úgy mondják, hogy ezekben a napokban nem mozdul valaki a Roheim-villából!

Ő volt, a sarokban ült, megborzadtam, amikor észrevettem.

*

Nézzük csak, hány esztendő telt el a Magyar Figyelő-féle István-pincei vacsorák óta, amely vacsoráknak az lett volna a céljuk, hogy Tisza megismerkedjen azokkal a fiatal írókkal is, akik nem politizálnak, ilyenformán a pártklubban nem fordulnak meg? Tisza érdeklődött az új magyar irodalom iránt... Néhányadmagammal szerencsés voltam azok közé számíthatni, akiknek írását ez a titokzatos ember olvasgatta, de sohase mondta meg, hogy tetszett vagy nem tetszett neki. (Sokkal előkelőbb gentleman volt, hogy olyan dologról nyilatkozzon, így például az irodalmi kérdésről, amelyhez nem tud teljes hozzáértéssel hozzászólni.) Hány esztendeje is ennek? Tíz vagy tizenöt, hiszen még Tiszát sem a háború érdekelte, hanem az írók apró betűi!

Egyik oldalán Herczeg Ferenc ült, a másikon Farkas Pál, a Magyar Figyelő szerkesztői. Herczeg, pláne így a jelenlévő féltucatnyi író társaságában hűvös és tartózkodó magaviseletet tanúsított az országos politika fővezére előtt, utóvégre már a társadalmi érintkezéssel is meg kell mutatni, hogy az írók sem tartják magukat csekélyebb embereknek a politikusoknál. (Istenem, akkor még azon ment a vetélkedés, hogy ki a külön ember, - később, mind egyformák lettek a tömegek halálruhájában!)

A másik oldalán Farkas Pál, már csak lobogó, agresszív természeténél fogva is: sokkal inkább igyekezett Tisza érdeklődését bizonyos társalgási dolgokra irányítani. Lovik Károly és én szemközt kerültünk az asztalnál Tiszával. (Mint akkori jóévtágyú ember, följegyeztem, hogy a malacpörkölt kitett magáért, valami finom bort is öntöttek hozzá.) Étkezés után Tisza hirtelen Lovikhoz fordult és lovakról kezdett vele diskurálni, még pedig olyan szakértelemmel, hogy a Vadász- és Versenylap akkori szerkesztője itt-ott zavarba jött. Magam is azt hittem még abban az időben, hogy tudok annyit a lovakhoz, mint egy hétköznapi kupec a Debrecen-fogadóban vagy egy tiszter, aki Szemere Miklós környezetében tanulgatta a hendikep-számításokat. Feszült figyelemmel hallgattam tehát a társalgást. Tisza egyetlenegyszer sem tévedett a lovakról való megállapításaiban, Lovikot néha cserbenhagyta a biztonsága, talán éppen azért, mert nagyon korrekt válaszokat akart adni. A lovak után következtek a vadászatok, a közlegő szalonkák és a többi dolgok, amely beszédek folyamán lassankint olyan lett spanyolfallal elkerített asztalunk fölött az atmoszféra, mint amilyen vidéki kúriákban szokott vacsora

után. Bőséges pipafüst keletkezett, az arcok felélénkültek, kipirultak, mintha napközben a körvadászat esélyei mulattattak volna mindannyiunkat. Tisza apránként a tekintetem előtt átalakul vidéki vadásszá, nekifiatalodik, az üveg mögött vágni kezd a szeme, a szakállában alig van ősz szál és vállait oly könnyedén tartja, mint egy civilbe öltözött lovastiszt valamely falusi névnapon. A lova az istállóba van kötve, reggelre, a szolgálat végett otthon kell lenni. Hozzámfordul:

- Vajjon, az öreg Kállay Andris, ott Szabolcsban, még mindig golyós puskával lövi az apró vadat?

*

Hát ez akkor volt, - most pedig itt vagyunk a villamoskocsin, amelyen ezekben a napokban senki se váltotta meg jegyét a kalauztól és a kalauz örülhetett, ha jól meg nem ütlegelték. Emberek csüngtek a villamos tetején, oldalán, elején és hátulján, mint a rajzó méhek. Tömérdek csukaszürke-ruhás, akibe önkivületben levő nők és gyermekek kapaszkodtak, mintha ezek a férfiak a másvilágról tértek volna vissza. Lökdösődés, lárma, hahota, káromkodás, részegség és nóta, mint vidéki nagyvásárok után a pályaudvaron. Katonás kifejezések röpködnek, - ama új, bolhacsipésre, viszketegségekre emlékeztető szavak, amelyek a frontok lövészárkaiból lefutamodtak ide Budapestre is. Mindenki meg van bolondulva, hisz úgyis vége van a világnak. Nincs többé tekintélye sem a cilinderkalapnak, sem a császárkabátnek, „vén zupás”-nak neveznek egy ezüsthajú öregurat, és még jól jár az a kalapos asszonyosság, akit „lelkem-galambom”-nak mondanak a villamos utasai, miközben a civilek is amúgy katonásan megszorongatják. Az ördög bálja ez, amely már napközben elkezdődött, - mi lesz, mire leereszkedik a városra az októbervégi sötétség? (Carlyle úr kölcsönadhatná e naplójegyzetekhez a tollát).

De hát csak maradjunk annál a magányos férfinél, aki a villamos sarkában ül, fekete felöltőben, kemény fekete kalapban, alig másfélujnyi fehér, kemény gallérján kopottas nyakkendő, pápaszeme üres, tekintetnélküli, rendetlen szakálla hasonlatos azokhoz az őszi ákácokhoz, amelyekeken vannak apró bozótu tisztások, hótól fehérlő ritkaságok és a komor égboltozaton valahol varjak szállnak el bús kiáltásukkal. Ott ül a bolond emberekkel zsúfolt villamoskocsi sarkában, magába merülten, senkire egy pillantást nem vesztegetve, semmi iránt nem érdeklődve, egykedvűen, mint egy halott és mozdulatlanul, mint egy fejfa, amelynek már mindegy, hogy lakodalmas menet megy el az országúton, vagy pedig síró-rívó emberek új holtat hoznak a szomszédjába. Hirtelen megöregedve, mint egy uraság, akit birtokából kilicítáltak; komoran, mint egy végrendelkező, aki most már azon töri a fejét, vajjon végső akaratát teljesíteni fogják-e utódai... A megrozsdásodott fokok, porlepett karikások, divatjamúlt buzogányok, ócska sisakok, amelyek elhanyagoltan hevernek egy fegyvergyűjteményben, juthatnának az ember eszébe, ha ez a férfi még sokáig mozdulatlan maradna ott a bolondokkal megrakott villamoskocsin... De most hirtelen feláll.

*

Horgas, vállas, derékban karcsú, mellkasban szügyes, farkas-nyakú, elsötétedett képű férfiú alakja mutatkozik, mint valami kísértet, amely a magasból vagy a föld alól termett itt, hogy ráijesszen az önkivületben lévő kofákra, némberekre, részeg katonákra és a katonáknál is részegebb civilekre.

Az első másodpercben csak a közvetlen körülötte ingók, lógók, tébolyodók hallgatnak el, mintha valami dermesztő szelet fújna a kabátjából a láthatatlan arcú ember.

- Tisza, - hallom a kocsi másik végében a futamodva szálló szót, amely mesterlegények melléből, némberek szomjas szájából, katonák elvadult bajusza alól, a villamos félbolond utasaiból kiröppen, amint talán a halál hideg lehellete szokta megkörnyékezni az embereket.

Az állatsereglet fölfigyelt, mintha a kegyetlen idomító lépett volna közéjük. A kedélyesen durva katona, aki az imént már nagyon kezdett hasonlítani egy röhögő középkori zsoldoshoz, aki idegen városba érkezve először a fehérnépekre veti szemét, hirtelen vigyázz-állásba áll. A csiklandósan sikoltozó hang, amely az asszonyfélék száján olyan megszokott lesz e napokban: befagy, mintha korbácsot éreznének a céda vállukon. A villamos nem fizető utasai, - foglalkozásukat abbahagyott, a napok tébolyult káoszába fejest ugrott férfiak, konyhájukból kimenekedett nők, magukat férfinak vélt gyermekek: mind-mind elhallgatnak egy másodpercre... Ha nem tévedek: ezt az érzést a váratlan félelemnek hívják.

Tisza egykedvűen, oldalt sem tekintve vette tudomásul, hogy helyet adnak neki a zsúfolt villamoson. Látszott, hogy ezt igen természetes dolognak tartja, amint lassan előrehaladt, ki-magasodva férfiak és nők közül. Egy lógó inasforma gyereket előtte letaszított a lépcsőkről egy betlehemes-szakállú katona. Tisza oly könnyedén ugrik le, mintha lóról szállna le.

- Tisza! - mondja hátunk mögött valaki a még elnémult villamosban, amint az bolondan, csengőszóval, durrogva, pattogva, - mint minden ezekben a napokban -, tovább rohan a Muzeum-körút irányába.

Tisza a Dohány uccába fordul be láthatatlan arcával; egy darabig még figyelem horgas, zászlórudas alakját a megsokasodott járókelők között. Nem vagyok éppen lassú járásu embernek mondható, de a tétovázás, a határozatlanság, amely ezekben a napokban tán a legjobb futók lépteit is mérsékeli, nem engedi, hogy hatvan centimétert tegyek lépésenkint. Tisza pedig lép tán hetvenöt centimétert is. Vajjon hová siet? Mit tudott meg, hogy ilyen rohanva megy?... Ha valaki ismeri a dolgok állását e napokban: az csak ő lehet. Ó, bár találkozna egy kölyök-zsurnalisztával, aki még nem szégyel futamodva járni a népes uccákon, akit Tisza után menesztenék! Mi lesz velünk? Hová megy Tisza? Van valahol tán egy telefon, ahonnan a királlyal vagy Vilmos császárral beszél? Megbízható katonaságot rendel Pestre és majd mindenkit felkötött, aki itt a rendet megbontotta? Hiszen csak nem hagyja magát egykönnyen falhoz állítani ez az ember, aki annyi esztendeig parancsolt Magyarországon?... Megszólítom majd!...

Vágtatnak a gondolatok, de vágtat a sötétedő uccán Tisza is, mintha érezné, hogy követik.

*

Reménytelenül megállok egy ucca sarkon, Tisza alakja végleg eltűnik a pesti uccán. Gyalogszerrel neki indulok a Margitszigetnek. Mire a hídra érek, még hallom, hogy itt-ott még harangoznak a tornyokban esti verseket; olyan nagy baj talán még sincs... És, miért félnék vajjon, mikor Tisza villamoson, meg gyalogszerrel járkal az észvesztő Pesten?

Másnap estére már halott volt. Elnyújtózkodva feküdt egy városligeti villa előcsarnokában a földön. Milyen kiismerhetetlen ember volt: lehet, hogy még örvendezett is annak, hogy meg kell halnia.

KÁROLYI KÜLÖNÖS PÁLYAFUTÁSA

Ezekben a feljegyzésekben kerülni kell a politikát, amely még mindig ökölbe szorítva tartja kezét zsebében: de a tegnapok ködlovagjai közül mégsem maradhat ki Károlyi Mihály, akármennyi igazságos és igazságtalan szenvedélyesség lobog figurája körül... Érdem szerint vagy érdemtelenül bűnbakja egy kornak, mint akár negyvenkilenc után Görgey Artúr volt, hogy csaknem egy-két generációnak borzongva kellett néznie a visegrádi nyárilakra. És ugyancsak még sokáig járnak el megdöbbenéssel, hideglelősen vagy tűzbeborult elmével és szívvel a magyarok az egyetemuccai történelmi palota előtt, amely alakjánál és lakóinál fogva olyan nagy szerepet játszott száz esztendő történetében.

*

Személyes emlékek ezek...

Én például sohase tudtam volna elhinni Károlyi Mihályról, hogy valamikor végzetes szerepe leend a magyar történelemben.

Párizsból jött meg, amikor a nyarak még álmosak és üresek voltak Pesten, békés kánikulai kacsákat fogdostak a hirlapok, az uccákon és tereken úntottan szólott a nyári szél sípja: aki tehette, elmenekült a városból és a különc Károlyi Mihály éppen ilyenkor sétálgat a Ferenciek terén, amikor az aszfalt olvadozni kezd. Fülledt kanális-szagok ömlenek a régi belvárosi házak udvarai felől; elbágyadva szellőztetik boltjaikat a fűzőkészítők és a vasárnapra gondolnak egész héten át, amikor majd ők is menekülhetnek a városból; a déli korzón megjelennek azok a gyanúsabb dámák, akik ilyenkor nyáridőben mernek mutatkozni az elegáns nép helyén; a gavallérok, akiket a régi Pesten könnyű volt névszerint ismerni, elrepültek, csak Podmaniczky Frigyes és Károlyi Mihály tartózkodnak a kihalt városban. Az öreg Podmaniczkyról mindenki tudta, hogy akkor se mozdul ki Pestről, ha négy lóval viszik: imádta ezt a várost akkor is, amikor rothadt gyümölcs-csutkákkal és dinnyehéjakkal volt tele a Váci ucca; de mit keres Károlyi Mihály Pesten, aki élete nagyrészt amúgyis Párizsban tölti?

... Hosszú szakálla volt, mint egy francia grófnak!

Monokli villogott a szemén (amelyen később is meglátszott a monokli-viselet, amikor államfő létére már nem hódolhatott a kacér üvegnek), fölényesen, gúnyosan, magánosan nézegetett körül a városban, mert akkoriban a fiatal mágnások még valóban hasonlítanak ahhoz a figurához, amelyet Csicseri Bors rajzoltat róluk Faragóval vagy Homicskóval.

Száz lépésnyiről meg lehet ismerni egy magyar grófot a pesti uccán feltűnő megjelenéséről! (Érdekes volna egyszer kinyomozni valamely emberi történelemből, hogy ki volt az első magyar mágnás, aki a tizenkilencedik században, úgy a beszédmodorával mint a megjelenésével, ruhájának szabásával, hetykeségével, dölyfösségével ezt az érthetetlen és ízlésesnek alig mondható típust megteremtette? Mert az ösöknek, akik nekiszilajodva vagy méltóságteljesen álldogálnak a kastélyok és paloták képcsarnokaiban: alig van valami közük a tizenkilencedik századbeli fiatal mágnás exteriőrtjéhez. Egymástól tanulnak el nyegleségeket: mint csupa magba ójtott figurák a Hiúság Vásárából. Könnyelműségükről legendákat mondanak a könnyűvérű nők. Étvágyukról, szomjuságukról regélnek a pincérek és a cselédek. Kékvérűnek mondják magukat és gyakran nincsenek tisztában a helyesírással - aminthogy tán erre nincs is szükségük. A legendák szerint ilyen volt a fiatal Széchenyi István. És aranyifjú korában Károlyi Mihály is viselte ezt a maszkot.)

... K. M. - mikor először láttam őt a pesti uccán lapos, nagykarimájú művészkedő kalapjában, amely fehér színű, és grófnak kell hozzá lenni, hogy valaki a fejére merje tenni: még javában

hasonlít ahhoz a fiatal mágnás-tipushoz, amelyet a lóversenytéren vagy a Park-klub kerítése mögül a közönséges pesti halandónak is van módjában láthatni. Igen könnyen odaképzeltető volt ő a Nemzeti Kaszinó akármelyik foteljébe, ahol mérhetetlenül szokás unatkozni anélkül, hogy eszébe jutna az ásitózónak a könyvtárterembe átalmennie. Elképzeltető volt kártyaasztalnál, ahol olyan veszteségek érték, amelyek a magyar kártyások történetében is párjukat ritkítják, - ha meghallgatjuk azokat a legendákat, amelyeket a Károlyi-kert környékén beszélnek a régi szomszédok, akik sohasem látták kertjében sétálni a fiatal grófot... Elképzeltetjük a golf-játék, a tennisz, a vitorla mellett, - csak éppen azon a helyen nem, ahová később a sors rejtélyességéből került. Bizonyára hitetlenül elneveti vala magát, ha valamely kártyavetőnő megjósolja, hogy majd Kál-Kápolnán síró parasztok fogják csókolgatni a kezét... Ifjú, könnyelmű gróf úr, aki először mutatkozik a nyári Ferenciek terén világosszürke zakóban és krémszínű nadrágban. Nagyot nevet, amikor Podmaniczky Frigyes Rip van Winkle-alakja jön vele szemközt egy uccasarkon. Ők ketten tartózkodnak Pesten az urak közül, akikről érdemes beszélni.

... A Károlyi-kert szomszédságában már fonják, szövik a legendát arról, miért kellett Mihály grófnak otthagyni Párizst. Annyi pénzt költött el, hogy azt már se az Első Hazai, se a Károlyi-uradalom nem bírta ki.

*

A sorsnak az útjai láthatatlanok.

Bizonyosan volt valahol valamely jel ezen a ferde arcú, paripáéhoz hasonló fejű férfiún, amely megjelölte őt a jövőre. Csak mi nem láttuk ezt a jelet darab ideig. De ha majd jön egy történelmi regényíró, aki hűvös távolságból veszi vizsgálat alá K. M. csodálatos sorsát: közelebből láthatja a sorsdöntő figurát, mint mi, akik személyesen ismertük. Azt mondják, hogy nem történnek véletlen dolgok a világon, - holott, mikor K. M. kiszámíthatatlan pályafutását vizsgáljuk: meg kell rendülni bennünk minden hitünknek, amelyet valaha a céltudatos-ságról, a karrier-számításokról, az öntudatos kitervezésekről magunkban felépítettünk. Azok az ismeretlen erők jutnak az eszünkbe, amelyek a föld mélyében a rezgéseket, a légkörben a viharokat idézik elő. A föld alól vagy a levegőből jött elő az a szellem, amely a szakállas fiatalember sorsát intézi, holott ő még olyan egykedvűen, gondolatlanul, ficsúrosan megy a pesti uccán, aki legfeljebb tán csak azzal törődik, hogy mit fog csinálni az unalmas, hosszú nyári napon...

*

Másodszor a miniszterelnökségi palotában látom, amely palota oly ódon és nemes, mint Jókainak történelmi regényei.

Idefent estély van a pesti szerkesztők tiszteletére, - odalent a Duna túlsó partján Pest mutogatja fénylő lámpásait, mintha a legnagyobb rend volna a városban. (November van már, elfogyott a katonák zsebéből a töltény, amellyel az első napokban oly pazarlóan bántak.) Kezdenek már aludni téni Pesten azok is, akik eddig ott a virrasztásból éltek. Leragadnak a napról-napra történő csodáktól elámult szemek és az öreg belvárosi polgár, aki nem mert kimozdulni a lakásából, már elballag a házak fala mellett, hogy valamely hasonló öreg úrral megbeszélje az eseményeket... Már tán azok sem csodálkoznak 1918 őszének rendkívüli-ségein, akik pótolhatatlan veszteségeket szenvednek a hivatalukban, üzletükben.

(Az idejében letett hűségeskük Hock János főtisztelendő úrnál szénásszekérnyire növekedtek, az eskütévők ezzel megnyugtatták magukat, megtalálták ismét álmaikat és étvágyukat, - csak Hock főtisztelendő úr, ez a végzetszerű jós: fogja karon e sorok íróját most is, mint a háború éveiben, mikor bibliai jóvendölések alapján megjósolja a háború pontos végét és ugyanígy

jósolja most a nemzeti tanács és vele az egész akkori Magyarország bukását. Szinte érthetetlen, hogy ez a pap a helyén maradt, mikor kétszer is megadatott neki, hogy bepillantson a jövőbe!)

*

De most ne gondoljunk a bőjti prédikátorra, aki az elmúlt évtizedekben annyi vallási áhítatra tanitgatta a pesti úrinőket és urakat szószékéből, - estélyen vagyunk, felejtük a komor papot ott az országház termében, ahol álomtalanul jár-ke, fel és alá... Estélyen vagyunk, amelyre piros szőnyegekkel befutott lépcsőkön érkezünk meg. Diplomata miniszterelnökségi tisztviselők nyájaskodva fogadják a szerkesztő urakat az előcsarnokban; hajdúk sarkantyúja csilingel; a kis teásztalkákat már terítgetik; mindenki nyájas és kedves, mert Károlyi meghívása ekkor még valóban kitüntetésnek számít... hadd lássuk csak: hányan vagyunk azok a pesti szerkesztők, akiknek a barátságát az államfő ilyenformán biztosítani akarja! Talán negyvenen voltunk: öreg szerkesztők, akik már évtizedek óta élvezik állásuk tekintélyét, különös hatalmát, népszerűségét és a fiatalabb évfáradhoz tartozó hírlapírók, akik e napokban tünnek fel. „A Nap” munkatársai, akik tegnap még azt a különös lármát, élénkséget vitték ujságjukkal a pesti uccára. Gellért Oszkár, a P. H. tegnapi vezércikkírója a sajtófőnök mindentudó mosolyával áll Károlyi mellett. Vészi József egy karosszékbe telepedik legelő, mint a legtekintélyesebb lapszerkesztő, (amíg aztán hátulról előnyomakodik Göndör Ferenc, hogy kabátja ujját hajtogatva csaknem ököre menjen az öreg szerkesztővel Károlyi jelenlétében. Göndörnek nem volt elég radikális V. J.

... Hát itt vagyunk a nagyszerű, kellemetes levegőjű termekben, Károlyi már beszélni is kezd, mindig csak Wilsonról és az U betűt olyan különösen ejti ki, hogy egyikünk-másikunk már előre rossz véleménnyel lesz a furcsa nevű idegenről, akitől Magyarország sorsa függ.

- Wilson, Uilson...

Aztán megint csak:

- Wilson, Uilson...

Csodatevő hiedelemmel, minden reménységgel, szinte varázslatos hittel hangzik az amerikai név itt a magyar szerkesztők között, akik a háború alatt már annyi sokszor csalatkoztak azokban a nevekben, amelyeket bizonyos ideig mindennap leírtak, hogy azután elfelejtsenek.

- Uilson, - ismételteti Károlyi.

Vészi még felindulva a Göndörrel való szócsatától, méltatlankodva csóválja a fejét, mintha Wilsonra haragudna. Ez a keménykötésű ember olyanformán élt a hírlapírói legendákban, hogy fiatalabb munkatársait még testi fenyítékben is szokta részesíteni, mint az iskolásgyerekeket. Bihari, a Béhá örök Biharija jegyezget. Lenkey szótlanul áll egy ablakmélyedésben. Bródy Sándor új frakkját próbálgatja, nemsokára premierje lesz a Vígszínházban. Hatvany úr Kertbeny Károly Mária viselt dolgaira gondol és az Esztendő karácsonyi számát forgatja a fejében. Károlyi még mindig emlegeti Uilsont a maga hibás beszédmodorában.

A szerkesztők, hírlapírók, írók kinézetnek a miniszterelnökségi palota ablakain: már körülbelül mindenki tudja, hogyan fogja holnapi cikkét megírni... Nekem nem kell cikket írnom, mert én tudatlan vagyok a politikában, én ráérek megfigyelni azokat az okos embereket, akik foglalkozásuk, élettapasztalatuk, műveltségük folytán körülbelül egyenkint is tudnak annyit, mint a farkastorkú gróf: - vajjon hisznek-e ezek a sohasem látott munkatársunkban, a mindenható Wilsonban? - Azt hiszem, hogy nem szívesen hittek, de hát muszáj volt hinni, mert más reménység nem volt ezen a kerek világon.

*

A kis teáscsészék kiürülnek; már azok a hírlapírók is kezdik megszokni az előkelő légkört, akik nem tartották érdemesnek, hogy frakkot öltsenek. Berinkey, a miniszterelnök a szomszéd szobában kedveskedik azokkal az írókkal, akiknek láthatólag nem kenyerük a politika. Elmondja olvasmányait, amelyek valóban meglepőek egy száraz jogász életében. Adyról kérdezősködik Hatvany úrtól, mert Adyt hiába hívták, beteg volt, nem jöhetett. A szomszéd-ban az államfő már befejezte előadását, most már megindul az általános vitatkozás; nem is hinné az ember, hogy az ilyen okos főszerkesztők milyen naiv kérdéseket tudnak föladni!

- Uilson - hangzik mindenfelé, csak éppen a kurucabbak ejtik ki e nevet úgy, amint írva van: Wilsonnak.

Körülbelül éjfél után vernek az órák, amikor a palota lépcsőin megint felhangzanak az öreg szerkesztők bütykös lábainak lépései, valamint a fiatalok csikós futamodásai. A szerkesztőségek kivilágított ablakaikkal várják a megtermékenyült elméket, a holnapi cikket. Hatvany úr autójába fogat és fuvarozza hazafelé munkatársait. Pesten már oltogatják a második lámpákat.

- Vajjon mi lesz holnap? - kérdezem magamban fásultan.

*

De még jött egy kedves, tavaszias forma nap, amikor a mezőkön már kevés volt a hó, Károlyi elhatározza, hogy valamit tenni kell a tespedés ellen, földjeit kezdi osztogatni Kál-Kápolnán.

A különvonatot küldöttségek várják az állomásokon, vidéki főispánok, urak, parasztok jönnek papokkal, zászlókkal, üdvözlő szavakkal, éljenekkel, virágokkal és fehér ruhás szűzekkel. Dehogyan látta itt valaki azokat a jeleket, amelyek azt mutatnák, hogy nemsokára vége lesz a Károlyi-uralomnak. A fél országon végig vívátok, lelkendezők, boldog arculatú magyarok, akikről ma sem tudom megállapítani, hogy minek is örülnek olyan földöntúlian! Csak annyi bizonyos, hogy aki látta Magyarországot ezekben a napokban Károlyi előtt és körül: nem gondolhatta, hogy a történelemírók milyen meglepő dolgokat jegyeznek fel majd a nemsokára elkövetkező időkről.

Hiszen igaz, hogy az a vörösképű, névnaptól, lakodalomtól, korteskedéstől felhevült vidéki úr, aki most olyan nagyon igyekszik azon, hogy Károlyi Mihály kezét elkaphassa: minden követválasztás után változtat egyet a politikáján. Az a ravaszdi bérlő, az a homlokát ráncoló üzletes, lingó-lengő boltos, nyugdíjasság felé lovagló hivatalnok, falusi politikus, pap meg jegyző holnap is vívátot fog kiáltani valakinek, - de mit csinálnak majd a nép egyszerű gyermekei: a parasztok, akik közé most azért megy el a földesuruk, hogy a birtokát közöttük szétossza? Vajjon ezek is olyan könnyen felejtik majd el az urat és ispánt az új úr és az új ispán kedvéért?

... Ha volt valaha a lelke mélyén valamely meghatottság K. M.-ban, akkor ezen a napon az valóban megnyilatkozott. A kis kápolnai állomáson szekeres-gazdák várják a különvonat tolongó utasait. Buza Barna, a földosztó miniszter, egy kocsifarban kap helyet egy csomó szénán, mögötte kapaszkodik Mayer János. Elöl, ugyancsak parasztszekéren, Károlyi. Más szekereken a pesti szerkesztő urak lógnak, himbálódznak, kiáltoznak. Népünnepély ez, nincs itt többé nagyképű ember, nincs itt többé tekintély és mégis rend van, mert a nép földesura tiszteletére rendet tart.

Keserves ákácok, messze fehérlő, még havas mezők, szálldosó varjak a térdigérő, sáros út fölött. Magyarország ez, bánatos tájképeivel, amelyen most a lakodalmas menet halad. Aklok, csűrök, tanyaházak... Kálban delet harangoznak. Csak tudnám: mit mondanak a káli harangok? Talán azt: „Nincsen kenyér Kálon!” - A kápolnai harang ráfelel: „Itt sincs, itt sincs!” - Aminthogy a harangok ezen a nyelven beszéltek akkor Magyarországon.

Nagy mező közepén fából tákolt emelvény, amelyet már reggel óta körüláll jó egypár ezer ember. Ispánok, birkások, uradalmi emberek sietnek az érkezők elé, egy református pap jeladására éljenezni kezdenek. Károlyi Mihály áll az emelvényen, a két karjával körülmutat a világ négy tájéka felé eső földeken:

- Ez eddig az enyém volt. Mától fogva maguknak adom!

... Ennél jobb szónoklat sem hangzott még el a kápolnai mezőn, örökké éljen a Miska gróf, ő tudja, hogyan kell a szegény néppel bánni. - No, de hát ennek is vége volt, mint mindennek a világon. Ebéd következett egy birkaszagú csűrben, ahol olyan csinos menyecskék, leányok szolgálták az eledelt a vendégeknek, hogy legjobb lett volna ottmaradni juhásznak. A Károlyi-uradalom akkor tett ki magáért utoljára vendégszeretet dolgában. Talán kétszáz vendég is volt itt és mindenki jóllakott, lelkesedett a szeme előtt lefolyó eseményeken, síró-rívó embereken, könnyező asszony-népeken, versmondó gyerekeken, szónokló minisztereken... Csak éppen a háziúr volt egykedvű. Már egyetlenszer sem beszélt Wilsonról sem a parasztoknak, sem a szerkesztőknek. Szótlanul, magábamerülve üldögélt, mintha valamely nagy változáson, betegségen esett volna keresztül, mióta utoljára láttuk. Egy beborozott, hangosan síró parasztember állt a háta mögött és a vállát csókolgatta, mint ahogy a kedves holtaknak szokás. K. M.-nak a szeme se rebbent meg többet. Fásultan nézte az óráján: mennyi ideje van még hátra.

A BOLSI

- Nem szívbajos embernek való! - mondták valaha a régi Magyarországon bizonyos gavalléros tréfákra, halálos kimenetelű párbajokra, mérgesebb szilvóriumokra, sőt harapósabb asszonyfélékre is.

- Nem szívbajos embernek való! - mondja most ugyancsak Hock János, amint karonfogva sétálgat velem az országháznak abban a táncterem nagyságú szobájában, ahová hosszas keresgélés, piros bársony függönyös ajtók, régi vármegyei életre emlékeztető hajduféléken át tudok eljutni. Az ajtóra valami vidéki nyomda készített kartonpapirosokat. A Nemzeti Tanács Elnöke - mondják a töredezett betűk. Beküldöm a névjegyemet: Itt van Kr. Gy. és jóslatot kér Főtisztelendő úrtól.

*

Mielőtt tovább mesélgetnék, kedves késői maradékom, el kell mondanom, hogy ez a kor sem különbözött a többi koroktól, amelyeket az emberiség részére megalkottak hitújítók, királyok, Savonarolák, Huss Jánosok és zszurnaliszták: - ez a kor is telve volt jelszavakkal, amelyeket a tömegek részére találnak ki, hogy legyen nekik ebédrevalójuk. Pedig ez a korszak állítólag a fölszabadult, okos emberek korszaka volt, - nem lehetett volna elhinni, hogy a korszak eszméit az ablakokból a szobalányok, az udvarokról a házmesterek porolják a járókelők közé. Jelszavak járták ekkor is: a kocsmában, ahová a polgár felejtkezni betért; a piacon, ahová az emberek mondanivalóik megtanulása végett eljárógattak; a családi otthonban, ahol mindenki úrnak érzi magát, akinek joga van keresztjelet tenni a kenyérre, mielőtt azt felszegné... A háborús jelszavak már elmultak, de itt voltak az úgynevezett béke jelszavai. „Álljunk meg egy szóra!” - „Mi mégis entente-barátok vagyunk!” - emlegetik a polgárok kocsmáikban és fészkeikben Lovászy Márton szavait. Nagy volt ez az ország: hetek is beleteltek, amíg egy új pesti kiszólás eljutott Kassáig vagy Fogarasig. - Ilyenféle, általánossá válott tudás lett, hogy Hock János főtisztelendő úr, józsefvárosi plébános korában a próféták könyveinek igénybevételével pontosan megjósolta a háború végét; bizonyos Da-Niel nevű bibliai férfiút, aki orosz-lán-damptör is volt, kevert bele a dologba a nyolcadik kerületi pap, hogy arra rákenhesse az elmúlt világháború végének a megállapítását. Hogyne hitték volna el az emberek az éveken át várt kedvező, a Szent Bibliával megerősített jóslatot, amikor már annak is jelentőséget tulajdonítottak, hogy a ház melyik ablakán akad meg az ökörnyal, amely Rákos mezeje felől Pest fölött elúszik! Ott haláleset történt, vagy az öreg póttartalékos váratlanul hazatért.

Éppen ennek a Dániel prófétának ügyében kerestem a főtisztelendő elnök urat egy kora tavaszi napon abban a gyönyörű, germán mesemondásokból való nagy házban, amelyet a vidéki emberek talán manapság is megbámulnak, mint az ország házáat. (Minden valamire való építőnk német származású volt; úgy látszik, a magyarok tudománya megrekedt a sátorcsinálásnál.)

*

Először a bőjti szentbeszédekről teszek említést, amelyeket a béke boldog éveiben annyiszor volt alkalmam hallgatni az „aranyszájú pap” ajkairól az üvegházi jácinthoz hasonlatos, finom, belvárosi hölgyek társaságában úgy a szerviták terén, mint a Ferencrendiek templomában.

- Nem voltunk még szívbajosok, - felel a Nemzeti Tanács elnöke.

Majd a nógrádverőcei csónakázásokra terelem a szót, mikor a kőbányai főúr izmainak olyan teljességében volt, hogy versenyevezősökkel küzdött együtt a kék Dunán, - amely itt még valóban kék a nagymarosi svábok miatt.

- Azt hiszem, - felelt a diktátor, aki Magyarország sok zászlósurának, valamint egyéb nemeségének hűségesküjét kezében tartotta -, azt hiszem, hogy Buddhának, az antikrisztusnak abban az egyben igaza van, hogy mindannyiunknak hétrétű-utat kell megtenni az életben. A szenvedések útjait.

Most elérkeztünk ama tavalyi tavaszi estéhez, amikor a Vas-uccától a józsefvárosi plébániáig fejtegette előttem a nevezetes magyar politikus, hogy nem lehet bízni sem Tiszában, sem Károlyiban, csupán Da-Niel Prófétában, aki ilyen meg amolyan körülmények között jóslá meg a háború végét. (Én ezt annak idején megírtam egy Pesti Levelemben, de az emberek akkor még jobban hittek a csésze fenekén lévő tealevél maradványának, mint az én levelimnek.)

- Hát most mi lesz, elnök úr? - szólok. - Nincsenek már hívők, akik Hock János imakönyvét keresik az Athenaeumnál; nincs már Konti József népszínházi karmester, akivel hosszadalmasan lehetne billiárdozni az Otthon-Körben; Dániel próféta is elvégezte a magáét. Most mit csinálunk?

- Várjuk, hogy mikor kergetnek el bennünket.

- Mackensen? Lukachich? Károly király? - kérdem. Ő felel:

- Nem. Kun Béla.

*

H. J. reverendában volt, amikor a kora tavaszi napon ezt mondta. Neveltetésemnél fogva, gyermekkorom óta tiszteletben tartottam lelkiatyám öltözetét, - ezért csak magamban nevettem.

- Ki az a Kun Béla?

- Már volt egy szerencsétlen Kun-név a magyar történelemben, de se ehhez a régi Kun Lászlóhoz, se a magyar történelemhez nincs köze Kun Bélának, mégis történelmet fog csinálni. És végeredményében mindegy az is, hogyan hívják azt az embert, aki utánunk megint egyet fog fordítani Magyarország kormánykerekén. Balra megyünk, mindig balfelé megyünk még évekig. És mi már nem bírjuk balabb irányba vinni a hajót, a mi erőnk kimerült, új szélmolnároknak kell jönni, akik az Európa fölött végigszáguldó viharhoz tudjanak igazodni...

A pap sötét reverendájában áll a zöld tanácskozáasztalokkal teli terem közepén. De most már itt nincs olyan sötétség, mint egykor, háborús jóslata idején a Sándor téren. Tavaszodik odakint az ablakok alatti Dunán, a sirályok is eltűntek a folyam felől. Nem tudok hinni neki...

- Csak arra vigyázzon, meddig hallja a hajnali harangszót. Amíg a harangozók is Kun Béla emberei lesznek.

*

A Berliini téren visz át az utam. A közepén, az ágas gázlámpa körül húsz-huszonöt férfi, asszony. Lerongyolódott katonafélék, viceházmesterek, dologtalan trógerek, mihaszna száj-tátók, foltos szoknyájú némberek, akiket már láttam valahol. (Carlyle úr könyvében, A francia forradalom történetében.) Ha a hosszú lőfegyverrel fölszerelt strázsa egyet vagy kettőt rájuk kiáltana, bizonyára szétszaladnának, gondolom magamban. De a posztnak egyéb dolga van, mint ilyen rücskös csavargókkal bajlódni... Különben is szabadság van az országban, mindenki ott gyűlésezik, ahol akar.

Hiszen nem is volt olyanforma a berlinitéri gyűlés, hogy az ebédjére igyekvő pesti polgár elveszítse tőle a munka önértékével megszerzett étvágyát, avagy vagyoni biztonságából keletkezett délutáni szenderegését. Talán egy katonai snájder vehette volna észre, hogy vannak itt a kis csoportban egyenruhás emberek, akiknek ruhája másféle szövetből készült, mint amilyen szövetet a hadseregszállítók az osztrák-magyar monarchia bakáinak liferáltak. Valamivel jobb szövetűeknek látszottak ezek a ruhák három-négy gyűléstagon. Bizonyosan a németektől lógatták el, - gondolná magában a szakértő, mielőtt tovább menne. - De én nem gondolok magamban semmit, mert megszoktam már odakünn, az ájtatos Nyúlak-szigetén is, hogy a „forrástól” vagy a „kertészettől” a munkásokat összehívták és valamely sohase látott kolompos mindenféle beszédeket mondott ismeretlen, oroszosan hangzó nevű emberekről, akire senki se volt kíváncsi. A munkások egykedvűen mentek dolgukra, - bolondság volna még egyszer is otthagyni azt a smaragd-színű, az örökélet nevével bugyborékoló forrást, valamint a tündöklő kis virágokat, amelyek már úgy dugdosták ki fejüket a kertekből, mint esténként a csillagok az égboltozat kárpitjából.

Gyűlés volt akkor Pesten minden csizmadia-színben és minden iskolának a tornatermében; az uccasarkon, a külvárosban és a méltóságteljes Várban, a hadügyi minisztérium előtt; a keresztbefektetett dákokkal megjelölt kis kávéházakban, valamint a márványoszlopos New-York-kávéházban... „Összeszaladtak az emberek”, - mint köznyelven mondani szokás. Nem éppen azért, hogy valaki felfordult az uccán, hanem csak abból az okból, hogy együtt legyenek, beszélgessenek, okoskodjanak, - nagyon frissen csapolták meg a szabadságot a hosszú, komor háborús esztendőök után, mindenki inni akart belőle egy kortyot.

„A fene jobban tudja, hogy ki szónokolt ott a berlinitéri lámpaoszlop alatt a viceházmestereknek. Miattam lehetett maga az öreg Oholhó is, amint tót-nemzetiségű bakáink az oroszokkal való érintkezés után a bolsevista-jelszót a frontokról hazahozták”. (Szemere Miklós jegyzeteiből.)

*

... Hát aztán mégis csak meg kellett ismerkedni egyszer azzal a lenézett vidéki hírlapíróval, akit az Otthon-körben gúnyosan Kun Bélcsinek emlegettek a vicces zurnaliszták, - aki ama jelentékeny zavart idézte elő Magyarországon.

Parancsot kaptunk...

(Nem olyanféle parancsot, mint azok a félkézalkalmárok, akik akkoriban is ott lebzseltek a népbiztoságok körül és azóta is minden minisztérium táján fölthalálhatók, - akik aztán később szegény, félrevezetett mártíroknak „igazolták” magukat. - A parancsot Kun Béla népbiztos-elvtárs küldte... Hallotta tán valahol, hogy Tisza István, Károlyi Mihály óta az állam vezetőinek illik megismerkedni az írókkal is, akik állítólag az ország kultúráját vezetik. Gyerünk, ha az elvtársnak ez a kívánsága. Vörösörök mászkáltak akkor az én margitszigeti ablakaim alatt is. Igaz, hogy jámborak voltak az árvák. Legföljebb az óbudai szakácsnének ígértek házasságot, mint a világ teremtése óta ez szokásuk a hadfiaknak.)

*

Heltai Jenő akkoriban a Damjanich-uccai báró Kohner-villában lakott, két földszintes szobában meg egy kamrában. Arra kaptunk rendelkezést, hogy az egyébként lakatlan villában óhajt néhány kiválasztott íróval Magyarország akkori diktátora megismerkedni.

Kik voltak ezek a kitüntetett írók? Csekélységemről sokkal nagyobb honőrök között is megemlékezhetnék; - így például abból az alkalomból is, amikor Prohászka székesfehérvári püspök úrral volt szerencsém együtt küzdeni a Pázmány Egyesület klerikális irányzatba való fordulása ellen -, de nem hagyhatom utolsónak csekélységemet, amikor följegyzéseimben

fejeket, - még pedig értékes fejeket -, akarok kiszolgáltatni annak a közvéleménynek, amely sanda gyanúval néz mindenkit, aki nem volt Fejérváry alatt darabont, Tisza alatt fogdmeg, Károlyi alatt kormánybiztos, Kun Bélcsinél még csak helyettes népbiztos sem... (Vajjon mi lehetett ez a huncut? - kérdezik érthető gyanakvással azok a lesbenálló szempárok, akik idejében tették le a fogadalmat Hock plébános úrnak, szolgáltak a vörös-hadseregben és térden csúsztak Siófokra. Mi lehetett ez a huncut? - Amikor mindenki igyekezett elhelyezkedni itt vagy amott, a különböző kormányformák szárnya alatt?)

Hát akikről most itt szó lesz, - azok nem voltak se azelőtt, se azután mások: mint írók.

*

A báró kertjében sötét van, botorkálva nyitom ki a kaput, végigmegyek az ismeretlen kavicsos úton, egyetlen lámpavilág sem jelzi, hogy ebbe a házba ma estére „államfőt” várnak. Csak az orgonafák, valahol a kert végében illatoznak álmukban. Fehérkeztűs urasági inas nyit ajtót, amikor a csengő gombját megtalálom. Ezt a katonás képű fiút ismertem már régebbről, mikor Kohnerék még Pesten, az Országház-téren laktak, - ki tudja, hol járnak manapság? Odabent Heltai Jenő.

Akik ismerik Heltai Jenőt, azok megfigyelhették, hogy ennek a gyermekes arcú férfiónak mindig olyan aggodalmas kifejezés látható az ábrázatán, mint a pajkos fiúkén valamely csínytevés elkövetése után. De ezen az estén volt igazán aggodalmas.

- Egyedül jöttél? Hol maradt Ambrus, Kóbor, a többiek...

A könyvtárt nézegetjük, amíg a többi ideparancsoltak megérkeznek. Tündöklő könyvek, regények, versek, tudományok, bennük a boldog XIX. századnak minden napvilágra került aránya és ellobbant rakétája. Flaubert első kiadásban, Dickens azokban a ponyvaregényes füzetekben, amelyekben valaha Londonban árulták. Megszólal a csengő: Kóbor Tamás jön. Egykedvű, szivarozik, tótos dialektussal beszél, (honnan vette?) valami estilapot keres olvasnivalónak, - mintha éppen most jött volna Az Ujság szerkesztőségéből. (Hol volt már akkor Az Ujság!)

- Ma aztán kihuzattam a lutrit az öreg redaktornal, - mondja rendes délutáni kártyapartijára célozva, amelyet évtizedek óta szokott megívni Bakonyi Miksával.

Osvát, a betiltott Nyugat szerkesztője jön, hóna alatt négyszögletes irattáskával, mintha lapja kefelevonatait menne innen korrigálni a New-York karzatára.

És jönnek mások is, akiknek tán kényelmetlen volna, ha most itt névszerint felsorolnám őket, mert attól félnének, hogy egy olvasó majd félreérti a nevüket. A legtöbb írónak ezidőtájt egyetlen krajcárnyi jókedve sem volt, hisz a lap- és könyvkiadás teljesen szünetelt. Csodálatosképpen egyetlen íróról sem tudok, aki belépett volna a vörös hadseregbe legnagyobb szegénysége közepette, (a jólelkű Gara orvos úr egymásután nyilvánított untauglichnak az otthonkörbeli kényszerű sorozáson körülbelül félezernyi író és hirlapírót). Az írók végül már nevettek azokon a csapnivaló csuszpeizokon, amelyeket a klubjuk vendéglőjében eléjük terjesztettek. Herczeg Ferenc is ezt ette), míg azok az urak, akik a vörös-kormány alatt is tisztviselők maradtak és későbben éppen lehangosabb üldözői lettek a „zsidó hirlapíróknak”: akkor sem mulasztották el igénybevenni a tisztviselői kedvezményeket, amint azóta sem mulasztják el.

Itt ültek a kenyérkeresetre alkalmatlanná válott írók Heltai Jenő lakásán, szótlánul, csöndesen, körülbelül heten, mint az elátkozottak, akik nem tudják, vajjon nem életükre szomjazott-e meg a féktelen biztos, aki iderendelte őket?

Nem az életük kellett, hanem a munkájuk.

*

Hirtelen föl pattan az ajtó, mintha valaki elkésett volna, aki ferencjózsefi pontossággal akart megérkezni. Egy jelentéktelen külsejű, drappszínű ruhás, kiült nadrágos, kifogásolható gallérú, kopott nyakkendő, felgömbült cipőjű, semmitmondó arcú fiatalember, - amilyenek a vidéki hírlapírók szoktak lenni, megáll előttem:

- Én Krúdy ú r r a l már találkoztam valahol.

- Nem emlékszem, - felelek hirtelen, meggondolás nélkül, azzal a magamban sokszor megútált fölényességgel, amellyel annyi ellenséget tudtam szerezni, amennyi a boldog béke-időkből lehetséges volt.

Nyilván azt hittem, hogy valami vidéki író is meghívtak a tanácskozásra. Vagy pedig valamely könnyen elfelejthető nevű és külsejű figurát, aki az akkor megjelenő könyveken és hírlapokon szerepelt.

Ám a jelenlévők között voltak olyanok is, akik már tudták, hogy ki ez a „vidéki hírlapíró”. Kun Béla volt - személyesen, mint pesti zsargonban mondani szokták. Bepattant, mint egy gumilabda, mint egy kolozsvári reporter, aki azért megbecsülhetetlen, mert még a főispánhoz is be tud menni éjszaka.

... Nem emlékszem már pontosan arra, hogy miről beszélt. Az akkori időkben olyan érthetetlen nyelven, olyan idegen, sohasem hallott szavakkal, laboratóriumi kifejezésekkel, izzadt, könyvekből előverejtékezett, nedveskezű, feketeinges jelzőkkel beszéltek az ország vezérei, hogy manapság sem lehet rájönni, tulajdonképpen mit akartak. Csak annyi maradt hirtelen az emlékezetemben, hogy ú r-nak és nem elvtársnak szólított. Tehát amíg beszélt egy karosszék kellős közepén, (amely bizonyára valamely kövér, nyugalomba vonult úriember délutáni malmozásaihoz készült, nem pedig ennek a mitugrász fiatalembernek), annak a borzasztó verésnek a nyomait kerestem rajta, amelyben uralomrajtása előtt állítólag a toloncházban részesítették a rendőrök... Nem, semmi nyomát nem lelem arcán a fegyvertusoknak, sem a kardlapoknak. Olyan normális a külseje, hogy vőlegénynek is elmehetne Berettyóújfaluba... Bizonyára meg is tetszhetne egy igénytelenebb nőnek, aki azt szereti, hogy a társaságában levő férfi „agyonbeszéli”. - Figyelem a hangját:

- Lunacsarszki... Szovjet... Az irodalom központosítása... A könyveket ezentúl a szovjet adja ki és ezért holtig való megélhetést biztosít az íróknak... Többé senkinek se legyen gondja... Krúdy ú r (mintha békíteni akarna) és a többiek is legyenek szívesek akár holnap is fölfáradni a szovjet-házba, ahol legközelebbi munkájukra való előleget fölvehetik... Akkor dolgoznak, amikor kedvük van, de egy éven belül szállítani kell a könyvet... Elég egy könyvet írni egy évben... Nem kell éppen a szovjet-eszmék mellett, de ellenük sem... Végre elkövetkezett az a korszak, amikor az írók maguknak és magukban élhetnek, nincs kritizáló szerkesztő, sem kőszívű kiadó...

... Figyelem a hangját, hogy megtaláljam benne azt a varázs-sípót, amellyel állítólag a tömegek tud hatni. Inkább fakónak, egykedvűnek, skálanélkülinek volt mondható ez a hang. Nem annyira száraz, mint egy professzoré, de annyira rábeszélő sem, mint egy lóügynöké. Lírai zengés sokkal kevesebb benne, mint akármelyik fűzfapoétáéban, aki szerkesztő-koromban a verseit akarta rámerőszakolni, de tagadhatatlanul határozott, leckéjét jól tudó, sőt vitatkozásra is alkalmas, elszánt hang ez, ami ebből a fiatalemberből kiárad... Csak Kóbor ne szólna közbe a maga drótos-hangján:

- Én gyermekkoromban bádogos-inas voltam, de mégsem értem, hogyan szocializáljuk azt a munkát, amelyet az író még meg sem írt, amelyről még maga sem tud... Majd csak később pattan ki belőle, mint egy mellény-gomb leszakad...

*

K. B. éjfélig szónokolt, amíg én derülten hallgattam (P. és G. jóvoltából) az anekdotákat, amelyeket az írók szocializálásáról, a közös munkáról, szovjetről, Lunacsarszki irodalmi vonatjáról előadott. A tréfalkozást csak éppen Szamuely elvtárs megérkezése szakította meg, aki bőrkabátos emberekkel, kézigránátokkal, géppuskákkal megjelent hirtelenében, hogy népbiztos-társát ellenőrizze: vajjon csakugyan írókkal van együtt, nem pedig összeesküvést sző ellene (már moszkvai ellenlába ellen). Az írók ijedtükben abba a kis kamrába vonulnak, amely az udvarra nyílik, de az ablakon vasrács van, kiugrani nem lehet. Kun és Szamuely között izgatott szóváltás a belső szobában. Végre Szamuely elvonul zörgő, csörgő, vastalpú legényeivel, szívdermesztő hangú autóival. Kun biztos ránknyitja az ajtót, szegény összebújt, remegő burzsujokra...

- Folytathatjuk a tanácskozást.

És megint ő kezd el szónokolni.

*

Másnap.

Kun Béla autója vitt hazáig, a Ferenc körútra, miután a Margitszigeten akkor már nem mertem lakni, - mindenkit letartóztattak. Éjfél rég elmúlt, mikor a nagy hadi automobil gépfegyverrel, bakján két bőrkabátos, késes legénnyel megállott a Ferenc körúton. (Persze, egy idegen ház előtt, nehogy megtudják lakásom címét.) Kóbor Tamás ül mellettem szorongva:

- Nekem még a Lágymányosig kell mennem, ott lakom. Mi lesz odáig?

Majd hirtelen föl villan benne az ötlet:

- Te, most a leszállásnál próbáld meg: elfogadnak-e ezek az emberek - borra valót? Ha elfogadják: nem lehetnek orgyilkosok.

Papir huszonöt koronást nyomok Kun Béla soffőrijének a kezébe. Megköszöni, mint egy gizzellatéri bérkocsis. Kóbor sunyi mosollyal int búcsút.

... No most már mehetünk a Bakonyba, - tudtommal senki se ment el a jelenlevők közül a szovjetházba, hogy az írói szocializálásra előleget fölvegyen. A Bakonyba, öreganyámhoz.

JÓKAI BARÁTJA

A BOLDOGTALAN RUDOLF KIRÁLYFI

Szemere Miklós, a lófuttató, egyszer ilyenformán jellemezte előttem a shakespearei királydrámákban sem szokásos véget ért Rudolf trónörökösét:

- Jobban tudott magyarul még az öreg József főhercegnél is, pedig az minden káromkodást ismert, amelyet valaha a huszárságnál kitaláltak. Rudolf Jókai Mórtól tanult meg magyarul, ugyanezért az összes hajóskifejezéseket tudta, amelyeket a régi Komáromban használtak. Igen, mint annyi korabeli magyar embernek, Rudolfnak is a mesemondásos Jókai volt a kedvenc írója, mert a trónusok árnyékában éppen úgy szeretik a regényes mondanivalókat, mint a falusi tollfosztókánál.

A sokszor költői lendülettel is gondolkozó sportférfi rövid színpadi szünet után így folytatta:

- Voltaképpen Jókainak kellene megírni Rudolf trónörökös regényét, de azt hiszem, az öreg főrend fél Ferenc Józseftől. Az öreg főrend ugyanis azt hiszi, hogy a bécsi „Budapest”, a képes Extrablatt, amelyet Ferenc József reggelenként olvasni szokott, lefordítaná regényét... A bécsi udvarnál, amint nekem ezt egy főhercegnő társalkodónője pletykázta: azt hiszik, hogy Jókait azért tette meg bárónak Ferenc József, mert Jókai tud valamely erdélyi aranybányáról, amelynek kulcsát elküldte Ferenc Józsefnek.

(Ah, mily boldog korszak, soha vissza nem térő, bőségesen ásítozó délutánjaiból való e beszélgetés, midőn a lovacsák nem futkároznak és a hiú Szemere a bécsi udvar frájláinak a mesemondásain törli a fejét, amely egyébként józan volt, mint megbízható segéd kezében a beretva.)

*

Rudolf, - akinek tiszteletére valaha annyi magyar gyermeket keresztelnek vala Rezsőnek, - szeretett olyan magányosan és ismeretlenül járkalni Pesten, mint a napkeleti mesékben a fejedelmek. Ugyanezért nem kedvelte a magas katonai rangját jelentő egyenruhát sem, amint őt a korabeli olajnyomatok rendszerint ábrázolni szokták, amely ruházatnak láttára fogpiszkálót nyelnek a konstáblerek. „Civilben” járt az öreg Jókaihoz, akinek a barátsága révén bizonyos népszerűsége számított, mert hiszen azidőtájt Jókai Mór volt a legnépszerűbb ember Magyarországon a gyermekek, a nők és az öregek elképzelésében.

És szakállá volt, mint keleten az uraknak. Kékszemű volt, mint ama nevezetes nőcsábítók élnek az emlékezetünkben, akik könnyedén legyintenek a szerelmükben, hajtépő örvöngésig megkínzott nők láttára. Volt valamely kacér mosolygás az arcán, mint ezt azoknál a férfiaknál látjuk, akik szerte-széjjel kóborolnak a világon és minden idegen városban feleséget keresnek. Igen, megjelenésével valóban beleillett ama romantikus varrónők és masamódok elképzelésibe, akikhez álmaikban ellátogat egy ismeretlen fiatalember, akit majd valójában akkor látnak viszont, amikor az esztergomi hercegprímás a fejükre helyezi a királyi koronát. Népmese volt, mint Kossuth Lajos vagy Sobri Jóska, mert hiszen a nép fantáziája nem szokott nagyobb különbségeket tenni azok között az érdekes alakok között, akikről érdemesnek véli megeregetni a mesemondások mézédés szálait. Asszonyomese volt, amelyet fiatalkoromban elámulva, zsámolyra rögzítve hallgattam nálamnál idősebb előkelő hölgyek ajkáról, Bécsben és Budapesten, miközben még a mezítlábú szobalánynak sem volt szabad a szalon perzsaszőnyegén végigmenni, legfeljebb az a neufundlandi eb nyujtogatta a vörös nyelvét az óra ketyegésére, amely órát akkoriban találtak ki az élelmes órásmesterek. Igen, asszonyi mesemondás volt, mint egy kontynak ábrándos feltűzése az önfeledkezett karokkal. Mint egy bokánál feljebb-

csuszamlott szoknyának a megigazítása a símogatásra született tenyérrel; mint egy medálion, amelyet rejtetten, az ing vászna alatt viselnek a nők életük végéig és utolsó kívánságuk az, hogy a medáliont velük együtt temessék a sírba... Asszonyábránd volt Rudolf... Zümmögő álombogár, amely a korabeli nők ágypárnáira szálldosott és halkán altatgatva őket, majdnem olyan szép meséket talált ki mulattatásukra, mint amilyen szép mesék az ezeregyéjszakában foglaltatnak.

*

Tehát Rudolf szeretett sétálni Pesten és Budán, lehetőleg olyanformán, hogy még a titkos rendőrök se találják meg nyomát.

Az akkori felfogás szerint nagy dolog volt az, ha egy királyfi éppen olyan gyalogszerrel megy vala végig a pesti aszfalton, mint más közönséges halandó. Nem ama nagycsontú, izmos, vállas, sőt horihorgas Habsburgok közül való volt, akik katonai ruházatukban mindig a középkori harcosokat juttatták eszünkbe. Karcsu volt s ugyanezért feminim mozdulatai is voltak, amelyeket inkább anyjától: a bálias, míderben alvó, szemérmes Erzsébettől örökölt, mint atyjától, a marcona, zömök Ferenc Józseftől. Most, miután sorsa betellett: igen könnyű volna elmondhatni róla, hogy a külsejében regényesség volt; homlokán megjelöltetett, hogy boldogtalan szerelem miatt fog meghalni, mint annyi sokan a férfiak közül. Holott valójában csak egy unatkozó fiatalember volt, aki elcsapongott otthonából, még akkor is, amikor már annyit utazott a nagyvilágban, mint az angol trónörökösök szoktak. Abban a familiában, amelyből ő származott: nem ritkák a kalandvágyó emberek, de szerelem miatt lírai érzélességgel szenvedni nem szoktak a Habsburgok. Nem volna csodálnivaló, ha ez előkelő úriember után verseket találtak volna... De érzékenységében nem ment tovább, mint az önfelejtkező utazásig, amelyet az öreg házi orvosok már akkor is nagyon ajánlgatnak gyógyszer gyanánt a módosabb fiatalembereknek. Jó volt az utazás a lidércnyomásos álmok, jó volt a boldogtalan szerelem ellen...

*

Némely magyar urak, akik különböző okokból haragot tartanak I. Ferenc Józseffel, (így például a 48-iki eseményeket követő hóhérolások és börtönök miatt is, valamint mindazok a magyar urak, akik ambíciójukat, hiúságukat nem tudták kielégíteni a gondosan mérlegelő I. F. J. alatt), nagy figyelemmel kísérték Rudolf trónörökös járását-kelését. Utóvégre I. F. J. - a közhiedelem szerint - nem él örökké; senki sem gondol arra, hogy ez a konok, makacs, az elhatározottságában szinte példátlan király majd rácsfol minden kártyavetésre, amelyet sorsáról kimódoltak, akkor is tovább él, mikor már aranyozott selyem koporsóját leeresztik vala a kapucinusok sirboltjába. Mindenkit túlél még holtaiban is a Habsburgok történetében. A magyar urak tehát, mint az már ama első Rudolf alatt is előfordult, (aki a prágai várkastélyba bezárkózva nem állott szóba még Báthoryval sem, ellenben annál szívélyesebben látott minden bűvészt, kóklert, tudóst és csillagászt), a trónörökössel kezdenek szövetkezni, hogy politikai vagy egyéni céljaikat elérhessék... Mindenféle vadászatokat rendeznek a tiszteletére, amely vadászatokról még manapság is a legkülönbözőbb legendákat lehet hallani. Egy egész könyvet („Őszi utazások a vörös postakocsin” címmel) írtam egyszer azokról a fantasztikus vadászatokról, rejtek-kastélyokról, titkos mulatozásokról, amelyeken Rudolf trónörökös tiszteletére ropogós csárdást jártak az öreg medvevadászok és a bálhoz öltözött hölgyek szó nélkül engedelmesskedtek az udvarmester felhívásának, aki a hölgyeket csak abban az esetben volt hajlandó a tánchoz beereszteni, ha előbb megfosztják vala magukat gondosan összeválogatott ruházatuktól. Legendák... A régi Magyarország szájról-szájra járó történetei, amelyek vándorlásaikban elmentek a főúri szalonokból, az előkelő kaszinók társalgóiból a gólyafészkes falusi házakig, „A királyfi boldogtalan!” - mondják azok, akik szeretnek be-

kandikálni a függönyök mögé. „A királyfit mulattatni kell!” - mondják a rákpiros magyar urak, akik ebben a korban még azt hiszik, hogy a boldogság valamely összefüggésben van a nadrágszíjjal. „A királyfi javíthatatlan lump!” - mesélik azokban a körökben, amelyek szeretnek udvari összeköttetéseikre hivatkozni, dagadósabban, mint Pendennisz őrnagyról valaha megírta a halhatatlan Th. londoni hírlapíró. És ugyanezekben a régi császárság-korabeli bécsi szalónokban, ahol még üldögélnek olyan dámák is, akik a reichstadti herceget, a Napoleon-fiókot is látták, beszélnek szívrendítő hangon egy történetet, amelyben I. Ferenc József is szerepel, míg az atyai szigortól szenvedett hős nem más, mint a harmincadik életévét is betöltött trónörökös. - Mi igaz, mi nem igaz e legendából? Ki tudná azt ellenőrizni harminc-negyven esztendő múltával? Hogy milyen legendás alakká váltott Rudolf királyfi, arra nézve csak annyit mondhatok, hogy a háború előtti években való utazgatásaimban Máramarosban, de Gömörben is híre volt egy-egy vadászkastélynak, hogy abban egy öregedő vadász lakik, aki feltűnően hasonlít Rudolf királyfihoz... Ó, boldog korszak, amikor a magyarok ráértek legendákat szövögetni kedvenceikről! És ebben a korszakban a legbölcsebbek, a legjózanabbak, az úgynevezett hidegvérűek összeráncolt homlokkal megállapítják, hogy Rudolfot a bécsi udvar „tette el az útból”, mert szerette a magyarokat... Mi még édesdeden szundikáltunk akkor nemzeti álmainkon, fontosságunkról, szükségességünkéről, hatalmunkról a nagy monarchiában, amikor még nem hangzott el valójában eleven koporsónk felett a végzetesen is intő, legrégebnek mondott magyar nyelvtörténelmi emlék, a Halotti Beszéd: amelyet nem lehet manapság könnyek kísérete nélkül visszaidézni.

*

... Hát igen, a grófokon és hercegeken kívül az öreg Jókai is a barátja volt... Ennél az ismeret-ségnél kezdődhetne el szerelmünk e kiváló tegnapi ködlovag iránt, amikor egy esernyős, kalucsnis, testileg már fáradozó, borongó magyar író felé mutat érdeklődést ama fiatalember, akinek majdan vállaira a Kárpátok súlyával nehezednek a különböző országok koronái. Egy olyan férfiúhoz közeledett barátsággal, aki körülbelül egyidős volt királyi apjával, de szigor és fegyelem helyett az édes álmocsinálás volt a mestersége. Aki a szerelem mindenhatóságáról ékebben tud dalolni apró, harisnyakötés szemeihez hasonló betűivel, mint akár a tenor, aki esténként a bécsi Operában hirdetné a különböző dalművek szerepeiben azt a romantikus életcél, amelyet minden férfiembernek maga elé kell tűzni... És a mélyhangú nőknél is meggyőzőbben tudja megírni, hogy szerelmünkért akár az életünket is habozás nélkül eldobhatjuk, ha arra kerül a sor.

... Amint K. gróf (akit a szerencsés Szemere Miklós grófi elszegényedésében azért tartott „udvartartásában”, hogy a burgbeli pletykákat a bécsi Sacher-szállodába minden reggel pontosan elhozza) közlé velem: Vecsera Mária igen jelentéktelen hölgy lett volna, ha nincs valamely különös, mély hangja, amely a szíve fenekére száll a férfiúnak, hogy onnan többé semmiféle bűvári beavatkozással, sőt fogorvosi operációval sem lehet kihalászni az igazgyöngy ritkaságú női hangot. Mély volt ez a hang, mint az elgondolkozás az élet céltalansága fölött és mély volt, mint ama szomorúság, amely akkor lepi meg a férfiakat, amikor teli pohárral és szép nővel az ölükben üldögélnek a világ valamely részében. Mély volt a hang, mint az érzelm amelyet birtokában tart még a haldokló is, amikor utolsó mozdulatával a fal felé fordulna, hogy egy álomból és gondolatból való hídon átsétáljon a túlvilágra. Felejthetetlenül mély volt a bárónő hangja, hogy hallatára talán elkomolyodtak volna azok is, akiknek már nincs egyéb dolguk, mint az akasztófán bokázni a füttyörésző széllel... Míg Jókainknak vékony, falusi presbiteriumra való, ádámcsutkás, de szelíd hangja volt, amely csak egyetlenegyszer szerepelt a Magyarországon dörgedelmeskedő hangok között: az igaz, hogy akkor forradalmat csinált. Nos, hősünk, Első Ferenc József fia, amikor ama igézetes, délszaki, kéklő ajkú és sűrűnfekete hajú és végzetesen szomorú tekintetű bárónő mesebeli harang módjára konduló hangját nem

hallhatta: Pestre jött Jókaink szelíd, alattvalóiasan megalázkodott és az életkortól hol gyermeksé, hol bölccsé váló hangját hallani. Ama leánykánál (tizenhárom esztendő volt a bárónő ez időben) ritkán tapasztalható alt-hang zendült meg a királyfi álmában, amikor a medvevadászatok már hosszadalmasra nyúlnak a kárpáti erdőségekben... Ez a hang érkezik el a huszárosan mulatozó magyar urak danáiba, amikor Rudolf látszólagosan a ragyás kolozsvári cigányok mondanivalóira fülel... Ez a hang buggyan fel az öreg cigányprimás harmadik húrjából, amikor az „Édesanyám is volt nékem...” hangzatú magyar dalt játssza... Ez a hang - egy bécsi belvárosi polgári lakásból, amely miben sem különbözik ama lakásoktól, ahol a Hauptmanns-Witwék és más tekintélyesebb hivatalnoközvegyek berendezkedni szoktak a maguk porcellánjaival, kövér ebeikkel és jóreggelt kívánó törülközőikkel, - ez a hang bűgött át a művészre rikoltásán, amikor az elduhajosodott magyar urak a francia pezsgővel megtöltött fürdőkádba nyomták és a művészre örök ifjúságáért ittak kelyhekből, amíg a művészre testéről le nem csurgott az a liternyi víz is, amellyel megbővült a fürdőkád tartalma, - természetesen csak a legenda szerint. Ugyancsak ez a hang símogatta meg a fülét, amikor a magyar urak a Nemzeti Kaszinóban parázs verekedést rendeztek a tiszteletére, amikor is pezsgős buteliákkal mentek egymásnak és a társaságban csak az okos Üchtritz báró volt józannak mondható. Ez a dallamos, szemérmes és mégis szenvedélyes leányhang, (amelyet már jóelőre felvett jegyzőkönyvecskéjébe a bécsi fogadalmi templom karnagya) hívogatta vissza Rudolfot az úgynevezett császárvárosba, még Pestről is, ahol pedig a fiákeresek majdnem olyan jól hajtottak, mint Bratfisch, ahol parókás Jókaink szelíd, alattvalói hűséggel térítgette az irodalom felé a boldogtalan trónörökösöt. (Azt mondják, hogy az írók azért is boldog emberek, mert a boldogtalanságot „kiírják” magukból... Szeretném én azt az írótlátni, aki engem betűivel meg tud vigasztalni.)

*

Ellátogatott az öreg Jókaihoz, a Bajza uccába, hogy a hangját hallhassa, bár, ismétlem, ez a hang már akkor fáradozó, öreges volt, mint valami utolsó „Isten veled!” valamely távolodó kocsiról.

A szerkesztők ezidőtájt még alaposabban megbeszélést tartottak munkatársaikkal azokat a tennivalókat, amelyeknek elvégzésére őket fölkerítették. A vezércikk írójának külön karosszéke volt a szerkesztő szobájában, midőn a szerkesztő végigtekint vala a nap eseményein és lehetőleg arra akarja inspirálni öreg, megbízható munkatársát, hogy az események szívéhez nyúljon az ócska tollal. Jókai is szerkesztő volt - valaha. De bizonyára jót nevetnek vala rajta a „Nemzet” kiült-nadrágos hírlapírói, ha eszébe jutna egyszer estefelé a Ferenciek terére elsétálni és vezércikk-témával meglepni munkatársait. Ó, „a költőkirály” szájából is groteszkül hangzott volna, ha egyszer ő állít be hírlapirodába valamely elmondanivalóval, megírnivalóval, amelynek szavakba öntéséhez gyöngének ítélné a maga tollát. Nem hiszem, hogy szót fogadtak volna a „Nemzet” rókavörössé kopott munkatársai a főszerkesztőnek, ha az olyan kívánsággal jelenik meg, amely kívánság teljesítése végett az ország legkopottabb íróasztalainál kellett volna maradni Karikás uram Kispipa-beli asztala helyett. A legfiatalabb hírlapíró is egy fölényes kézmozdulattal intézi el vala a „költőkirály” és főszerkesztő óhajtását, - de ilyesmi Jókainknak soha eszébe sem jutott. Nagyon jól tudta, hogy még székkal sem kínálnák meg a főszerkesztőt a cinikus reporterek, ha valamelyik este betoppanna annak a hírlapnak az irodájába, amely hírlap az ő főszerkesztői nevével jelent meg.

Ellenben annál inkább fölvette szerkesztői komolyságát, amikor az „Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Képben” című folyóiratánál Rudolf, a trónörökös jelentkezett munkatársi minőségben.

Fesztyné, aki egy csomó irodalmi intimitással gazdagította azt az irodalmat, amely a holt Jókai Mór körül keletkezett: nem írja meg, hogy feltette volna szerkesztői pápaszemét a költő,

amikor legszorgalmasabb munkatársa, a legboldogtalanabb királyfi, munka végett jelentkezett nála a Bajza uccai házban. A magyar trón várományosa gyakran jött gyalogszerrel, bejelentés nélkül, nyilván izgatódva ama gondolattól, hogy majd írásközben lepi meg a költőt, amikor apró kis betűivel az Aranyember csodálatos történetét írja. Hogyan tartja a fejét, miközben a mesemondás kiapadhatatlan forrása fölbuzog a házisapka alatt, a sláfrokban vagy a papucsban, mert hiszen e tudósok még a mai napig sem tudták kisütni, hogy mely tájon lappang az írói fantázia? Hogyan mozog a keze az egyformára szabott, kvartalakú papirosok fölött, amelyeket a nyomdászok olyan áhitattal vesznek a kezükbe, mint azokat a ritka kéziratokat, amelyekből egyetlen ékezet vagy vessző sem vész el az író szórakozottsága miatt; ellenben az első megtekintésre ki lehet számítani, hány betű foglaltatik egy sorban és a betűk nem csalják meg a kéziszedőt. Amilyen furcsa ember volt a magyar trónus várományosa, kitelik tőle, hogy már arra is kíváncsi, hogy Jókaink valóban „fejből” írja azokat a csodálatos történeteket, amelyeknél mulattatóbbakat se azelőtt, se azután nem írt le magyar penna. Ki mondhatná meg, hogy mit gondol magában egy királyfi, amikor sötét vadász-zekében, számozatlan fiákeren vagy gyalogszerrel megjelenik a Bajza uccai ház előtt, amely házban talán ugyanakkor azért jár-kezel egyik szobából a másikba egy öreg magyar író, hogy áfiumot találjon gondolataiban a könyvkiadók furfangosságára ellen? Igaz, hogy Jókaink mindvégig megmaradt rendes éltű komáromi polgárnak (amilyen az apja is volt), sohasem hentergett ágyában tisztátalanul az elmúlt éj kísértetjárásai vagy borgőzei miatt, amint ezt a legjelesebb magyar írókról is feljegyzik e korszakban; nem vállalkozott kézitására a számlája kiegyenlítését követelő fűszeressel; egyéb hitelezők sem emlegették a kirajlézumát a kapu előtt; sőt a korcsmából sem kellett őt hazahívatni a házmester iskoláslányával, midőn vendége érkezett... Mégis napjainkban alig volna elképzelhető egy királyfi látogatása minden bonyodalom nélkül valamely magyar költő lakásán, ahová a királyfi minden előzetes rendelkezés nélkül megérkezne... Jókaink egyetlenszer sem panaszkolt fel a királyfinak, hogy nyomasztó anyagi gondjai vannak, sőt talán virtuskodott polgári jólétével, gondtalanságával, úri nyugalmával, amint erről a szemérmes költőről ez feltehető. Ám a legvalószínűbb, hogy ily egyéni, úgynevezett „privát” ügyek megbeszélésére nem is került a sor, amikor Rudolf, a trónörökös Jókai Mórnál az „Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben” című füzetes vállalat szerkesztőjénél munka végett jelentkezett. - Bizonyára a végzet kiszámíthatatlan útjai okozták vala, hogy Jókaink sem tudja olyan íróvá nevelni a romantikus királyfit, aki este kislámpásos karikája alatt, vagy reggelenként a madarak álommagyarázó csevegései mellett „kiírná” magából mindazon fájdalmat, amelyet sorsa, élete, tennivalói céltalansága felett érez egy anyai érzékenységekkel született királyfi, aki keservében akkor érzi magát könnyedebben, amikor Bratfisch harmonikaszó mellett fiákeres-nótákat énekelget neki olyan kocsmákban, amelyek jóval túlesnek a sorompókon.

*

Tehát még a legjobb magyar tollforgatónak sem sikerül vala íróvá nevelni a királyfit, bár eleinte úgy látszik, hogy az lesz a sorsa Rudolfnak is, hogy az éjjeli szerkesztő, sorok kihúzásával megkuritja írásművét, ha a nyomda hajnal felé ezt kérelmezi. Nem lett író Rudolf; igaz, hogy király sem lett belőle, ama konok öregúr miatt, aki egy fertályórányi időszakra sem szűnt meg uralkodó lenni; regényhős lett belőle, akinek sorsát két-három nemzedék könnyezve olvassa. Az utolsó romantikus embernek lehetne őt mondani a Habsburgok családjában. Szívvel és testtel élt és meghalt egy női hangért, amely mélyebb volt, mint bárkié, akivel a Burg lépcsőin, termein összetalálkozhatott volna. Nem, még az udvari frájoknak sem volt olyan elgondolkoztató, egész életén át visszhangzó hangjuk, mint az egykori zárdanövendéknek, akit valószínűleg úgy takarított a korosabb bárónő, mint a férjétől maradt csészéket, tányérokat, cukortartókat. Az „Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben” című füzetek írásánál a lelkesnek mutatkozó munkatárs elfelejti vala az öreg szerkesztő református hangját,

megbeszélését, utasítását a közlemény megírásához. Jókaink fáradozó hangja nem tudja többé lelkesíteni az író, akinek bizonyára a legjobb papirosokat és író tollakat szerzik be az inasok a bécsi papirkereskedésekben. És az íróasztalra ráhajolva, mind közelebbről érzi a fülébe fuvamló mély női hangot; a végzet játszik, melegszik, kábít és eszméletet elcsalogat így azoktól az emberektől, akiket a maga lovagjainak kiszemel... A munkatárs egy napon megengedi magának azt a tréfát, hogy nem válaszol iziben az „Osztrák-Magyar Monarchia” szerkesztőjének a levelére; bizonyára alig olvashatók voltak azok a betűk, amelyeket e napon papirosra vet I. Ferenc Józsefhez címezve. Mayerlingbe fiákerozik és a sokat emlegetett hölgyet elhallgattatja egy revolverlövessel, hogy soha többé senki se hallhassa azt az oratóriumot, amely az ilyen mély női hangból áradozik. A következő lövést magának szánta, mint érzelmes ifjúhoz, Jókai romantikus munkatársához illett. Az öreg Shakespeare, akit az egész világ szakértőnek ismer a királyok, királyfiak viselt dolgainak a megírásában: ugyancsak kihagyta királydrámáiból az ilyen királyfihoz nem méltó életbefejezést.

KOSSUTH FIA

- Mit látsz az arcodon, te mult századbeli magyar ember, amikor harminc és egynéhány esztendő előtti fotografiádat nézegeted az elmúlt idők lim-lomjai között?

Dicsőséges ifjúságot, diadalmas férfikort, ragyogást és megelégedést látsz a régmult arcodon, mert ebben az időben „ád engedelmet Ferenc József”, hogy a turini szent remete hátramaradt fiai hazatérhessenek...

*

Harminc esztendő előtti ifjúnak kell lennünk, hogy azt a csodálatos érzést újra visszaidézhessük, amely érzés rakétássá tette darab időre az emberek hétköznapi beszélgetését Magyarországon; történelmi lámpásokat helyezett el megtört fényű szemekbe is; új dobogásokra szoktatta a magyar szíveket, amely szívek a tavaszi földekhez hasonlóan, már csak a szabályos, pontos haszonhozáshoz voltak szokva a mindenkori szabadelvűpárt bőven trágyázott, gondos, céltudatos kezelésében: úgy látszott, az öreg Madarász József egyedül marad a legszélsőbb baloldalon, nem kell itt már senkinek függetlenségi eszme, márciusi tizenkét pont, debreceni nagytemplombeli detronizálás... az Athenaeum évről-évre kevesebb példányt ad el Kossuth könyveiből, az „Irataim az emigrációból” című munkából... Már a keménykötésű, Árpád apánk óta függetlenségi kerületekben sem jár ki a bizonyos agyonveretés annak a regálebérlőnek, aki a kormánypárti jelölt zászlaját ki meri tűzni választás idején... Irányi Dániel, az utolsó szent magyar ember, már a végét járja, nemsokára meg is hal Nyíregyházán, a magyar függetlenségi eszme utolsó védvárában... Senyved, sorvad, már alig virágozik az a gyönyörű nagy fa, amelyet Rákóczi Ferenc úrunk, fejedelmünk ültetett el, amelynek lombjai alatt öreg magyarok mindig szent függetlenségi eszmékre tanították az utánuk következő ifjú magyarokat... Mikor Kossuth Lajos visszaadja azt a csodálatos lelket teremtőjének, amilyen lélek egy század esztendőben egyszer adatik magyar embernek és ez az utolsó sóhajtás: mire eljut Magyarorszáig, az imádott hazáig - szélzúgássá, tavaszi viharra válik. Megrázkodik a magyar föld, amelyet már a táncos Andrássy Gyula kezdett altatgatni a szép mesemondásokkal és szép körmagyar-csárdásokkal; vonaglik a pesti aszfalt, amely Tisza Kálmán cügoscipóinek léptei alatt kihengereltetett mindenféle forradalmas bolondságokból; a szőke árvalányhaj helyett búskomolyan emlékezetes gyászfátyolok teremnek a magyar mezőkön ezen a tavaszon; az ibolyák helyében gyászkokárdák pattannak fel a földből; és nagy feszülések ropogtatják a magyarok vállain a komótossá válott császárkabátokat, amelyeket oly hamar megszokott a koronázás után következő új nemzedék. - Kossuth meghalt, de fiai hazajönnek.

*

K. Ferenc úgy beszélt, mint egy angolból fordított lexikon, amelyhez fordítója hiányos nyelvtudása miatt kénytelen volt szótárt is használni. És tudvalevőleg ezek a szótárak nem mindig a legmegbízhatóbbak.

Hallgatom őt Debrecenben, az Arany Bikában országos körútja alatt, mint ifjú vidéki reporter... Rác Károly, a szőke cigányprímás a Himnusz helyett a Jaj, de huncut a német... kezdetű keserves nótára gyűjt, a főispán, Savanyú (Dégenfeld) Jóska gróf elfehéredett arccal néz a sarokban helyet foglaló cigánybanda felé; a pesti hírlapíró urak, akik Kossuth Ferencet Debrecenbe elkísérték: kirúgják a széket maguk alól és rohannak a táviróhivatalba, elől a vörös oroslánsörényét rázogató Pichler Győző, akiről annyi mindenféle tréfát írtak össze a vicclapok, hogy Csicseri Bors révén nagy nevezetesség lett Magyarországon... „Pichler öcsém vigyázzon Magyarországra!” - mondta a vicclapok szerint Kossuth Lajos a papucsszájú

szerkesztőnek. P. Gy. vigyázott is, amíg sovány, nehéz antikgyűrűk alatt remegő karjába a morfiomos fecskendőt nem kezdi vala beszurkálni... Pichler nyomába futamodik a taliános, a törvívó külsejű Dienes Márton, akinek még az a legfőbb gondja, hogy lapját pontosan értesítse az eseményekről, nem gondol még arra, hogy párbajban keresztüllövi ellenfelét, a papi nevelést példázó, korrekt Csajthay Ferencet, de még azon is nagyot nevetne, ha valaki azt mondaná neki, hogy rövidesen Amerikába kell vitorláznia. Magassarkú cipőiben, görbe lábaival ugyancsak a telegrafirozó hivatal felé igyekszik a Pesti Napló munkatársa, a szőke Márkus József, akiről mi vidéki hírlapírók azt hisszük, hogy nincs más gondolata (e pajkos Satanellónak), mint a népszínházi női karszemélyzet rendbentartása... Nagy dolog történt a debreceni Arany Bikában: Kossuth Ferenc lojális pohárköszöntője után a magyar Himnusz helyett ama Kufsteinokra, Olmützökre, gyötrelmes rabságokra emlékeztető nótát játszá a cigánybanda.

*

Holott mi, vidéki magyarok (az egy főispánon kívül) egyáltalán nem gondoltunk ebben az ebédutáni hangulatban arra, hogy a pesti lapszerkesztőségekben üldögélő, öreg, éberlasztincipős redaktorok majd európai botránnyá fujják föl azt a körülményt, hogy a Jaj, de huncutot Rácz Károly elvonta a Kossuth-banketten. Hiszen szokás volt ezt a nótát játszani még a legszelidebb multságok alkalmával is, amikor senkinek se verték be a fejét. A közös hadseregbeli katonatisztek se ugráltak fel, kardjukra ütögetve, az asztaluktól, ha a mulatozók gusztusa szerint muzsikáló cigányok, (mert hiszen nem mehetnek varjút fogni a mezőre) a Rákóczi-induló (ama szvihorai dal) és a Kossuth-nóta után természetsszerűleg eljátszották ezt a zeneszámot is. Egyébként Debrecenben a K. u. K. urakat igen súlyos feltételű párviadalokban szoktatták le a polgárok arról, hogy multságaikba beleavatkozzanak. Ama nagyerejű debreceni Mandel bajvívónak a nevét még napjainkban is emlegetik azok, akik a régi magyar párbajokról historiáznak; a helybeli szerkesztő urak közül Polczner és Gallovits urak nyomban elégtételt kértek minden görbe tekintetért és a debreceni laktanyákban együtt folyt a vérük a szerkesztőknek a tiszturakéval.

Az Arany Bika éttermében tehát nem keltett valamely különösebb feltűnőséget a cigánybanda zenélése, - megszokták azt itt, hogy a cigányok (például nagyvásárkor) napokig, egyhuzamban muzsikáljanak és ezalatt mindenféle bolond nótákat sorra vegyenek az egybegyülekezett hajdúsági, nyírségi urak tiszteletére, amely nótákra eleinte csak a banda öregapja, a nagybögös emlékezett.

K. F. meg pláne nem tudta, hogy miről van szó, amikor a cigányok pohárköszöntője után rázendítettek.

K. F., ha inkognitóban jön Magyarországra, Debrecenbe az Arany Bika üvegeket zörgető omnibuszán: bízvást helyet cserélhet akármelyik Arany Bikabeli vendéggel. Jóízűen evett itt mindenki malac-, borjú és marhapörköltet, amely eledeleknek szaftjaitól derűs, nagykocsmás szaga lett úgy az urak által látogatott udvari étteremnek, mint a civisek által pártfogolt söntésnek. A vendégfogadók halhatatlan megírója, az öreg Boz-Dickens tudná tán pontosan meghatározni azt a különbséget, amely a debreceni Arany Bikát más vidéki nagykocsmától elválasztotta. Talán többször sustorgatta a zsírt a konyha szakácsnéja itt a friss kolbászok körül mint más fogadóknál; a gyesznó hurkáit nagyobb szakértelemmel kóstolgtatják vala; a Sesta-kert boráról az első kortynál megmondják életkorát... de egyébként ugyanaz az ízes, étvágyas, levest szörpölő, szaftos tányért kenyérdarabbal törülgető hangulat van ebben az étteremben is, mint végig Magyarországon az összes vendégfogadóknál ezidőtájt. A fogadós egy pillanat alatt felismeri vendégében, hogy kinek kell francia mustárt, vagy haldoklót ébresztő pthrügyi tormát, gégebénítő paprikát szolgálni pecsenyéjéhez, valamint a cigány is az első ránézésre eltalálja körülbelül, hogy kinek milyen a nótája... Vajjon K. F.-ről úgy szagolta magában Rácz Károly, hogy ennek az idegenszerű úrnak a Jaj, de huncut a nótája?

*

Idegenszerű volt, - mintha nem is ama, magyar álmokban égis érő Kossuth Lajos fia lett volna. (Az öreg debreceni polgárok sehogy sem tudják az apafiús hasonlatosságot felismerni az utódban ama lelketrázó magyar fantómmal, aki a kocsmaházhoz közeleső Nagytemplomban a Habsburg-házat trónjavesztettnek nyilvánítja.)

Már a ruhája szabása se nekünk való volt... Finom szövetből készült ez az öltöny, de mégis úgy tetszett, mintha készen vette volna azt tulajdonosa valamely milánói áruházban. (A magyar urak akkoriban londoni divat szerint öltözködnek.) Jól emlékszem, nadrágja alul olyanformán bővült az olaszos, nőies szabású cúgos-cipő felett, mint ama talián munkásoké, akik különböző kőmunkák - így uccakövezési munkák - elvégzése miatt érkeznek Magyarországra, de a szembetegségtől megóvó rézkarika nem volt a fülében. Alacsony, két sarkán lehajtott gallérja volt, amelyről látszott, hogy nincs az inghez varrva, mint ezt általában az előkelő magyar urak viselik. Kézeltője csőalakban végződik, nagyfejű gombbal megerősítve, holott már a divatfik olyan manzsettákat hordanak, amelyek két szárnyban végződnek és ugyancsak az inghez vannak varrva. Nyakkendője olyan keresztbe rakott, szögletes, kemény anyagból való nyakkendő volt - ha jól emlékszem, fehér -, amely nyakkendő az ingplasztrom tegnapiágát volt hivatva eltakarni, - azt hiszem, német találmány és jégeringek felett alkalmazták. És olyan szagos volt, mint egy másodrangú illatszerkereskedés a Kerepesi-úton.

Nézem a bajszát, amely konyán lefelé görbül és a végén alig penderedik, mint valamely kolóniális angol ezredesé, akinek arcképe a londoni hetilapokban megjelenik. Nagy, kerek, olajbarna színű szeme van, mint azoknak az olasz nőknek, akiket festményekről ismerünk, akiknek láttára hol a narancs-szigetek illatát, hol a tengerparti osztériák olajszagát érezzük. Az arcbőre itt-ott hasonlatos az ecetfa vörös virágjának a színéhez, ellenben petyhüdtnek látszik ez az arc, mint azoké az uraké, akik minden nagyobb érdeklődés nélkül studiózzák végig a speizcetlit, végül is az unottságukban megállapodnak egy véres marhahús-szeletnél, mert tegnap is azt ették. Külföldi, főleg londoni klubokban vannak ilyen arckifejezésű urak, akik életüket a klub éttermétől az olvasó- vagy kártyaszobáig töltik, miután negyven esztendőskorukig Indiában ezredesi rangig vitték, vagy hidat építettek valahol a Niluson és ezzel minden kötelezettségüknek eleget tettek. A keze tele van apró ráncokkal, mint az olyan embereké, akik mindennap melegvízben fürdenek, A zsebórája olyanforma, mint egy amulett, kulccsal kell felhúzni és belső oldalán a felpattanáskor bizonyosan egy női arckép mutatkozik, amely arcot az élet semmi körülménye között sem akarnak elfelejteni.

*

- Talán szívbeteg? - kérdezem magamba K. F.-et szemlélgetvén ott a debreceni fogadóban, miután észre veszem, hogy a még nem mindennapi ünnepeltetéshez szokott ütőere ott a nyakán feltűnően megduzzad. - Ő volna vajjon az az új üstökös, akiről az öreg Krúdy, a nagyapám házában annyiszor beszélgettünk, miután már az öregúr se a himlőoltás, sem Pasteur szérumát nem találta volt jónak a függetlenségi eszmétől eltávolodó magyar nemzet meggyógyítására. Ő volna az a csillagpor, amelynek behintése után meggyógyulnak a vakuló, gyulladós magyar szemek?... Ő volna az a patikaszer, amelynek használata után kiegyenesedne a nyavalyás görcsökben fetregő, ősei gondolataitól eltávolodott magyar ember? Mit hozott magával a talián határon át? Garibaldi egy véres ingfoszlányát, amilyent Magyarországon is árultak a házalók, vagy pedig valamely rádiumot, amelytől megvilágosodnak az emberi elmék a Duna és Tisza folyamok mentén? Lehetséges-e, hogy a hosszú várakozásban fáradózó magyar szíveket újra fellobogtassa, mintha azok ismét fiatal vértől lüktetnének? Varázsló, alchimista vagy ügynök? Tüzesen nézem, amilyen tüzes az új csikók szeme tavaszkor.

*

Vajjon milyen nyelven gondolkozik? - vetem fel magamban, amint beszélni hallom, mert hiszen ez a drága magyar nyelv olyan különös portéka, hogy megismerszik nyomban, mint a gabonában a tiszavidéki vagy a bácskai búza. Megismerszik: mint a levegő, amely más a Kárpát felett és más Debrecenben; mint a víz, amelyben harcosok számára rejtőzködő vasak oldódnak fel a hegyek között, míg a sík tájakon azért bukkan fel a víz a föld mélyéből, hogy golya fürössze benne a piros lábát. Amint megtudjuk mondani első pillanatban, ha sötét vonaton, sötét ég alatt, éjszaka is utazunk, hogy átléptük-e már a régi magyar határt: olyanformán ismerjük fel a különbséget magyarul beszélő embertársaink szavaiban is. A legtöbb beszéd valamely vízfolyáshoz vagy hímzéshez hasonlít. Felismerni a beszéd folyamatán a kis falusi ábécés-könyv első betűit, a tanyai kakashoz vagy kutyához intézett szavakat, amelyek nem hagynak el az egész életen át. Felismerni a felvidéki tilinkó, az erdélyi duda, sőt a régi udvarházak, kastélyok pianóinak a hangjait is. Az első kimondott szavaknál felismerni a magyart, aki hosszabb időt töltött Amerikában vagy külföldön, ahol idegen nyelvet volt kénytelen tanulni és beszélni: a magyar szavak gyönyörűen ölelkező hímzései közé idegen kéz öltései keverednek.

K. F. beszédén nagyon is megérzett, hogy sokáig külföldön élt. Nem volt beszédében amolyan szarvashiba, amelyen Magyarországon mosolyogni szokás, de első, országos körútja alatt elmondott szónoklataim még nagyon érződött, hogy külföldi iskolába járt, külföldi egyetemeket végzett, idegen könyveket bőségesen forgatott és nemzetközi emberekkel gyakorta érintkezett. Korántsem volt a magyar nyelvnek olyan művésze, mint atyja. De mégis könnyeborult szemmel hallgatták a régi magyarok, akármilyen különösen is hangzottak a szavai itt a Hajduságban vagy későbbben a Nyírben. - Olyanformán nézegették őt, mint ama Jávorka vezér rajtafelejtette a szemét Rákóczi Ferenc urunk és fejedelmünk kisebbik fián, a bécsi vásáron, akiről Jókai Mór legszebb regényét írta.

*

Most már vonhatta Rácz Károly, ahogyan akarta: a pesti szerkesztő urak Debrecenből a nagyváradai postaigazgatósággal veszekedtek, hogy engedessék meg nekik ama szokásos hírlapírói kedvezmény, hogy táviratukban szavanként három krajcár helyett csak az egy krajcárt fizethessék. Mire a sürgönyváltás Debrecen és Nagyvárad között megtörtént: már a helybeli (debreceni) szerkesztő uraknak is volt alkalmuk összeveszni egymással K. F. elhangzott beszéde, Rácz Károly nótája felett. A debreceni szabadelvű pártnak a lapját Gáspár Imre szerkesztette, - kanonok-külsejű, külföldiesen művelt költő; míg a helybeli ellenzékét Rudnyánszky Gyula, a pofaszakállas szerencsétlen sorsú poéta támogatta lapjával. Debrecen nagyváros volt már ekkor is, de két költő nem fért meg benne. A lírikusok, bár mind a ketten felvidéki származásúak voltak és ha valahol négy szem között összetalálkoznak, bizonyosan kipovedálják egymással gyűlölködésük mérgét: már csak a lapkiadó-vállalatok szempontjából is állandóan marták és tépték egymást. Ah, boldog, soha vissza nem térő korszaka volt ez a magyar vidéki hírlapírásnak! A pesti táviratok, a külföldi tudósítások bizvást elmaradhattak, de nem hiányozhatott a mindennapi ujságból a goromba támadás a konkurens sajtó ellen. A cirkuszi mutatványokkal, birokversenyekkel vetélkedett az akkori hírlapírás. A két tót származású szerkesztő tehát egymásnak ment Rácz Károly nótája miatt és már a banketten össze akartak csapni, de még hetek múltán is vagdalják egymás fejébe a hétfontos gorombaságokat lapjaikban.

*

Joga volt-e Rácz Károlynak ama hirhedett, de a nemzet szívéből fakadott nótát muzsikálni Kossuth Ferenc beszéde után?

Ez volt a penzum. Vívókardokat, tollakat, elméket köszörülnek e kérdés felett nemcsak Debrecenben, de egész Magyarországon. Akkoriban nem volt egyéb bajuk a magyaroknak, mint ilyen tételek felett birokra kelni. Hát folyt a háború... Csak K. F. nem értette, hogy tulajdonképpen: miért is folyik körülötte a csatározás? Ő azt a gúnydalt sohasem hallotta atyja, a nagy számüzött túrini házában. Pedig ezt a dalt leginkább ott lehetett volna eljátszani.

(A hiteles megállapítás a különös zeneszám előadása körül pedig ez: Rudnyánszky Gyula szerkesztő úr rendelte meg a cigánynál a nótát...)

*

Találkozom K. F.-el harmadnap Nyíregyházán - a nagyapám házábanál.

Azok akik K. F.-et országos körútjára vitték: olyanformán rendezték meg ezt a dolgot, mint általában az ilyen faluzást a korteskedés kiskatéja előírja. Régi kortesek, régi követválasztások iskolai példája szerint adta le vizitjeit K. F. Magyarországon, midőn atyja halála után hazájába visszatért. Ha megérkezett egy vidéki városba: rendszerint vizitelt a polgármesternél, a város előkelőségeinél, mindenütt nagy szeretettel fogadták, csak éppen a menyecskék, lányok nem rajongtak érte valamely nagy kedvvel: - egyetlen leányasszonyt sem forgatott meg tánc közben, pedig az a hír volt róla, hogy házasulandó özvegyember. Ha már kérni jön valaki Magyarországon, annak elsősorban a fehérsépet kell meghódítani. Legalább is így volt szokásban az egykori követek kilincselése idején. K. F. egyetlen egyszer sem pördül táncra országos körútjában, pedig lett volna alkalom elegendő, bizsergő talpú leányzó, darázs derekú asszonyféle akadt mindenfelé az országban. De K. F. komoly, tudományos, nagy neve alatt fáradozva járó férfiú létére éppen az olyan embereket látogatta meg, mint például Nyíregyházán az én nagyapámat, aki már a világon se kellett senkinek, mint néhány kövér asszonyságnak, akik a multakra való tekintetből még mindig reménykedtek abban, hogy az öreg egyszer mégis csak megbolondul és oltár elé vezeti őket.

Ez az öreg ember, aki vénségére is olyan egyenes volt, mint valami török meggyfából való pipaszár, egyúttal elnöke volt a Szabolcs vármegyei 1848/49-es Honvédegyeletnek is, miután az összes egykori honvédtisztek között ő tudott legjobban káromkodni.

- No öcsém, hogy vág a bajúsz? - kérdezte K. F.-et, amikor az címeres házábanál vizitelt és sehogy sem akart a virzsínia szivarra rágyújtani. (Pedig ez a virzsínia azok közül a szivarok közül csempésztetett, amelyeket Ferenc Józsefnek extra gyártanak a magyarországi dohánygyárakban.)

A nagyapám, piros szegélyes, hamuszürke, térdig érő házikabátban ült, amelyet ezidőtájt otthon viselni szoktak az úriemberek Magyarországon. Sláfroknak hívták ezt a kabátot és bojtos, piros zsinórral kötötték meg a derékon. A sláfrokhöz papucs-viselet dukált, valamint a fejtetőre törökös fez, ama szebasztopoli oroszlán emlékére, akinek nemrégén vittek kardot a magyar ifjak.

K. F. ama leírt öltözetben volt; nagyapám tetőtől-talpig mustrálgatta:

- Azt hiszem, öcsém, ha magyar-ruhában jött volna, könnyebben megválaszthatjuk itt követnek a Beniczky Miksa helyébe.

K. F. kijelenti, hogy nem akar Nyíregyházán követ lenni.

- Vajjon mi az oka elhatározásának? - kérdezte tágranyitott szemmel nagyapám. - Talán bizony Ferenc Jóska nem engedi. Mi itt Nyíregyházán azt tesszük, amit akarunk. Kimondjuk, hogy Kossuth fia a követünk, azután beszélhet Ferenc József, amit akar!

K. F. szelíden csillapította nagyapámat. Nem akar ujjat huzni I. F. J.-vel...

- Elég rosszúl teszi, - dörmögött az öreg.

K. F. elmondja, hogy milyen kellemetlen ránézve, hogy a budapesti sajtó olyan nagy hűhót rendez abból a bizonyos nótából, amelyet a debreceni cigánybanda eljátszott. Az öregúr szinte megeszi a virzsínia-szivart K. F. beszéde alatt. Azután közel hajol vendégéhez és villámló szemekkel kérdi a méltatlanságtól remegő hangon:

- Hát, öcsém, nem azért jött haza, hogy itthon forradalmat csináljon?

És megragadta két kézzel az ifjabb Kossuth kezét.

- Már atyám megírta leveleiben, hogy legyen békesség, - felelt K. F.

... Ezenközben a nyíregyházi dalárda megsejtvén, hogy Kossuth fia mely házaknál vizitel a délutáni órákban, szép csendesen összegyülekezett az orosiuccai ház ablakai alatt és Santroch karnagy úr jeladására: rágyujtott arra a nótára, amely úgy kezdődik: Kossuth Lajos azt üzente... Mayer, az órás, akit az ország legjobb basszistájának mondanak a fiumei dalnok-versenyen: egy ákácfnak támaszkodik, miközben hangjával mélyebben megy alá, mint a legmélyebb nyíregyházi pince. Kubacska, a tenor abban leli örömét, hogy megremegteti hangjával az ablakok üvegeit. Távolról, közlelről összefutamodnak az emberek, az asszonyok abbahagyják a kenyérdagasztást és régi jó szokás szerint az apró gyermekeiket is magukkal viszik a kapuba, hogy azok is lássák a nevezetes eseményt.

Nagyapám a szivarfüstös szobában még mindig K. F. kezét fogja és síró hangon kérdezetli:

- Hát már nem lesz forradalom Magyarországon?

HOGYAN JÁRTA A WALES HERCEG AZ ÉLET ISKOLÁJÁT PESTEN

- Abban az időben a gárdatisztek még piros galléros, aranygombos fehér tisztikabátot viseltek, nem pedig ezt a csukaszürkét, - kezdte Esterházy gróf, aki mint gárdaezredes vonult jól megérdemelt nyugalomba. - Amikor egy napon, legfelsőbb helyről parancsot kaptam, hogy az angol trónörökösöt kísérem el Budapestre...

... Kis bécsi kávé mérés volt, ahol a nyugalmazott gárdaezredes ebédutánonként néhány öreg katonatiszt társaságában kávézni szokott. A kávéház bolthajtásaival, Biedermayer-stílusú pénztárával, vanília-színű függönyeivel nagyon hasonlított a budapesti Korona-kávéházhoz, ahová ugyancsak szerettek eljárni egy kis trics-traccsra a nyugalmazott úriemberek és a legtöbbször ott volt a maga külön pipája és dohányja a kaszírő felügyelete alatt. Az öreg katonatisztek olyan szertartásosak voltak, mint akár csak Pendennis őrnagya; bizonyára mindegyiknek megvolt a maga regénye, miután hosszabb-rövidebb ideig udvari szolgálatban volt. (A gárdatisztek mindig különbeknek hitték magukat minden más fegyvernemnél szolgáló tisztelnél; talán csak valamely nagykövetségénél beosztott katonai attasé vetélkedhetett velük előkelőség dolgában.) Az öreg katonatisztek délutánonként a kávéházba jártak, - sajnos, a kávéház nevét elfelejtettem, csak arra emlékszem, hogy valahol a fogadalmi templom környékén volt - és itt a háború alatt azt várták, hogy mikor esik el mindenki a frontokon, hogy majd szükség legyen az ő szolgálataikra is. Közben diskuráltak a régi szép időről, amelyeknek hősei nagyrészt már odakünn fekszenek a sisakos katonai temetőben. - Ebben a kávéházban és máshol is, amiről később szólok, szedegtettem össze feljegyzéseimet arról az időről, amikor Viktória, Nagy-Britannia királynője és India császárnője többek között Budapestre is elküldte trónjának várományosát, hogy itt kijárja az élet iskoláját.

*

Ki volt a walesi herceg Pesten?

Budapest gyönyörű ifjúságát jelentette az ő itt tartózkodása. A nyolcvanas évekből a kilencvenes évekbe való átmenet volt ez, amikor a 85-iki országos kiállításon úgy Magyarország, mint Budapest levizsgázott életrevalóságáról és gazdagságáról. Akkor kezdik aszfaltozni a Külső Kerepesi utat, amely körülbelül az Ősz (mai Szentkirályi) uccánál kezdődik; a mellékutcákra majd csak később kerül rá a sor, mert Hirsch úrék, a kövezési vállalkozók, anélkül is mérhetetlenül gazdagodnak. - Az angol trónörökös jövetelének hírére Ráth polgármester gyalogszerrel bejárta a várost, hogy megnézzék, hol van valamely hiba az uccák kövezése körül, - mert manapság fogalmunk se lehet nekünk arról, hogy mily fontos probléma volt Pest kövezése. Az urak már akkor is télen-nyáron könnyű félcipőt viseltek, amely divatnak meghonosítója Károlyi István gróf volt, aki a múzeumuccai palotából szeretett gyalogszerrel eljutni a Nemzeti Kaszinóba, már csak némi testmozgás szempontjából is. A polgármester tehát a Múzeum mögötti mágnás-fertály környékét, valamint a Hatvani uccát vette szemügyre, mert hiába, akkor a „frakkos banda” (a mágnásvilág) dirigált Pesten, akármennyit dörgött emiatt Verhovay Gyula, az antiszemita újságszerkesztő.

Hát a Múzeum környéke, a lovarda felé éppen olyan szép volt, mint manapság, nem kellett ott azóta sem egyetlen új palotát sem építeni... És a paloták kertjei fölött lengő zamatos levegőtől színesedik úgy a grófkisasszonyok arca, mint a fehérszakállú portásoké. Az öreg grófnék hintaikkal és vén inasaikkal szinte az örökkévalóságig járnak egymáshoz vizitbe... Nem tudom, hogy az utolsó ötven esztendőben akadt volna magyar író, aki némi bepillantás után

alaposan megírhatná a Múzeum mögötti paloták belső, valódi életét. (A legenda szerint valaha a szép Kúthy Lajosnak sikerült eljutni a frájjok és komornák szobájaig.)

A magyar Moszkvának lehetne e korban nevezni ezt a fertályt, szemközt a rohamosan építkező új Szentpétervár-Budapesttel. De Moszkváról itt-ott még találunk négy fal közötti leírásokat az orosz írók munkáiban, - Turgenyev és Tolsztoj fiatalkorukban megfordultak előkelő körökben is. De a Múzeum hátamögött csak sóhajtvá járhatnak el az érdekes témák után sóvárgó regényírók! - Nem, még Beniczkyné Bajza Lenke sem ismerte eléggé az itteni légkört, pedig ennek a galamblelkű úrhölgynek még Ferenc Józseffel is olyan ismeretsége volt, hogy okkal vagy ok nélkül, némi féltékenységet ébresztett Erzsébet királynében.

Itt várták leginkább az angol trónörökös látogatását, hiszen végre az egykedvű perzsa sah, a nehéz szenvedélyeknek élő Obrenovics Milán után egy európai fejedelemvér is érkezik Pestre, aki bizonyára magával hozza szigethazájából mindazokat a finom bókokat, amelyeket Shakespeare óta kigondoltak a brit gavallérok, akik még a halálosan unatkozó lady Deadlockot is, - „odalenn Lincolnshire-ben, hol mélán borong az ég, a köd lomhán megül egy helyen”, - föl tudják vidítani.

Eltekintve attól, hogy a pesti varrónők félig vakká varrhatták a szemüket a walesi herceg érkezésének hírére készülő toaletteken, ott a Nemzeti Múzeum hátamögött senkinek sem jutott eszébe a grófnők és hercegnők között, hogy közelebbről érdeklődjenek a trónörökös jelleme, szokása és egyéb emberi tulajdonsága iránt. Csak egyetlen hölgy volt a városban, ott az Újvilág uccában, (de ezt a hölgyet nem volt illő ismerni a delnőknek, legfeljebb férjeiknek), aki összeköttetései révén megtudta, hogy a jövőbeli angol király kedvenc költője, Tennyson Alfréd, ugyanezért már szorgalmasan tanulta az angol költő verseit...

„Alice, emlékszel még a napra?
Bejártam erdőt, halmokat,
Ép áprilisban s andalodva
Ledőltem itt a fák alatt.”

*

Ki volt ez a pesti hölgy, aki ily vakmerően fölvette a versenyt a pesti grófnőkkel nemcsak férfaik elhódításában, de ime, szemet vetett már az angol korona várományosára is, - nem új ruhával, sem véres marhahússal (mint a Kaszinó vendéglőse) várván a kontinensen utazgató úriember érkezését, hanem valódi angol versekkel?

Ha Boz-Dickens sétálgatott volna éjszaka a régi Pesten is, mint egykor Londonban tette: éjjel nem sok változást talál vala az újviláguccai házon, ott szemközt az Aranysas-fogadóval. Az Aranysasban minden éjszaka pengett a muzsika, pestmegyei ficsúrok vonatták itt hetyke nótáikat. Míg ez az egyemeletes ház estétől fogva úgy lezárta kapuját, mint valami zárda, pedig napközben az ország első gavallérjai fordultak meg itt, amely gavallérok éjszaka a közeli Nemzeti Kaszinóban unatkoznak halálosabban, mint lord Deadlock a Bleak Houseban, - mégse jutott volna eszükbe, hogy a Nemzeti Kaszinó barátnőjét, csillagát, szerelmét ott a közeli Újvilág uccában háborgassák, mert a földi csillag egészségesen, nyugodtan, szinte parasztosan szokott lefeküdni akkor, mikor az égboltozatra feljön a kaszások csillaga.

De Dickens sétálgató öreguracska azt is észrevette a régi Pesten, hogy attól a naptól kezdve, mióta a walesi herceg betette a lábát Budapestre, az újviláguccai ház frontja minden éjszaka ki volt világítva. Hát mégis csak volt valaki, akiért a nevezetes hölgy lemondott éjszakai nyugalmáról.

A hölgy Pilisről, Pest megyéből származott a fővárosba. Előbb virágáros-leány volt a Szervita-téren egy virágkereskedésben és itt bájos modorával, ritka szépségével, főleg pedig borotvaéles, természetes eszével csakhamar figyelmet keltett maga iránt azok között a gavallérok között, akik a belvárosi uccákból fordultak be a boltba, mert a pepitanadrághoz akkoriban a kabáton búzavirág- vagy ibolyacsokrocskát volt divat viselni. Még csak egy kis tanulásra, művelődésre, néhány külföldi utazásra volt szüksége a virágárosleánykának, hogy szellemessége teljes mértékben kifejlődjön, amely művelődési folyamatban nagy segítségére volt a hölgynek A. A. gróf, aki ezentájt még az agglegénység sótalan kenyerét ette. A Pilisről való egyszerű leány rövid idő alatt vetélkedett szellemesség és modor dolgában azokkal a francia drámabeli nőszereplőkkel, akiknek szerepeit a társalgási szendék szokták játszani a régi Nemzeti Színházban. Ugyanezért ama régi Dumas-hősnő nyomán „fehér kaméliás hölgy”-nek is nevezték őt a régi Pesten. - És lám, a walesi herceg látogatásának idején kiderül, hogy nemcsak a párizsi ízlést tudja kielégíteni az egykori grizett, hanem a nehezebb veretű, tartalmasabb sterling-komolyságú angol stílust is.

Albert, az angol korona örököse, Esterházy gárdaezredes úr társaságában már akkor gyakori vendég volt P. Róza, az említett hölgy szalonjában, mikor a Múzeum mögötti palotákban még mindig hasztalan várták őt az öregebb grófnők, akik Viktóriának, az anyakirálynőnek maszkírozták magukat, valamint a fiatal grófnők, akik az angol szimpátiájukat már a kézfogásukkal is kifejezték, azzal az erőteljes, lefelé rántó, férfias kézfogással, amely a walesi herceg látogatása alkalmából divat lett egész Magyarországon.

Az újviláguccai hölgy tehát nem hiába vágta be a Királyidillek és a The Princesse néhány strófáját.

*

No, de nemcsak a pesti szalónokban járja egy mulatós királyfi az élet iskoláját, hanem akad itt a fővárosban egyéb látni való is.

Batthyány Elemérnek már akkor is megvolt az a furcsa szokása, hogy éjszaka küldött haza a Nemzeti Kaszinóból borzuccai lakására valamely melegebb felöltőért, mert kedve szottyant egy kis éjszakai kiránduláshoz. (Úgy hallom, a nemes gróf azóta sem tett le erről a szokásáról.) Károlyi István már csak májbetegsége miatt sem, - amely betegsége olyan dohány-színűvé tette az arcát -, szokott mulatozva járni, legfeljebb a Nemzeti Kaszinóban volt kénytelen tölteni néha az éjszakát, ha éppen becsületbeli ügyek merültek föl az urak között, - de mit meg nem tesz a vendégszerető magyar úr az angol trónörökös kedvéért? Bizony csak fölkerekedett ő is, ha a walesi hercegnek a királyuccai Blaue Katz-ban volt kedve az éjszakáját eltölteni. (Ez a mulatóhely nem tévesztendő össze a későbbi Vörös Macskával, ahová bizony nem tette volna be a lábát a finnyás Waldau Zsanett, sem azok a többi bécsi művésznők, akik esetleg csak negyedik osztályú (ilyen is volt!) jegyet tudtak váltani a vasútra, amikor az osztrák fővárosból Pestre jöttek és itt olyan hencegésbe, nagyzolásba kezdtek, amely tulajdonságuk mindig megvolt a Bécsből Budapestre szakadt hölgyeknek.)

Mit tanult az élet iskolájából a Blaue Katzban Anglia jövődöbéli királya? - Bizonyára olyan dolgokat látott, amelyet sem Oxfordban, sem Cambridgeben nem tanulhatott. Látott virtuskodó urakat verekedni erős bérkocsisokkal és még erősebb csaposlegényekkel. Látott illuminált vidéki gavallérokat (a magyar Fen Country-ból), akik itt irták alá kötelezvényeiket a mindig jelenlevő pénzügynöknek, hogy mulatozásaikat tovább folytathassák. Látott pesti gavallérokat, akik oly otthonossággal telepedtek meg éjszakáról-éjszakára a Blaue Katz asztalainál, mintha a világon semmi egyéb dolgot az éjszakai dözsolésen kívül nem volna.

Hiába magyarázta volna meg az okos Üchtritz báró (akit legokosabb embernek tartottak a Nemzeti Kaszinóban), hogy ezek a féktelen mulatozások leginkább éppen a walesi herceg

tiszteletére történnek. A zajongó, ifjú Pest még nem tudta másképpen kifejezni hódolatát ritka vendége előtt, mint csak olyanformán, mint Anatol France bohóca, aki bukfencet vet a Mária-kép előtt! Pest fiatal és lelkes volt, - kevésnek tartotta az akkori gavallér-társadalom, hogy kalapos-boltot neveznek el a Belvárosban a walesi hercegről, kevésnek tartotta, hogy szinte egy csapásra megbukott Pesten a párizsi és bécsi férfidivat, hogy kizárólag a londoninak adjon helyet; mintegy igazolván azokat a londoni citybeli úriembereket, akik azt a tanácsot adták az anyacsászárnénak, hogy fiát a kontinensre utazni küldje. A walesi herceg megjelenése Pesten valóban a legjobb kereskedelmi reklámok közé tartozott. Azok a simléderes vászonfövegek, amelyeket az angol gyarmati katonaság visel, akkor jöttek olyan divatba, hogy még azok az urak is fejükre tették, akik Ferenc József iránti tiszteletből kemény-kalap helyett legfeljebb gráci Kaiser-Hutot viseltek. A koronaherceguccai férfidivat-kereskedők mihamar beszedik kirakataikból azokat a keresztbe tett kemény nyakkendőket, amelyeket valamely osztrák gyáros talált ki azoknak az öltözködési könnyebbségére, akik nem mindig törődtek ingük kifogástalanságával. A párizsiuccai suszterek megtanulták varrni azokat a vastagtalpú cipőket, amelyeket parafával is bélelnek, mintha Budapesten is olyan nedves időjárás volna, mint Londonban. A szabók pultjain megjelennek azok a tarka-barka skót-szövetek, amelyeket még húsz év múlva is mutogatnak viselőik, hogy ruhájukat akkor varratták, mikor a walesi herceg Pesten járt.

... Ó, ipar és kereskedelem szempontjából nem volt haszontalan dolog a walesi herceg pesti látogatása, még ha a bécsi nagykövetség nem is jelenthetett egyebet haza Londonba a herceg pesti tartózkodásáról, mint csak annyit, hogy a trónörökös kucséber-számokat húz minden éjszaka a Blaue Katzban. (Remélhetőleg, a nagykövetség nem közölte a puritán Viktóriával azt, hogy mi történt tovább az extraszobában, amikor a kucsébert az ajtón kilökték.)

*

Minden fejedelmi látogató hozott valamely divatot Pestre, de egyik sem olyan jól jövedelmező stílust, mint Albert, a walesi. Igazi úriember Pesten a csizmája orrától kezdve, olyanforma külsővel bírt ebben a korszakban, mintha Thackeray valamely regényéből lépett volna, onnan az epsomi mezőről, ahol a Derby lefutását nézik cylinder-kalapos gentlemanek, akik a lófuttatási napok jelentőségét már ünnepélyes ruházódásukkal is kifejezésre juttatják. Hát még a vidék, (a Country) az hódolt be csak valójában az angol divatnak. Már csak a nagyon öreg vadászok öltözködnek úgy, ahogy Turgenyev regényeiből tanultak valamikor öltözködni a vadászok. A lóhajtók, a lovasok angol keztyűs kezükbe angol ostorokat vesznek. Az őszi falevelészinű bőrök, nyergek, vadásztáskák lehetőleg Londonból érkeznek. Angolmánia! - állapítják meg ennek a kornak történetírói. A vasúton elegáns utazó olyan nagy londoni bőrönddel utazik, mintha Debrecen helyett Indiába szólna a jegye. A gentry mindenütt nyomban elfelejti azokat a testhezálló, szűk, magyar nadrágokat, amelyekben a Recsky Bandik és a Jósa Gyurik agarásztak, bő, széles szárú, térdben szűk lovaglónadrágot von fel a vidéki úr (mint ezt az angol divatképek mutatják), még akkor is, ha csak a kaszinójába megy.

Manapság már senki sem csodálkozik ezeken a furcsaságokon, amelyeken az angol trónörökös látogatása óta átment a magyar férfiak ruházódási divatja. De mi néhányan még láttuk azokat a régi embereket, akik vidéken és fővárosban is ragaszkodtak a maguk dohányszinű attiláihoz, a bricsessz helyett a vitézkötéses magyar nadrághoz: ha megöregedtek, legfeljebb a kabátjuk szárnya lett hosszabb, de nadrágszáruk szűk maradt az utolsó rúgásokig. Hát még mikor a koszbőrből való dohányzacskót kezdte kiszorítani az angol találmányú gummizsák, a hosszúszerű pipát a rövid pipa! Az utolsó ajtózártól az istállófedélig minden angol lett Magyarországon abban az időben, amikor a walesi herceg mulatozva itt járt és jóbarátokra, jótalálkozásokra tett szert úgy a Nemzeti Kaszinóban, mint a királyuccai mulatóhelyektől kezdve a Rostély ucca kivilágított házáig.

*

Ezért nem lehet a walesi herceg pesti tartózkodását amolyan anekdótás-formában felfogni, amint az őseinkről ránkmaradt. Komoly, kereskedelmi eredmények mutatkoztak a látogatás nyomán. A londoni Cityből nem küldhettek volna át jobb ügynököt a csatornán, mint éppen a trónörököst. Utóvégre, a londoni kereskedő is észrevette a rendelések megnövekedését, amelyek Magyarország felől jöttek. Bécsben meg határozottan rossz néven vették a kereskedők, hogy az ő tarka-barka gigerli-divatjuk, kerek szalmakalapjuk, zergeszakállas kalapjuk, a Wiener Modéjuk csaknem végleg megingott Magyarországon a walesi látogatása után. Alig nevezhetők a herceg eredményei mellett számottévőknek azok a jelenségek, amelyek Milán exkirály budapesti mulatozásait követték. (A turbános keleti fő, amelyet minden úriember a nyakkendőjébe tűzött, amikor a Sah itt járt: rövid szeszélye volt a divatnak.) A szerencsétlen Milán király pedig inkább az egyiptomi cigarettagyárosok ügynöke lehetett volna, mint a maga elhagyott országáé. A walesi hercegnek otthon, kereskedő-hazájában, sohasem kellett szégyenkezni budapesti kalandjai miatt, akkor sem, mikor Edward név alatt a maga arcképét kezdte ráveretni az aranyfontokra. P. Róza, Waldau Zsanett és a többi nőnemű ismeretségek nem találtak helyet abban a naplóban, amelyet Angliában a királyok viselt dolgairól írnak. Ellenben igenis helyet adtak azoknak a kereskedelmi eredményeknek, amelyeket ott messze Keleten, egy alig ismert országban elért látogatásával az angol korona jövődöbeli ura. - Ki tudja, ki tudhatná, hogy a mostani angol trónörökös miért járja világkörüli útját?

*

A walesi herceg látogatása után egy darabig elcsendesedett Pest mértéktelen éjszakai élete, mintha bizonyos időre kimulatta volna magát a város, az aranyifjuság és megvénülni nem akaró öregség. A bécsi művésznőknek Pesten is akadtak vetélytársnőik, akik éppen úgy tudták a valcert, mint a grinzingi házmester-kisasszonyok. A Blaue Katz bezárt, mert az erős fiakerek és a virtuskodó vendégek másfelé kezdtek járni, bizonyos Somosi nevű ember mulatóhelyére, aki az addig divatos söntés-hang helyett bizonyos európai nívót kezdett orfeumában. Mégis, úgy tűnik fel a múlt időkre visszatekintve, hogy a walesi eltávozása után kevesebb lett a mulatozás Pesten, vagy tán csendesebb... Kevesebb korhelylevest főznek Magyarországon, a szegedi hal-bicskával felveszi a konkurrenciát az angol acélgyárak pengéje. Carola Cecilia, az éjszakai Pest új csillaga, már sokkal ritkábban önteti a pezsgőt cipőjébe, hogy abból gavallérajait megitassa, mint elődei.

A PÜNKÖSDI KIRÁLY, HONTALAN MILÁN EX-KIRÁLY PESTEN

- Mégis csak jobb királyokról írni, mint orfeumi táncosokról; hiszen már a Földi-isten, aki darab ideig Angliában mártogatta a „meginduló” erdők gubacsából készült tintájába a hollótollakat: örökre megmutatta az íróknak az útát, hogy merre haladjanak munkájuk közben, - hátrafelé, mint a kötélverő és igyekezzenek olyan finom selyemfonalakat fonni, amelyeknek segítségével azokat a nemes, méltóságos kárpitokat lehet fölemelni, amely függönyök az elmúlt királyok viselt dolgait takarják. Éppen ennek a földi istennek a jóvoltából szerte az egész világon ismerik a Yorkok és Lancasterek kalaptollait. Szép a szerelem, de csak módjával, ám a királyok kalandozásaitól sohase kapnak csömört az olvasók. Az utolsó könyvet, amelyet a földön nyomtatni fognak, bizonyára egy régi király élményeiről szerkeszt vala a könyv írója. Azért hát hagyjuk pünkösdi napján békében mindazokat a hercegeket és tudósokat, püspököket és szeladonokat, hittérítőket és poétákat, akik szemrehányólag nézegetnek a krónikásra, mert még nem hozta el sírjukhoz a hála és elismerés koszorúját. Csattogó galambszárnyak emelik az ég felé a harangokat, amelyek a királyok koronázásakor megszólalnak; legékesebbnek vélt hangján éneklí a kántor himnuszát a királyokhoz; az imént bérmált leánykák még fejükön viselik az ég menyasszonyaihoz illő fátyolt, midőn a pünkösdi király, Obrenovics Milán, totyogósan, lötyögősen, az akkori karlsruhadi csodadoktorok által is javasolt ringatózó léptekkel és olyan szagosan, mint egy keleti dohánykereskedő, végigmegy a pesti Belváros szerelmi regényekként kanyargó uccáscskáin.

*

Azt a háromszögletű vaskalapot, amely az egykori Kalap ucca sarkán beszélgetett az éjszakai szelekkel: nemcsak a jogász szokta megkongatni a botjával, hanem Takova grófja is, ha véletlenül erre vitte őt éjszakai útja. (Talán senki annyi verést nem kapott a városban, mint ez a kalap.)

Ki volt Takova grófja? Ha a pesti konstábler őt is bekísérte volna csendháborításért: majd kiderül vala a tiszta igazság, - egy megkoronázott és hazájából elbujdosott király ment végig a pesti uccán és unalmában megcsapta a kalapot, amely valóban kihívóan, föltünéskeresően, szinte krakélereskedve nyikorgott a régi ház falából kiálló vasrúdon. Az árulkodó gázlámpás van így útjában a gellérthegyi szerelmeseknek, mikor is igyekeznek eloltani azt, - ez a vaskalap a maga szélbeli nyöszörgésével, nyivákolásával, macskazenéjével útjába került minden éjszakai sétapálcának: - így Szerbia volt királyáénak is. Mert hiszen a sétapálca a királyok kezében is megmarad sétapálcának, még ha a bécsi Grábenről, vagy a párizsi bulvárról származott is. Ferenc Józsefről mondják, hogy mikor vadászruhában járt Ischlben: a botjával sohase mulasztotta el leütögetni a magasra nőtt csalánok fejeit, pedig erről a legfelségesebb magaviseletű fejedelemtől hétköznapi ésszel aligha lehetne elgondolni ily gyermekes cselekedetet! Hogy Takova grófja megütögette a pesti ucca vaskalapját: ez nem bizonyít többet, mint hogy ő is ember volt, akinek borongó éjszakai gondolatait megzavarta a nyikorgó uccadísz.

(Egy öreg költő, amilyenel mindig tele volt minden belvárosi kiskocsmá és hónapos szoba, bizonyára úgy magyarázná a botütést, hogy az nem is annyira a vaskalapnak, mint annak a bizonyos Kecskó Natália nevű szépasszonynak szólt, aki valaha megosztotta az ingadozó trónust, valamint a fejedelmi nyoszolyát az egykori szerb királlyal. Aki egykor olyan szenvedélyesen ígéző volt balkáni szépségében, hogy szerte Európában az ő nevééről keresztelték el a barna leánygyermeküket a nagyravágyó anyák. Ah, ezek a szépnevű nők, a Natáliák, a Valériák, az Énák, sőt a Ziták is többé nem tagadhatják le életkorukat a keresztségben kapott

nevük miatt. A legtöbb, még élő Natáliáról a tíz ujjunkon kiszámíthatjuk, hogy körülbelül akkor születtek, amikor királyi koronával égetett teásfindzsák se maradtak épek a szenvedélyes királynő kezében, amikor nézeteltérése volt a kikapós férjével. A Valériákról megállapítják a rossznyelvűek, hogy legalább is abban az időben nyerik vala nevüket, amikor Ferenc József „kis magyar lánya”: Mária Valéria volt a legnépszerűbb hölgy Budapesten; az Énák: a nagykarimájú kalapot is divatbahozó, Carmen-mozgású spanyol királyné pesti látogatása idején iratnak be a különböző mátrikulákba. És a Ziták, akik ama boldogtalan királyné emlékezetére lettek Ziták? Ah, önekik még nincs okuk arra, hogy bíbelődjenek az életkorukkal! - Tehát csak maradjunk a belvárosi öreg költők megállapításánál, akik a rejtelmes kiskocsmákban, amelyekkel telve volt ezidőtájt még a városnegyed: felfülelnek az uccáról hangzó kondításra és letörölvén szakállukról a bort, azt mormogják kiürített poharuknak:

- „Gróf Takova” megint Kecskó Natália miatt búsul.

Pedig lehet, csak egy jogász csapdosta meg pálcájával a vaskalapot. De hát hiába! Gróf Takovára fogják vala a vaskalap megzördülését akkor is, ha Milán király nem éppen Pesten akarja felejtetni volt feleségét és trónusát, hanem másfelé bolyong a világban.)

*

Pedig a „Gróf Takova” név alatt utazgató egykori király nem volt éppen duhaj embernek mondható...

Olyanforma ember volt, mint a „Cigánybáró”, akit a régi Népszínházban játszottak. Bár neki is annyi baja volt a gyomrával, mint minden olyan korabeli fejedelemnek és úriembernek, aki télen azért nem sajnálja magától a jó falatokat, mert nyaranta a cseh fürdőkön majd úgyis rendbeszedik őket a doktorok: nem volt mondható valamely nagy ínyencnek, aki csak azért utazgat egyik országból a másikba, hogy kipróbálja a kocsmárosok különböző kosztjait és a szakácsok főztjeit. Ez illett volna egy trónjavesztett, unatkozó királyhoz, hogy számontartsa, hol vágják a legjobb marhát, hol hízlalják valóban tejjel a kappanokat és merre vannak azok a halas-tavak, hol a partok odvaiban a rákok úgy megnövekednek, hogy onnan csak a rákász segítő keze révén tudnak kijönni, amely szabadulás egyúttal életük végét is jelenti. Ő nem tartotta számon, mint például egy Esterházyról mondják: azokat az ártatlan leányzókat, akik szerelmi csalódottságukban a különböző tavakba vetik magukat, - ebben az esztendőben, ha sokan megcsalatoznak a szerelem miatt: ízesebbek és kövérebbek a rákok.

*

A bajsza a szájába csüngött, mint azoké az embereké, akik, bár nem tettek erre nézve különösebb fogadalmat: bizonyos idő óta nem törődnek bajszuk állásával.

Nikotinos, dohányfüstös bajusz volt ez, ha nem lett volna valaha király bajsza: pipabúzos bajusznak is lehetne mondani, igaz, hogy nem múlt el a cigaretta sohasem ezen bajusz alól, de nem lehetne mondani, hogy bajusza megpörkölődött volna a cigaretta tüzetől, mint azoké az embereké, akik valamely kínos okból, idegességből, takarékoságból fogpiszkálóra tűzik a cigarettavéget és még akkor is szívják, mikor az már szájukat égeti. „Gróf Takova” rendszerint csak egyet szippantott azokból a trombitaalakú cigarettákból, amelyeket olyan nagy táskában hordott magával, amely táská szerényebb polgár embernél az utazóbőröndöt is pótolhatta volna. Egyet szippantott a gyertya lángjánál meggyújtott cigarettán, a füstöt keserűen fújta ki orrán, száján, mintha valami rossz gondolattól akart volna megszabadulni. De meg kell adni, hogy ez az egy szippantás (amely után a vizes tálba dobta a cigarettát), olyan élvezetes volt, mint egy röpke csók egy olyan nővel, aki csak délutáni szendergésünkben szokott megjelenni. A mákonyos dohánynak illata körülengedezte az egykedvű arcot, amely mindig olyan változatlan volt, mint abban a korában, amikor ezüst- és aranypénzekre présel-

ték a pénzverdében... Ez az arc, az Arany Sassal szemközti barátságos otthonban, csak annyi fáradságot vett magának, hogy körülbelül percnyi időközökben keleti dohányok fanyar, de mesemondó füstjeibe burkolózzék. Néha, ha nyugodtabb napja volt, néhány füstkarika eresztését is megengedte magának, - talán jó híreket kapott e napon Sándor fiáról, akinek javára a trónusról lemondott vagy pedig Kecskó Natália barátnőjétől kapott levelet, aki az asszonyok örök gyengédségével azt írta meg a magányosan bolyongó férfiúnak, hogy volt felesége valamelyik éjszakán vele álmodott... Nagy elégtétel a kóborló férfinak az ilyen álom, amely hű szövetségesként akkor is felkeresi az asszonyt, amikor az hajtűit is nyomban a földhöz szokta csapkodni, ha elvált férje csak egy pillanatra is eszébe jut. Felszállott tehát a füstkarika és édesdeden himbálódzott egy másodpercig a levegőben ama barátságos ház szalonjában, ahová királyok és nagy urak jártak tanácsokért, felejtkezésekért, párórányi szórakozásokért, miután a színházban már nem tudják ezt megtalálni, (a balett első négyesében feltűnően öregednek a hölgyek), a vadászat fárasztó, és jól öltözött nőt alig látni a városban... Ah, felszállott a füstkarika a cigarettaszippantás után, hintázott egy darabig a szalonban, ahová nem hallatszott be az uccai kocszörgés, miután a barátságos háziasszonynak mindig volt kéznél valamely nagybetege, rendszerint egy öreg honvéd, akinek a kedvéért Tháisz vagy Rudnay, pesti főkapitányok megengedték, hogy a házelőtti uccarészt szalmával behintsék, (amíg a perzsa sah, a velszi herceg vagy a szerb exkirály mulatozott a házban).

A cigaretta füstje elszállott és „Gróf Takova” egy korty vizet ivott az elébe helyezett kristálypoharakból, amikor is balkáni fejedelem módjára nem felejtette el minden vízivásnál egy-egy francia, kakasos aranyat csúsztatni az ezüst tálcára.

*

... Ám a megszokott szalónban, az ezüst darumadár hátán tartott névjegy-kosárban nem változtak a látogatójegyek a király utolsó látogatása óta. A nagy falóra mozdulatlanul áll, mert a figyelmes háziasszony előkelő vendégei érkezésekor megszokta állítani az óra ingáját. („Hadd mutassa életem legboldogabb percét örökidőre!” - mondta talán a hölgy az óra megállításakor és a látogatói hitelt adtak szavainak.) A cigaretták füstkarikái nem akarnak sikerülni, hiába próbálgatja őket a király, amint egyik cigarettáról a másikra gyujt... Sőt még az okos háziasszony bölcs szavai sem tudnak ma úgy megnyugtatni, hogy azoktól az egyik hallgató csendes, elgondolkozó mélázásba, a másik pedig halk szendergésbe essék, miközben a háziasszony csendesen legyezgeti magát a német ujsággal. (Higyjék el, hogy nemcsak a kétségbeesett, könnyen talajt veszített asszonyfélék szorulnak rá a bölcs szavakra, hanem még nagyobb szükségük van a megnyugtatásokra a szegény férfiaknak. Ennek a bizonyos újviláguccai nőnek éppen az volt a titka, hogy kártyavetés nélkül is kitapogatta a férfiakból azoknak fájós részét. Nem volt boszorkány, nem kuruzslónő, talán még csak a Pompadourokhoz se merte magát hasonlítani: a maga természetes asszonyesével jött rá, hogy mit kell csinálni a kis kakasokkal, amikor azok támolyognak, valamint milyen szavakat kell mondani az elkényeztetett nagyuraknak, amikor azok már megcsömörlöttek mindentől a világon. Hallottam, hogy volt olyan öreg gavallér is, aki látszólag már semmivel sem törődött a földön, mint a kamáslija tisztaságával és ebből a házból úgy jött el, mintha régen meghalt édesanyja hangját hallotta volna. A másik, aki annyi élnivágyással volt tele, mint a fiaker piros kereke: mindig elaludt, mikor ezt a hangot hallotta, fogadkozott, hogy csak olyan nőt venne feleségül, akinek hasonló hangja van. A harmadik előtárogatta legbonyolultabb szerelmi ügyeit, oly őszinteséggel, mint ez a külvárosokban szokás a kuruzslónőknél és tanácsot kért az asszonyságtól, amely tanácstól aztán legalább is megnyugodott darab időre. Higyjék el, hogy azoknak a büszke, gögös férfiaknak, akiket megbámulni szoktunk, gyakran fejtörést okoz egy gomb leszakadása is. Hát még milyen tanácstalanul állanak az élet nagyobb problémáival szemközt!)

*

- Nézzünk népéletet! - indítványozta a királynak az újvilágúcai hölgy, amikor ama elmerengtető füstkarikák sehogysem akartak létrejönni ezen a délután. A király felemelkedett a karosszékéből és lehajtott fejjel várta a hölgy intézkedését. Az úrnő a királyt lakása egy hátsó kamrájába vezette, amely kamrának a homályos ablakát kitarva: kényelmes áttekintést lehetett találni a szomszédos bérház udvarára. A király kényelmesen elhelyezkedett a hátsó kamrában és rövid idő múlva nagy érdeklődést kezdett mutatni a meglesett „népélet” iránt.

Ódon pesti bérház udvara volt.

A körbenfutó folyosók vasrácsai már meggörbendeztek azoknak a koporsóknak az ütődéseitől, amely koporsókat a mindig ügyetlen halottvivők a régi házból az évek folyamán elszállítottak. Az udvar közepén szivattyús kút állott, amelyet mindig többször kellett meghuzogatni, hogy a házban lakó öreg polgárok vízhez, életerőhöz jussanak. Nemsokára kifogy a kútból a víz, de szerencsére elmegy innen akkorára az utolsó öreg lakó is, aki még a szivattyús kút vizéhez volt szokva. Némelyik ablakon függöny volt, nyilván asszonyféle lakott mögötte, aki restelkedett volna az egész ház szemeláttára esténként bolhakeresgélésbe fogni (mert ugyan mire való este a lámpavilág?). Más ablakokból céltalan arcok céltalanul várták, hogy valaki belépjen az udvarra. Magukban bizonyára keserűen gondoltak a levélhordóra, aki elfelejtette ennek a háznak a numerusát.

Apránkint aztán észrevette a király, hogy a házban műhelyek is vannak. A földszinten suszterműhely eregeti magából mindazokat a borszagokat, amelyeket csak azok éreznek Pesten egyébként, akik lábatlanul, a földön csúszva közlekednek. („Mert ezek tudják igazán, hogy mily kellemetlenek a legszebb női lábak is”, - szólt a háziasszony.) Az emeleten egy pápaszemes szabó forgat egy ócska, sárga, gavalléros nadrágot, (amelyről a mesemondó háziasszony kisütötte, hogy akkor szakadt el, amikor a nadrágtulajdonos a hasán fekve horkolt egy dunai személyszállító gőzhajón és egy tréfás utas a sétatálcájával nagyot húzott a nánking nadrág ülepére.) A király nyögdecsejt a nevetéstől. - Természetesen bábaasszony is volt a házban, aki az eseménytelen vasárnapi délutánt arra használta fel, hogy szerszámaival foglalkozott. („Mikor a perzsa sah öfelsége megkérte a kezem és én nem akartam hozzá feleségül menni, - mesélte édesdeden a háziasszony, - bábaasszonyt kellett hozatnom, hogy a szárnysegédével le ne ütse a fejem.”) - Egy másik ablakban nyugalmazott katonatiszt özvegye nézegetett arcképeket, mintha akkor először látná őket. („Még a kravátljuk színére és fogására emlékszik a vénasszony, hiszen ő kötötte meg őket.”)

Ám a legmulatságosabb láttnivaló ott következett, amikor a király üldögélésében tekintetével arra a helyre tévedt, ahol kékszallagos, fehér női kalap volt kifestve bádogtáblára, az előszoba ajtaja mellé. Kalaposműhely volt itt és a vasárnapi délután csendességében úgy tűnt fel, hogy a műhelyben ama kalaptartó botokon csak azok a női kalapok maradtak vissza, amelyek örökharagot tartanak a férfiakkal, a többiek mind elmentek kirándulásra a budai hegyek közé, a Drót-szigetre, a Városligetbe, hogy majd éjszaka félrekapottan, ziláltan, emlékekkel megterjedve térjenek vissza. És íme a kalaposműhely konyhájának, vagy előszobájának ajtaja nyitva van és a király ülőhelyéről kényelmesen láthatja, hogy mi történik odabent. Jellegzetes arcú kalapkészítőné ül az előszobában az asztalfőn. Az elmúlt festékektől vagy keringővé vállott ábrándoktól olyan hervadt szőke a haja, mint az emlékkönyvbe préselt virág. Körülötte ülnek ama fiatal hölgyek, akik kalapkészítéseinél segédkezni szoktak neki. Nem olyan piszék, pikánsak, kihívó arcúak, amint a párizsi vidám ujságokban a masamód-lányokat rajzolják, csak amolyan pesti masamódok, hangosak, neveletlenek, kacagósak és frufujuk mögött bizonyára sokat gondolnak azokra az öreg hercegekre, akik az uccán megszólítják őket, amint a kalapos-skatulyával a kuncsafthoz sietnek... A lányok mind vasárnapiasan voltak felöltözve, - nyilván valamely délutáni kiránduláshoz készülődtek, valamely boldog helyre, ahol még a legszorgalmasabbnak ujjai is elfelejtkeznek azokról a kalapdrótokról, amelyeket egész

héten kezükben tartanak virágok helyett. És most a kirándulás előtt, (hogy azt takarékosan csinálhassák), meguzsonnáznak az előszoba asztalán. Párizsit ettek ecettel és vöröshagymával. Szép, kerek, vörös párizsiszeleteket, amelyeknek a bőrét a fogukkal húzták le és a ropogós vöröshagyma szaga a király ülőhelyéig ért. („A párizsihoz dukáló sört nyilván majd egy ligeti vendéglőben isszák meg” - mondá magyarázatul a király pártfogónője.)

És a király hirtelen abbahagyta nyugodalmas üldögélését. Talpraállott, amennyire lomhasága, fáradtsága, kimerültsége ezt megengedte.

- Párizsit szeretnék enni ecettel, hagymával, de nem szabad hozzá megteríteni az asztalt - szólt a király. - Tíz év óta nem éreztem ily jól magamat.

*

E jegyzetek befejezésénél megint csak vissza kell térni ama Földi-istenhez, akit az írás elején hitbuzgó tollforgató módjára invokáltam, mielőtt egy szerencsétlen király kalandjainak elmondásához hozzákezdeni merészelttem volna... Nem: valóban nem a mai napok könnyű tollára való az Obrenovicsok tragikus sorsa. A Dárdaforgató keze kellene hozzá, hogy méltóan megírhatnák akár csak az asszonyok gyászfátyolos szereplését is az Obrenovicsok történetében: a Kecskó Natáliáét, aki egy földközítengerparti villában álmodozik a világban bolyongó férjéről és a Kecskó Natália menyéét, Draga Masináét, aki a filozopter külsejű Sándor király (a Milán fia) mellett úgy uralkodik Szerbiában, mint egy markotányosné. Igaz, hogy ezek a fehérnépek még sokkal közelebb esnek hozzánk a tegnapokból, hogy Puccele-k, Auvergue grófnők, Gloster hercegnők, Grey ladyk lehetnének belőlük, - valamint a két szerencsétlen Obrenovics, Milán és Sándor sem alkalmas arra, hogy véglegesen bezárult családi sírboltjukra bármelyik angliai Henriknek vagy Richárdnak a nevét is felírhatnánk a hasonlóság okából. De elgondolkozva a száműzött Milán király, valamint a legyilkolt Sándor király sorsán, mégis csak a Shakespeare szavai jutnak eszünkbe VIII. Henrik prológusából: „S ki akkor is még víg tud lenni: én hiszem, hogy az sír násza ünnepén.”

A MAGYAR HABSBURG, EGY RÉGI UDVARHÁZ UTOLSÓ GAZDÁJA

Nevezetes volt rózsafáiról; tiszaujlaki, Roykó-féle pedróvel körülteremtett bajszáról; az önkéntes tűzoltóiról; a cigányszótáráról: egy Habsburg, aki olyan különc volt, mintha Jókai Magyar Nábob-jának lenne egyenes folytatása. Amíg élt az öreg, József főhercegnek hívták és kaszárnyákat neveztek el róla.

Anekdóták lettek belőle...

Nézzük, melyek igazak az anekdotákból a Magyar Habsburgról, amikor azok az adomázgató magyarok már félig-meddig odahaza maradtak; legfeljebb árnyékuk, emlékük maradt meg a vidám asztaltársaság mellett.

*

J. fhg. kvartélyt adott magyar íróknak, - már csak ezért sem szabad végleg elfelejteni őt.

Borongó esti sétáimban, ott a sziget lakatlan részén: egy-egy faderék mögül előlépnek régi írók, akik itt a József herceg vendégszeretét élvezték.

A szenvedélyes kígyófánál túristabotjára támaszkodva áll Törs Kálmán, az a pedáns magyar író, aki világjáró angolnak öltözött akkor is, ha Pestről egy budai kisvendéglőbe ment vacsorázni. Már pedig vacsorázni nagyon szeretett és az er-telen hónapokban ritkán hiányzott asztaláról a rákleves, amelyet a maga receptje szerint kellett elkészíteni számára. (Petrezselymes rizskásával, amelybe a rák belső részeit is elkeverték, az epe kivételével.) Külön asztala volt a legtöbb vendéglőben, így a Margitszigeten is, ahonnan féltékeny szemmel örködött az ételporciók nagyságára, amelyeket némely megvesztegető külsejű dámának, valamint dús borralvalóval vesztegető öreg tőzsérnek a fogadó konyhájáról kihoztak. Dehogy is merték volna megrövidíteni a tekintetes urat, hiszen a legkisebb pikoló is tudta, hogy a Fővárosi Lapok ünnepelt tárcaírója olyan kegyben áll a főhercegi családnál, hogy még Klotild főhercegnő is vele szokta magát kísértetni, ha kedve kerekedett körülnézni kertjeiben. Ilyenkor a főhercegnő minden alkalommal elmondatta magának az íróval azt a történetet, amikor egy délután százötven rákot evett meg egy ültőhelyében.

- Igen, de hideg lábvizet kellett utána venni, - tette hozzá történetéhez minden alkalommal T. K.

A kövér ladyk már akkor is mérhetetlenül unatkoztak a kerti padokon. Sokáig eltűnődtek rajta: vajjon, miféle szellemességekkel mulattatja a tárcaíró a hercegasszonyt, hogy az olyan jókedvűen kacag? Talán ennek a jókedvű nevetésnek volt a következménye az a történelmi könyv, amellyel T. K. nemsokára kirukkolt, amelyben megírta a főhercegi család birtokának: a Margitszigetnek történetét. Kár, hogy a rákok történetét nem vette föl könyvébe.

*

A vendégszerető József főherceg más magyar írókat is kitüntetett meghívásaival.

Így mindnyájan tudjuk, hogy az Akadémia titoknoka, ama takarékos Arany János úr kora tavasztól késő ősziig a szigeten lakott, amit bizonyára nem tesz meg, ha a maga szegény zsebére menendenek vala a nyaralási költségek. Igaz, hogy az öregesedő férfiú sokkal kevesebb időt szentelt a szigeti kocsmának, mint általában ez időtájt az írók tisztelték a vendéglőket. Neki vonhatta Piros Józsi, főhercegi cigányprímás, ahogy akarta. Nád karosszékét ott a nagy fák alatt nem hagyta el semmiféle nóta vagy rákleves kedvéért. Rendszerint korábban ebédelt meg, mint a szokásos délidő elkövetkezett, mert nem szerette, hogy a pestiek megbámulják

ama szalontai szokását, hogy saját késével szeldeszi a kenyeret. Mogorva ember volt A. J. Hallgatag, mint egy kálvinista varjú. Bozontos szemöldöke alól nagyon furesán tudott nézni, ha egyik-másik olvasója rajtafelejtette a szemét. Kényelmetlenül feszengett még a szép és kedves úrnők pillantásaira is. A vasárnapi járókelőktől pláne irtózott. Itt a nagyvilágias szigeten is megmaradott egyszerű szalontai rektornak. (Dehogy is azon a helyen szokott üldögélni, ahol most szobrárt mutogatják a gáláns ciceronék kiránduló hölgyeiknek! Némelyik hölgy minden esztendőben más lovag ajkáról hallgatja A. J. szobra előtt a költő történetét. És mindig újra elámulnak az egyszerű történelem csodálatosságain.) Arany odavitette a karosszékét a főútnak ama részletéhez, ahol a legnagyobb fák borúlnak össze, ahonnan manapság az út a Víztorony felé kanyarodik. Itt ült öregesen, mérgesen, magában zsörtölődve az akadémiai kiadványok fölött. Ha tőle függ vala: egyetlen új könyvet sem ad ki az Akadémia, mert neki nem volt elég jó egyetlen író sem ahhoz, hogy munkájára nyomdafestéket pazaroljanak. Szigorú kritikusa volt magának, másoknak...

- Jöjjön, professzor úr, nézze meg a rózsafáimat, - szólalt meg mellette egy huszárőrmesteri hang, karcos, szilvóriumos, trombitás. Fehér, nyári katonai zubbonyban (rangjelzés nélkül), ócska, sárgára szívott kertészkalapban a főherceg jött el békítgetni az elégedetlen költőt.

A. J. eleinte a főhercegre is haragudott, hogy megzavarta őt békétlenségében. Mi köze van neki a rózsafákhoz? Akár sohase lásson egyet sem. Lánynak, asszonynak való a rózsafa, nem pedig egy akadémiai titkárnak. De hát mégis csak összeszedte magát, mert a házi gazdát nem lehetett megsérteni.

- Nem bánom, mehetünk, - mondta, legyőzve magában epét, mérget, göcsöt.

József főherceg jóízűen mosolygott a szürke bajsza alatt. Jól ismerte ő A. J. rigolyáit, hisz esztendőig volt a házigazdája.

- Tán már megint a gyerekhad zavarta professzor urat? - kérdezte a főherceg.

A költő nagy hajdúcsizmáiban, térdig érő atillájában, csomósra hurkolt esernyőjével ott ballagott a király atyafia mellett, ezért csak csendesen mondta el véleményét:

- Ezek a pesti asszonyok azt hiszik, hogy nem is teljes a margitszigeti kirándulás, ha a gyerekekkel kezet nem csókoltatnak nekem. Mintha csak azért is lennék itt... A térdemet hasogatja, amikor hallom: „Eredj oda a bácsihoz és csókolj kezet!” Nem tudok hová elbújni.

Az öreg József úr megértőleg hallgatta a költőt:

- Az én kertembe is minduntalan benyúlik egy-egy kéz a rózsáim után. De hát én már megszoktam. Az ember az életét rövidíti a bosszankodással.

- Könnyű a fenségnek, kapja magát és elmegy Alcsútra nyaralni, ha megunta a szigetet. De hát hová menjen a magamfajta szegény tanárember?

- Nono, tudom én amit tudok, - nevetett a másik öregember. Van a professzor úrnak egy huncut kis zacskója. Ha megrázza, csak úgy csörömpölnek benne a körmöciek. De hát mit is csinált volna azzal a sok pályadíjjal, amit életében összenyert?

Erre lett valóban mérges A. J.

- Úgy tudom, megint a Gyuri inas pletykázott. De majd levágok a romoknál egy mogyorófavesszőt és kiporolom a kabátját, akkor, mikor benne van. Nincs nekem pénzem, fenséges úr. Azokat a bizonyos pályadíjakat már régen elköltöttem.

- Mire?

- Patikára, uram. Irtózatosan drága orvosságokat ír a fenséges úr doktora a számomra. Ez a Czyzewsky lovag tönkre akar tenni.

- De hiszen úgy tudom, az én megbízásomból gyógyítja a professzor urat, - felelte a főherceg.

De A. J. tovább kesergett:

- Mit ér az ingyen orvos, ha a patikárius meg mindenáron a kabátomat akarja lehúzni? Nincs drágább portéka, mint az egészség. Már azt se bánám, ha meghalnék. Végül koldusbotra jutok, ha tovább kell orvosságot szednem.

A fenséges úr a maga katonás módja szerint vigasztalgatta A. J.-t. Elmondotta neki: hogy valamikor mennyi baja volt a gyomrával. De kikúrálta magát. Reggel, illetőleg hajnalban amikor felkel, mit sem eszik. Kertészkedik, ás, kapál, rózsafát ójtogat. És csak akkor, midőn a második harangszó hallatszik Óbudáról, akkor eszik egy falatnyi paprikás szalonnát és rá egy-két pohár szilvóriumot.

- Bort se tudok inni. Hát még pálinkát! - felelt elkeseredve az akadémiai titoknak.

*

A magyar Habsburgok akkoriban sok időt töltöttek abban a szigeti udvarházban, amelyet még manapság is Kastélynak neveznek a régi lakók emlékére. Valamikor, a tizennyolcadik század végén, a napoleoni háborúk pihengetései közben építette ezt az emeletes házat József, a palatinus. (Igaz, hogy a sziget felső végén is lakott valaki, akit kontrapalatinusnak neveztek: egy cigánykovács, putriban, aki állítólag a hajókat patkolta, amelyek panaszos bűgással jöttek fel az Aldunáról. Egyébként igen jeles csempészek is emlegetik a kontrapalatinust. Mit tehetett volna egyebet unalmában? Patkolnivaló ló még nem járt akkor a szigetre, nem volt hídja a szentkirályleány földjének. Az igazi palatinus és a kontrája familiáris barátságot tartottak fenn jószomszédok módjára: már a régi nádorispán kedvelte azokat a különös fajtájú embereket, akik lobogó hajzattal, varjuszárnyon járnak a magyar országutakon és vándorcigányoknak nevezik őket.)

Ez a zöldsalugáteres, sárga ház az öreg József, - a Palatinus Jóska idejében is szívesen látta falusiasan fehérre meszelt szobáiban az író-vendégeket.

Arany János úrnak, mert nagy sulyt fektetett a kényelmes üldögélésre, külön karosszék volt készítve az ablak mellé. Innen szívhatta a ház előtt elterülő, zöld léckerítéssel körülvont rózsakert illatait. A főherceg odalént járt kertészollójával a rózsafák között, ámde alantról is elbeszélgethetett az emeleti ablaknál üldögélő költővel: - elmagyarázta neki százféle rózsáját, amelyekre büszkébb volt még önkéntes tűzoltóinál is, akiket éppen akkor szervezett ország-szerte, nagy dinom-dánomok közepette.

A. J. úr egykedvűen hallgatta a főherceg előadásait; néha gyanúsán lelappadt a szemhéja a karosszékben, amíg J. f. a rózsáinak különös történeteit magyarázta. Különösen büszke volt egy Délamerikából származott rózsafajtára, amelyet még a misszionárius barátok (akik valamikor itt „vörösbarát” néven laktak!) hoztak tengerentúli kalandozásaikból.

- Mintha csak egy fagyökérré váltott csörgőkígyó feküdne a rózsafa tövében, - kiáltott fel A. J. titkár úrhoz, mire az szótlanul bólintott.

Néha az alkonyat is ott találta A. J. urat az udvarház ablakában és a magyar Habsburg fáradhatatlanul magyarázott fölfele vendégének a virágoskert tüneményeiről. A lábujjhegyen járó esti szellő a felsőszigetről idáig hozta a vacsorához hívó harangszót.

- Csaknem megéheztem ebben a sok haszontalan beszédben, - dörmögte az egykori kálvinista professzor. - Hát tudja, fenség, a rózsakertészet nem való a magamfajta szegény embernek. Jókai, ő a leggazdagabb magyar író, ő ráér a rózsákkal is foglalkozni. Magamfajta szegény legény megelégszik, ha vacsorára valója van.

- Hát maradjon nálunk vacsorára, professzor úr, - kiáltott föl a főherceg. - Talán csak akad valami harapnivaló a háznál. Hé, Miska, Julcsa!

Magyaros hajdú, pirosposzgás, népmeséből való menyecske fordult ki a házból a parancsszóra. De A. J. úr lemondólag legyintett:

- Hogyan maradhatnék itt vacsorára, amikor a hónap elején előre kifizettem a kosztomat a vendéglősnek? Óvatos ember vagyok, nem tehetem ki magamat annak, hogy pénzem fogytával ennivaló nélkül maradjak.

Hát erre már nem volt felelnivalója a magyar Habsburgnak. A professzor urat kikísérte a kapujáig. Aztán megnyugtatóan a vállára tette a kezét:

- Tudja, tanár úr, a feleségem nagy orvosság-evő. Majd megpróbálok egy-két üvegecskét elcsenni az ő patikaszerai közül. Van neki mindenféle.

- Köszönöm kegyes gráciáját. Majd megpróbálok, - felelt A. J. és lassú léptekkel elballagott a felsőszigeti vendéglő felé, ahol előre megfizetett vacsorája várta. (Ugyanekkor Törs Kálmán, a lenge tárcaíró azon panaszkodott a maga asztalánál, hogy tengerirákot sohasem lát a speizcetlin. „Talán mert nem mernek hitelezni nekem?” - kérdezte méltatlankodva. - „Tegnap fizettem ki az összes adósságomat.”)

*

Egyik másik vén fa árnyékából előlép Salamon Ödön úr, aki fekete orleáns-szakállt növesztett, amikor darab időre elhagyta a Margitszigetet, hogy Párizsban is megforduljon modern hírlapíró létére. Csodálatosképpen a balkáni-hangzású Üszkül volt a spitznáméja az írók körében; lehetőleg nagyobb pénzzavarokkal küzdött, mint akár T. K. A jobbkeze hibás volt, - egy szerencsétlen kardpárbaj emlékezetére: ezért nagyon nehezen forgatta a tollat, a plajbászt; pedig valahogy csak meg kellett élni még ebben az apostoli szegénységben éldegélő szentmargitszigeti fürdővendégnek is. Üszkül egyébként mindig olyan szertartásos férfiú volt, mint egy párbajsegéd. Maga vasalta szárnyas kabátját, amelyet e kor divatja szerint kvekkernek hívtak. Ha jó napja volt: nyomban széles szallagú monoklit nyomott a szemére és ceremóniás léptekkel utazott az Otthon Kör felé, amely akkor még a New-York-palota első emeletén volt.

- A főhercegnél vacsoráztam. A fenség maga főzte meg a gulyást! - mondta már a ruhatárban, amikor kabátját a szolgál lesegítette.

Hát valóban a magyar irodalom akkori művelői között a szenzációs külföldi reportokat írogató, valamint aforizma-gyártó Salamon Ödönnek volt szabad bejárása az öreg főherceghez, amikor az margitszigeti kastélyában kertészkedett. Üszkül nagyon csodálkozott a fenséges úr műveletlenségén:

- Azt csak megértem valahogy, hogy egy ilyen makrapipás, sujtásos, dohányzacskós pusztafi nem beszél franciául. De sehogy se megy a fejembe, hogy egy Habsburg még csak németül se tudjon. Azt hiszem, az uralkodóház nem lehet valami nagyon büszke erre a sáros csizmás kertészlegényre, - mondogatta az „Otthon”-ban.

Mindamellet Üszkül a maga részéről igen büszke volt, amikor hosszadalmas, néha napokig tartó teázásai (és koplalásai) idején a kis szállodába bepattant a herceg csengő-bongó huszárja és ebédre hívta az udvarházba az író urat. Hej, volt ilyenkor dolga a szobaasszonynak, amíg a kellő cérnákat, vasalókat előkészítette, hogy az író úr rendbehozhassa elhanyagolt öltözékét.

- Nincs egy leheletnyi francia parfüm az egész szigeten! dohogott az író, amíg fekete selyemsárpját nagy művészettel kötötte nyakára, valamint eszkarpénjaiba bujtatta lábait. - Milyen műveletlen hely! Akár a Fidzsi-szigeteken, emberevők között lagnék.

Ám S. Ö. olyan életművész volt, hogy még a cilinderkalapját is sajátkezűleg tudta kivasalni, - sok időbe került volna, amíg a Fecske-hajó kapitánya kivasalva visszahozza azt Pórfitól, - tehát mégis csak idejére beállított a kastélyba, ahol az öreg főherceg savanyú, nyúlós, országúti kocsmába való bort iszogatott ebéd előtt, mert véleménye szerint ez az egyetlen orvosság, amely az ebédeléshez a jóétvágyat megszerzi. A párizsi küllemű író falusias vendég-szeretettel fogadta:

- Isten hozta öcsémuramat. Hozott-e magával jó appetitust? Varjúlevest főztem.

A jó Salamon Ödön szédelgett; még párizsi mulatozásai alatt sem jutott eszébe varjúlevest enni, de annál inkább az öreg főhercegnek, amikor megfordult kedves vándorcigányai között. De hát S. Ö. elszánt ember volt. Behunyta a szemét, amikor nekiveselkedett az asztalra kerülő - finom csirkelevesnek.

- No, öcsémuram, - biztatta a házigazda. - Nem repetálnánk meg a varjúlevest?

Hogyne repetált volna szegény Ödön, amikor valójában rájött a leves igazi ízére! Nagyokat nevetett a szürkebajszú tűzoltófőparancsnok (mert otthon ilyen ruhában járt), az író úr lassan megjövő étvágyán. (Nem is fizetett a kedves vendég soha egy fillérnyi házbért halála napjáig a Margitszigeten.)

*

Vénülnek a fák, hullik a vakolat az udvarházzal, de az öreg herceg úr még minden tavasszal maga bontogatja ki a tél elől elföldelt rózsafáit. (A kerítésen már kíváncsian kandikál be az a nyíregyházi kisfiú, aki az országos kiállításra jött apjával 1885-ben és valaha majd azokban a falusias szobákban fog lakni, ahol egykor az öreg herceg úr nyaralt. És megöregedve is hallja az éj kísérteties óráiban a pengő sarkantyús lépteket, régi magyar nádorispánok pattogó, csengő-bongó járás-keleseit, régi írók sóhajtozásait.) Az öreg József főherceg falusi gazda módjára komaságot, nászapaságot, vőfélységet vállalt a legtöbb kertészével, hajósával. Név-szerint ismeri a gyerekeket, akik körülötte a szigeten növekednek, amint a növendékfákat és bokrokat is ismeri. Ott van minden falomb zöldülésénél és lehullásánál, minden rózsája kinyílásánál és minden disznótoron, amikor a hízót csónakon átkormányozzák az óbudai partokról. Az öreg kertészek őt kéri meg végrendelkezésük tanujának; az özvegyek félárva gyerekeiket hozzák el megmutatni keresztapjuknak. A Jókai világa, a régi magyar táblabírói világ folytatódik itt ebben az ódon házban és környékén, amíg annak ablakából az öreg herceg lógatja ki makrapipáját, vagy piros huszársapkát nyomint a fejére, amint kertjéből a vasárnapi kirándulókat nézegeti. A kis helyihajók fehér tündökléssel érkeznek meg a ködbeborult város felől, hozzák a pesti véneket a forrásillatos sétányokra.

Az atléták rendezik nyári báljaikat és a zuhogó esőben ölben hozzák el a drágalátos hölgyeket a hajóállomásról, mint akár a piráták, akikről Byron írta verseit. Vidéki plebánusok, pesti, öreg bankárok, vén kereskedők és a tisaeszlári pörből ismert antiszemita vezérek karonfogva sétálgattak a sétányok aranyhídjain és a jó emésztésről beszélgetnek. Halhatatlan hangon szólnak a fülemülék az öreg úr háza körül. De szüksége van más madarakra is, amelyek akkor is vele legyenek amikor a fülemilék már befejezték dalos nászukat. Fekete rigókat telepít tehát kertjébe, hogy télen-nyáron legyenek vendégei, - mert az írók apránként elmaradoztak a barátságos háztól. A. J. úr csak szobor alakjában iratkozik be a kürlisztába; Törs beszélyíró úr befejezi a szigetről írott könyvét és új elfoglaltságot vállal: egy belvárosi írói asztaltársaságnak lesz az elnöke, S. Ö. úr a régi Népszínház körül lengedezik és a színészbejárónál a fehérköpenyeges Jenő főherceggel együtt várja a karszemélyzet tüneményeit... Mindig zordobbak, rövidebbek lesznek a csodálatos májusok; a nyulak, amelyeket a kertészetben Margit tiszteletére tenyésztettek, nem akarnak szaporodni; a varjak elfoglalják állomásaikat a fatetőkön és telet kiáltanak, mikor még leánykamosolyú az őszi napsugár. Odafent a kis szállóban

egy hóbotos író lakik, aki nem tudja többé mulattatni az öreg főherceget; - bizonyos Bródy Sándornak hívják és a zajló Dunán csónakon viteti magát a Császárfürdőbe, egy vidéki zsidónő udvarlására. Mindennek tetejében József úr kénytelen megnyitni a megfelelő ünnepélyek között az új hídszárnyat, - most már minden perces bejöhethet a szigetre, nem merészel többé a holdfény fehér lábán előjönni a királyleány a rétekre. - Így aztán a magyar Habsburg is összeszedte betyáros pipáit, dohányzacskóit, huszársapkáit, jó és rossz emlékeit és elballagott a szigetről, ahol annyi boldog esztendőt töltött.

ESTERHÁZY, ROTHSCHILD ÉS A TÖBBI ARANYEMBEREK

Esterházy! - Ez a név úgy a tizenkilencedik században, mint a huszadik században álmodást jelent; magyar álmodást a pazarló gazdag emberről, a bugyellárisában két kézzel vájkáló úrról, a bankókat gabona módjára szeleltető, az aranyat és ezüstöt véka számra mérő gazdáról, akinek alakja szinte a népmeséből való. Jelentette a gazdag magyart...

A magyar fantáziában az Esterházy név jelentette mindazt, ami a földön is mennyországgá teheti az életet... A valódi kiskirályságot, amely nem olyan, mint az anekdotabeli kiskirályság, amely a falu határánál végződik, hanem azt az uraságot, amely közvetlenül öreg király után következik.

Jelentett olyan terjedelmű földeket, amelyeket még a vadludak se tudnak átrepülni egy éjszaka, hát még maga az álmodozó ember, aki ezeknek az éjjeli madaraknak csupán csalékony kiáltását hallja! Jelentett forgós, lobogós tornyú kastélyokat, amelyek unalmukban a tó tükrében nézegetik magukat, mert a gazdájuknak nincs ráérő ideje a meglátogatásukra. Palotákat uccaszámra, amelyekben legfeljebb a kapus nevelgeti szakállát, a bezárt termekben kedvükre élhetik meghitt életüket azok az arcképek, amelyek egymást szerették, vagy hátat fordítanak egymásnak a haragosok: - a cselédség odalent iszik a józsefuccai Ivkoff-vendéglőben, ahová emberemlékezet óta járnak a dologtalan urasági emberek...

*

És azok a szekrények, ágyak és egyéb ódon bútordarabok, amelyekbe a hagyomány szerint valamely lélek költözött, pattoghatnak kedvükre, senki sem nyitja rájuk az ajtót. Ezek a paloták valóban úgy vannak becsukódva, hogy csak álmában bujhatik át a kulcslyukon a közönséges halandó, - azt pedig még Nagy Ignác, a legfantasztikusabb Pesti Titkokban sem merte megírni, amit a napokban hallottam Ivkoff bolgár barátom fogadójában, hogy egy Lovarda-körűli palota egész személyzete megkapta cselédi bizonyítványát. Hogyan, mondom magamban, hisz ezek a cselédségek állandóbb, generációról generációra terjedő uraságot jelentettek, ami nem mondható el még az állami stallumokról sem? A palotákban születnek és nevelkednek a grófi mosónők gyermekei, éppen úgy, mint a majoreszkók! - Bolgár barátom, bár lakatalakú szakálla van, megsúgta, hogy a „személyzetet” azért kellett sürgősen elbocsátani, mert a távollevő grófné hálószobáját titokban kiadták szerelmi találkozások céljaira, mint a pletyka mondja, még zsidóknak is. Egy otffejtett zsebkendő árulta el az egész rémtörténetet, amilyent is csak ebben a romlott században hallhat az ember. - De én bevallom, hogy bár többször megfordultam az Esterházy-kastélyokban, sohasem jutott eszembe a házigazdát megbántani azzal, hogy bármelyik bútordarabját ledegradáltam volna személyes használatomra. Aminthogy nem tudom megérteni azokat a különc embereket, akik azzal dicsekednek, hogy egy Tisza-szivar ellenében megengedte nekik az őr, hogy a bécsi császári múzeumban meghempergőzzenek Mária Terézia ágyában, amely olyan tágas volt, hogy a megtermett császárné akár összes gyermekeit maga mellé vehette volna. Nem értem meg a dicsekvőknek azt a fajtáját sem, akik azért utaznak el Veszprémbe, hogy ott megvesztegessék a sekrestyést, aki szemet huny ama merénylet előtt, amikor az utazó valamely régi püspöki süveget megpróbál a fején. Én csak tisztelni tudom a régi, nemes palotákat, még tulajdonosaik távollétében is; nem, soha egy ritka könyvet sem csúsztattam a kabátom alá, pedig talán ennek a kísértésnek a legnehezebb ellentánni, még annál a cselekedetünkénél is, hogy régi kastélyok szemlélődésénél rendszerint bekukkantunk arra a helyre, ahová Ferenc József vagy a gyönyörű grófnők is gyalog jártak.

*

Az Esterházy-név legenda, amelynek még a régi Magyarországon is voltak örökös íródeákjai, aminthogy a középkorban a könyvíró barátok sem tették le késő vénségükig a tollat, akár-mennyi csodatételt írtak össze.

A tizenkilencedik század végén, amikor valójában düledezni kezdtek a magyar udvarházak (nem pedig már akkor, mikor Gyulai Pál írja regényét Egy régi udvarház utolsó gazdájáról), jóformán csak két nevet lehet hallani azokban az órákban, amikor a magyar ember álmodozva néz a pipái füstkarikái után. Az egyik név: az Esterházyé. A másik név: a Rothschildé. - Hiszen voltak más nevek is Magyarországon, amelyeket tudott minden gyerek: ily név volt például: Ferenc József vagy az öreg Tisza, - míg a női nemen lévők a Jókai keresztfiának, a hosszúbajszú hajósebernek, Tímár Mihálynak is elsóhajtották a nevét, ha máskor nem, hát álmukban, - de az ország komoly, meggondolt alapos lakossága már csak ama Esterházy vagy Rothschild nevéhez ragaszkodott, ha már ábrándozásra adta a fejét.

Hányszor sóhajtott fel a régi világbeli váltóhamisító, hogy nem kaligrafirozhatja a mindenkori világoszöld cédulára az Esterházy nevet, amelyre „még Rothschild is ad!” Hányszor álmodta a vándorlegény a mesemondó vén fűzfák tövében, hogy az előtte messzire nyújtózkodó országútat ama régi Esterházy sóval hinteti be hófehérre, hogy Mária Teréziát nyár derekán is iramszarvasoktól vont moszkvai szánon vihesse Bécsből Kismartonba! Hányszor meresztette a szemét még visszafordultában is a merengésre amúgy is hajlamossá váltott dunántúli utazó, amikor a fuvaros egy-egy ostornyél-lendítéssel rámutatott kacsalábon forgó kastélyokra; napsugár-símogatásokra szendergő óriási parkokra; a szemhatárig ezüstben ringatózó tavakra, amelyekből néha feldobta fejét az aranyhal; vadaskertekre, amelyekből az őzikék oly szelíden nézegettek elő, mint a gyermekek képeskönyveiben... és a fuvaros azt dörmögte vöröskés bajusza alatt: „Ez is az Esterházyé. És a kovácműhely, ahol patkolni fogunk, az is az Esterházyé.” És ugyanaz a fuvaros, bár erről az alkuban szó sem volt, váratlanul megállott sárga, tornácos, nagyvásároknak tervezett udvarú vendégfogadók előtt, mert az a szálloda is az Esterházyé volt!... Valóban Esterházyhoz volt címezve a fogadó és olyan jóízűen főztek benne, hogy az utazó élete végéig nem felejthette el még azokat a monogramokat sem, amelyek a tányérokra voltak égetve; a szőlőhegy-piros szakácsnét, aki konyhájából kipillantott az utazó megmérése végett, mielőtt a rostélyoshoz való húst leszelné; a pirosnadrágos zenészeket, akiket ugyancsak „Esterházy” ruház fel, mikor alkonyattájt a nagybögőt felköltik álmából... Nem, ezeket a fogadókat éppen úgy nem felejthette el az utazó, mint akár azokat a kényelmes batárokat, amelyekben valamely véletlen folytán helyet foglalhatott, amelyeket ugyancsak Esterházy nevről neveznek és benne királykoronázásra is járnak.

*

Ki tudná felsorolni mindazokat az édes hangzatokat, amelyeket a régi magyar emberben megütött az Esterházy név kiejtése? Hogyan lejtjenek emlékezetünkbe tulipánpiros arculatú és tulipánfehér hajzatú uraságok, akiket itt-ott családi képtárak zsongító csöndjében láttunk aranyrámáik közül alátekintgetni... Hogyan hordja a kisujjában minden valamire való ember ebben a hiú országban a heraldikai tudományt, amelynél fogva a pápai Esterházy grófokat meg lehet különböztetni a hercegi koronával is ékesített Esterházyaktól... Hogyan emlegetik a Pál és a Miklós hercegeket azok is, akik sohasem látták őket; csak azokból a történetekből ismerik, amelyek szájról-szájra járnak az országban... Miképpen festegetik le a tatai Esterházyt, - a „Niki grótot”, amint a bécsiiek elnevezik, - aki letört uraknak kvártélyt tart kastélyában, amely eseményről valaha regényt is írt egy magyar író „Mákvirágok kertje” cím alatt... Mennyi legenda fűződik ama doktor Esterházy Miklós herceg alakjához, aki egyszerű bérkocsin (az igaz, hogy „számozatlanon”) jár Pesten a főrendiház üléseire és olyan okos, nyugodt tekintete, korán símára kopaszodott feje van, mint egy orvosprofesszornak. (Igaz, hogy nagy operációt is kellett végrehajtania: neki kellett rendbehozni a hercegi vagyont,

amelyet az ősök zsákbajáró kezükkel veszedelmesen megingattak.) Ugyancsak erről a jogi doktorátust szerzett hercegről szólnak ama romantikus történetek, amelyeknek mindig nagy hallgatóságuk volt Magyarországon: házasságát a „szegény” Cziráky Margittal és a hercegnőnek a szegény asszonyok betegségében (gyermekágyi lázban) való elhunytát merengve beszéltek szerte Magyarországon, ahol még regényes lugasok vannak... Ezer és ezer szempár kíséri utazását ama hajdani Nemzeti Szövetség küldöttségének a herceg úrhoz Kismartonba, hogy a szövetség protektorául megnyerjék. Vajjon mutat-e lelkesedést a herceg ama nemzeti eszmék iránt, amelyeknek propagálását ez az egykori szövetség célul tűzött ki maga elé, amelyeket, sajnos, a háború kitörésével soha végre nem hajthatott?... A Déli vasút éttermében izgatott, régi pesti alakok fogadkoznak arra, hogy a herceget meg lehet-e nyerni a Nemzeti Szövetség védnökéül. A dunántúli vonat befut és egy vasúti kocsi hágcsóján megjelenik a terjedelmes, hatalmas, áldomásmondónak született pesti hírlapíró, Déry Gyula alakja, aki ez alkalommal minden pohárköszöntőt mellőzve, csak annyit kiált a várakozók csoportja felé: Éljen Esterházy! - Nagy dolog volt ez, pénzt, hatalmat jelentett az egyszerű asztaltársaságból növekedett szövetségnek a hercegi protektorátus. Bartos Andort, a miniszteri tanácsost, vállára emeli a szövetség, Hercegh Mihály, az egyetemi rektor, csak az éttermen át tud elmenekülni a lármás ünnepély elől... Hogy volt, mint volt? Mit mondott Esterházy? Mit üzent a hercegasszony? Balassa Tóni, ama népszerű pesti férfiú, akinek jelenléte nélkül nem teljes még napjainkban sem valamilyen asztaltársasági összejövetel az I-ső kerülettől a X-ik kerületig: még manapság is azon sóhajtozik, hogy nem sikerült megmasszíroznia a herceget. (Mert foglalkozása ez volt a Nemzeti Szövetség egyik megalapítójának.)

*

Ám pillantsunk be a debreceni Arany Bikába, ha valamiképpen fogalmat akarunk magunknak szerezni arról, hogyan mulattak a régi Esterházyak... Volt szerencsém egy mulatságon résztvenni, ahol hajnalban állva kellett a társaságnak hallgatni a cigány muzsikáját (pedig nem is mindig a Himnuszt játszák), mert nem volt akkor már lábuk a székeknek.

Pálnak hívták, amely név gyakori az Esterházy családban, mióta ama régi Esterházy a fehér birodalom cári udvarában az osztrák-magyar monarchia nagykövete volt. Huszártiszt volt, ahogyan a régi középosztályú fantázia a huszártisztet elképzelve, nyáron fehér blúzra alkalmazott arany dragonérral, télen ama búzavirágszínű atillában, amelybe piros selyemből derékszorítókat is alkalmaznak az egyenruha-szabók. Igen, igen, úgy csilingelt a sarkantyúja a régi huszárnak, mint a nóta, amelyet róla énekelnek. A köpenyege csaknem sarkig érő volt, amilyenben manapság már csak a forgalmi tisztek szalutálnak a gyorsvonatnak, alacsony, gigerlis tisztisapkában. (A nagy kalapskatulya formájú, I. Ferenc József használta, úgynevezett Prohászka-tisztisapkákat csak a vezérkarba áhítózó, stréber tisztek, vagy pedig öreg parancsnokok viselik.) - Ah, ez a régi huszártiszt! Mindig olyan pózban kell viselkednie, mintha színpadon állana, vagy valamely érzélgős regény lapjairól jönne elő! Több találkozása van a borbélyával, mint a szeretőjével. Nem szabad életuntnak lennie a hölgyek társaságában (akiknek kedvéért látszik teremtnie lenni az egész huszárság), még akkor sem, ha a zápfogába boszorkány költözött. Össze kell pendítenie a sarkantyúját, ha a cigány a nótáját vonja: akkor is, ha az egész világot a fészkesfenébe kívánja. Mindig olyannak kell lennie, mint Lenszkynek az Anyeginből, Baradlay Richárdnak (Jókaiból), ideálnak még akkor is, ha már a melanozsénhez kell fordulni a bajusz-színe miatt és ábrándnak, amikor legjobban szeretné ebéd után kinyitni azokat a ruhájában rejtőző alattomos szerkezeteket, amelyek a derék karcsúsításához szükségesek. Neki kell megtalálni a félcipőt, amely a dáma lábáról a tánc hevében elrepült és ugyancsak neki kell megszojtetni a nekibolondult kisasszonyt, aki kútbaugrással fenyegetőzik. Az ő kötelessége két marokkal szórni a bankót (még ha nincs is a háta mögött az egész pápai határ, mint Esterházyknak, vagy Baich Péternek a bácskai láncos-földek és Braganzának

I-ső Ferenc József, akinek a nevét is viseli). A huszártisztnek kell a vendéglőben elfogyasztani azokat a különös nevű ételeket, amelyekről az öregapja sem hallott és ugyancsak az ő kötelessége az égő házából kimenteni az öregasszonyokat. Neki kell a kardjára csapni, ha egy kereskedelmi utazó tervezgetései közben elbámészkodik a kávéházban és üres tekintete váratlanul azt az asztalt is éri, ahol hölgyek emelgetik kelyheiket katonák biztatására és ugyancsak a huszártiszt erszényéből akar meggazdagodni minden fogadós a városban, az ő pénzén óhajtja magát önállósítani minden szegény pincér, az ő révén vél kalandhoz jutni az egykori kaszírosné, valamint a reménykedő vándorszínészné... és a cigány, aki ebben az országban van leginkább ráutalva az emberek jókedvére vagy búfelejtetésére: ugyancsak a huszártiszt felé vágja zsebnyitogató kacsingatásait.

Nem volt könnyű dolog a régi Magyarországon huszártisztnek lenni, - még egy Esterháznak sem.

*

Habár ez az Esterházy (akit Debrecenben éppen úgy a becéző Pali gróf néven emlegetnek, mint hajdanában Pesten Szapáry Pált) nem igen fáradt el se a gavalléros teendőiben, se a mulatozásokban. A debreceni civis az ő tenyerének a nyitogatására ráeszmélt, hogy valahol máshol is lehetnek még gazdag földek ezen a világon, nemcsak a debreceni határban. (Mert hiszen honnan telne Esterházy módossága?) Utazott a gyorsvonaton cigánybandával, mert kár volna a muzsikát nélkülözni az unalmas út alatt; megkezdett mulatságokat Debrecenben, amelyek Pesten is csak nagynehezen végződtek be... Mondom, éppen azon az összejövetelen, amelyen szerencsés voltam egy „békebeli” Esterházy szórakozásában gyönyörködhetni: a cigányok már úgy megunták az ajándékba dobált bankókat, hogy nem is kapták el őket reptükben, hanem a repülő bankó leeshetett a cimbalom alá és a cimbalmos csak akkor hajolt le érte, mikor néminemű szünet állott be a viharzó muzsikálásban. Húzta a debreceni banda, ama Magyarfiúk bandája, akiről az van följegyezve a cigányok kalendáriumába, hogy „fennállása” óta csak egyszer fáradt ki, még pedig akkor, mikor pápai gróf Esterházy Pál főhadnagynak muzsikált... De hát itt van egy ugrásnyira Nyíregyháza, a sürgönynek, vonatnak pár órára van csak szüksége, hogy ideszállítsa a nyíregyházi Benczi Gyulát bandástól együtt. Erről a Bencziről pedig az a hír járta, hogy teljes hétig is elmuzsikált, egyhuzamban, ha éppen főispáni installáció volt a vármegyében. A ritkaságok gyűjtőinek kedvéért érdemesnek tartom a följegyzésre, hogy még a művészi, karmesteri megjelenésű cigányprímás, akinek Stradivárius-hegedűje olyan végtelennek látszó szólammal zengett, mint a tengeri csiga: sem tudott eleget muzsikálni pápai gróf Esterházy Pálnak... Egy pesti vendégfogadóban ért véget a multság, új falak és frissen gyújtott lámpások nézegetnek alá a társaságra, amely már úgy megszokta a debreceni Arany Bika szállóját, mintha onnan többé sohase mozdulhatna ki, mint akár ama elvarázsolt kuruc hadnagy, akinek kísérteties mulatozása még tán manapság is hallatszik egy beomlott lőcsei pincéből. Ezen mulatozás idejében megismerkedtem vala vagy ötven-hatvan cigánynak ragyavert vagy nevetős arcával, akkora nagybögőkkel, amelyek tornyok is lehetnének faluhelyen, cimbalomokkal, amelyek akkor zengenek jól, ha aranypénzt dobnak húrjaik közé, klarinéttal, amelyeknek az a szokásuk, mint az örvendező kutyáknak, hogy legalább is megakarják csókolni az ember fülét, hegedűkkel, amelyeknek hallatára elcsodálkozik a hallgató, hogy az ő személyes részvétele nélkül is történnek szerelmi frigyek az országban. Megismerkedtem egy valódi Esterházy-féle multság ceremóniáival, amelyekről eddig azt hittem, hogy csak a vendéglősök felbérelt írnokei írtak meg legendákba, száz pezsgősüveges mendemondákba, boros lábvizeket vevő cigányanekdótákba. - Pápai gróf Esterházy Pál a világháború folyamán fejlövés következtében a harctéren elesett.

*

Ezen emlékiratokat írdogálván, a legendás Esterházy név mellé a tollam alá nyomult a magyar fantáziás nevekből a Rothschild neve is.

Másoknak lehetnek különféle tapasztalataik ezen familiáról, amely egész Európát trónolja, én csak egy Rothschildról tudok beszélni abban a kályha melletti zugolyban, ahol az egykori magyar ember pókháló módjára felépítgette a maga fantasztikumait: - ez a Rothschild pedig lepkét kergetett a Kiskunságban, ahol még ma is láthatók azok a csárdák, amelyek mellett valaha Petőfi kutyaagolt.

Peszér-adacsi uradalomnak hívják azt a földterületet, amelyen tavaszonkint kizöldül valamely hitvány, alföldi erdőség, amely még csak ahhoz sem elég sűrű, hogy eltakarja a juhászt és a juhásznét, ha itt délutáni pihenőjüket tartják. Ebben az erdőségben termett az a lepkeraj, amelynek üldözésére, megszerzésére ez a bizonyos Rothschild itt lepkehálójával megjelent, mikor a naptár a II-ös jegyű hónapot mutatta.

Bizony ez a táj, akár mint nézegettem, nem igen látszik arravalónak lenni, hogy itt egy Rothschild lepkehálóval szaladgáljon. Turjános, (amely szó bizonyára valamely Túr János nevű, hosszúkoponyájú kun embert jelentett valaha), mocsaras, lápos, országúttalan terület, ahol ló és kocsi a maga ösztöne vagy bizonyos messzi jegenyefa vagy kútágas jeladásai szerint mendegél célja felé. A telefonpóznákon kalandozó vércsék röpködnek a kocsi előtt, vadmadarak szokása szerint mindig szemközt fordulva az emberrel. A vadgalambok májusa felejthetetlenül teszi azokat az útrészeket, amelyeket kétoldalt céltalanul megnövekedett ákácok, jegenyefák is őriznek. Emberevő ebek rohannak elő onnan, ahol valami emberi hajlék is mutatkozik. Nem, még a régi betyár csárda maradéka sem, ahol vén juhászné vágja el ollójával nyúlós borát, sincs Rothschildról elnevezve, hanem Beleznay-háznak mondják napjainkban is, ama tüzes uraság emlékezetére, aki olyan kegyetlenül bánt el a nőekkel. A levegőben néha vándordaru elhullajtott tolla szálldos, mintha a rejtelmes légiutazó még mindig nem tudná, hogy elmúlt már erről a tájékról a futóbetyárok ideje, amely betyárok a kalapjuk mellé tűzködték az ilyen tollakat. Aki pedig a földre néz és a keréknyomon akarna elindulni, az bizonyosan sohasem találhatna el ama néma erdőcskéig, amelyben az a ritka kéklepke tavaszonkint megjelenik, csak annyi időre, amennyi ideig az üstökösök szoktak látszani az égboltozaton.

Bogarászok, lepkészek jobban tudják ennek a dolgát, én csak a Rothschild-legendák kiegészítése végett jegyzem fel, hogy a zordon, barátságtalan Kiskunságban évtized előtt tavaszonkint gyakran jelent meg olyan nagy szemüvegű férfiember, amilyen szemüveget itt a napba néző kunok azelőtt sohasem láttak. Egyedül bukkant fel mindig a napernyőjével, a Stanley-sisakjával, a túristaruhájában ama kis erdőcske közelében, amelyben a híres lepke lakott. Miután senkitől sem kért szállást, nyilvánvaló volt, hogy a harmatos éjszakákat is a szabadban tölti. Ami pedig az étkezését illeti, arról csak egy juhászné beszélhetne, aki egyszer eladott neki egy darab sajtot. Egyébként zöld lepkehálójával ott tanyázott mindig a jelentéktelen erdőcske szélén, amelyet valamely érthetetlen okból lakóhelyének választott magának a kék lepke. Hinger úr, aki ezen a környéken szép darab állami földet bérelt a kultusz-kormánytól, barátságos ember léte szívesen felajánlotta az idegennek, hogy a lepkefogáshoz kirendel majd néhány béresasszonyt. Mire az idegen azt felelte, hogy azt a lepkét neki személyesen kell elfogni, azért tette meg a nagy utat. És ott örködött tovább a kis erdő tájékán szóltanul, egyedül... Míg aztán egy unatkozó csendőr megszólította, hogy kicsoda, miféle ember volna ökelme ebben a furcsa ruházatban? Ekkor derült ki, hogy a lepkevadász senki más, mint az a híres lepkegyűjtő Rothschild báró, akit erről a szenvedélyéről ismernek az egész világon.

... Barátom egyszer kocsiján vitt a kiskunsági úttalanságokon és messziről mutatta az idegen urat, aki az erdőszélen várta a lepke megjelenését.

- Rothschild! - mondta barátom. - Az ő helyében egyéb dologgal is tudnék foglalkozni.
- Mivel például? - kértem.
- Most van soron a birkanyírás. Nagy mulatság az.

*

Megfogta-e Rothschild báró a kék lepkét?

Annyi bizonyos, hogy legendás alakja eltűnt a Kiskunságból, manapság csak szelíd legyintéssel emlegetik őt. Nem lehet róla semmi különösebbet mondani, egyetlen nevezetes dolgot sem követett el. Talán még a kék lepkét sem tudta megfogni.

VIDÉKI ÉJTSZAKÁK LOVAGJA

Ady Endre Debrecenből hozta azt a szerelmi nyavalyát, amelytől tudós orvosai segítségével sem tudott megszabadulni az egész életen át.

Eljött vele Debrecenből, mint a Dongónóta, hol keservesen, hol vígan; nem hagyta el az ifjúkori emlék, amint mások például, akik Debrecenben megfordultak, sohasem tudják elfelejteni a kenyérfiac illatát, Péter Pali kocsmáját, ahol a Dugó nevezetű asztaltársaságnak az én időmben az elnöke Nyilasi Mátyás volt, ama egykori kómikus színész, aki olyan kövér ember volt, hogy még a hajdani Debrecenben, a kövéremberek városában is nevettek rajta a testi terjedelme miatt. A Dugó-beli elnöknek legkedvencebb szerepe a Denevér-operett részeges börtönőre volt, - a harmadik felvonáshoz egyenesen Péter Pali kocsmájából lehetett a színpadra menni, nem kellett a részegséget megjátszani.

Ady Endre elnöke is Nyilasi Mátyás volt és éjfél tájon Ady vállaira is könnyezve, nyavalyás sirással ráborult ez a kómikum őskorából való figura, amikor részegségében mindig boldogtalan szerelméről panaszkodott:

- Meglátod, egyszer agyonlövöm magam, - mondogatta a debreceni civisek legnagyobb neveltetője és úgy forgatta a szemét, mint a Rettenetes basa, a Szültán című operettben.

Persze a Dugónál se az én időmben, se egy-két év múltán az Ady Endre debreceni hírlapírói ideje alatt nem volt szokás komolyan venni a Burleszk szerelmét ama szökés-barnás, sovány drámai szende irányában, aki miatt ez a kedves kövér ember darab idő múlva valóban agyonlőtte magát egy átmulatott éjszaka után - Szegeden.

... Ady Endre talán ugyanazon a helyen lógatta üstökét a Dugó-asztalnál azokba a vastag, metszett, félliteres poharakba, amely helyen valaha ugyancsak hosszadalmasan üldögélt e sorok írója.

*

A vidéki hírlapíró külső megjelenéséhez akkoriban még feltétlenül szükséges volt a hosszú haj viselete.

A provinciális hírlapok szerkesztőségeiben láttunk olyan bozontos oroszlánsörényeket, amelyeket az utazók leírásai szerint csak Szibériában viselnek a deportáltak a szokatlan hideg időjárás ellen.

És valóban a régi vidéki hírlapírót ebben az időben nihilistának nevezik. (Úgy emlékszem, Gáspár Imre debreceni szerkesztő találta ki ezt az elnevezést.) Ámde ugyancsak a vidéki ifjú hírlapíró hordozza derekán azokat a tarka-barka selyemöveket, amelyeket manapság nyaranta már csak néhány tekintélyes öregúron látunk, akik zsenge korukban megfordultak ama könnyelmű pályán is.

Az ifjú reporter tette fel fejére ama Stanley-sisaknak nevezett, elől-hátul simléderes, kemény vászonból és papirosból készült főveget, amelyet egy vidéki szépasszony egykor úgy jellemezett, hogy azért szeretik a hírlapírók, mert elől is, hátul is szeme van. Hiszen igaz, hogy Stanleyt, korának legjobb hírlapíróját, (aki Emir basát kiszabadította a legsötétebb Afrikából), itt a Hortobágyon, legalább délszaki főveg alakjában bízást utánozhatták a hírlapíró urak. Ideált kellett akkoriban választani minden ifjú hírlapírónak, aki valamire vinni akarta az életben. És miután Debrecenben nem akadtak férfi ideálok, Londonból kellett egyet hozni. Olyanformán voltunk ezzel a Stanleyvel, mint korunk hírlapírói az olasz Barzinival voltak:

mindenki megtette volna szívesen a gépkocsi-utat Ázsia szívéen keresztül, ha erre a reklámos, olasz automobil-gyártól felszólítást kap.

*

Ady Endrének azonban Debrecenben nem a messzi brit laptudósító, hanem Csokonai Vitéz Mihály volt az ideálja, akinek levegőjét még mindenütt érezni lehetett azokban az uccákban, amelyek a kollégium háta mögött kanyarodnak. Akinek léptei nyomát még fel lehet találni a nagyerdőn, akár az erdei andalgások közepette, akár a Dobos-pavillonban, amelynek helyén egykor városvégi csárda állott és ide Vitéz szívesen látogatott. Odabent pedig a városban: a Csicsogótól kezdve a Sz. Dávid István kocsmájáig, minden polgári bormérés dicsekedett azzal, hogy az egykor számba se vett Csokonai falai között megfordult, - mióta szobrát felállították.

- Vajjon járt-e ide Csokonai? - kérdezte Ady Endre Péter Pál vendéglőst, aki pátriarkális debreceni szokás szerint nagyon szeretett elbeszélgetni a Dugó asztaltársaság vendégeivel, a színészekkel, hírlapírókkal.

Péter Pál kövér tenyereivel legyintett:

- Mindennapos vendégem volt!

*

A „hétrétű útnak” az eleje Ady Endre életében ott kezdődött Debrecenben, ahol a hírlapíró látszólag nem szenved semmiben szükségét: a jó kocsmárosok hetenkint gyakran tartanak disznótort és Komjáthy bevonuló szintársulatánál se kegyetlenek az ifjú színésznők, mint már Tiszai szintársulatánál se voltak ridegek. Igen, itt a Kossuth uccai színház környékén, szemközt az előkelő Angol királynő-vendégfogadóval, a masztixszagú női öltözők világában, - mint régebben mondták: a „festett világban”, - kell keresni azt a fordulatot, amely minden ifjú hírlapíró életében (így az Ady Endréében is) beállott, amikor a nyíregyházi vendégszereplés után Debrecenben ütötte föl sátorfáját a szintársulat.

Engedjék meg, hogy erről az időpontról ifjonti lelkesedéssel beszélhessek.

*

Abban a korszakban a színlaposztó, ha valamit ád magára, és a mesterségére: még mindig a vándorló Petőfi maszkiájában vizitel a n. é. közönségnél, - a vidéki színésznő pedig oly szelíd, mint istennek báránycájája: fehér harisnyában jár, amelyet még otthon az édesanyja kötött; levendula-levelet rakosgat a ruhaszekrényébe, mert így látta azt a nagyanyjától és azokkal a műveltebb hírlapírókkal szeret társalkodni, akik Dérinéről, Laborfalviról, a magyar színészet ősanjairól rajongva beszélnek neki. (Csak Lits Antal, a „Debrecen” című függetlenségi napilap munkatársa tartja magát ama régi szép szokáshoz, hogy udvarlói minőségben a ruháskosarat a színházhoz cipeli a színésznő után, hogy emígy is kifejezze hódolatát.) Szent, kis gyermeknek látszik a vidéki színésznő: eszeágában sincs disznókereskedőhöz férjhezmenni, holott éppen Debrecenben több példa van arra nézve, hogy a gazdag civisek a színház tájékaról házasodnak; így például Jámbor Mihály uram, aki a debreceni színház nőikarából választott magának élettársat, vagy talán Kövecsi uram, aki nagy gazdagsága mellett azzal is nevezetessé teszi magát ez időben, hogy az Arany Bika vendéglősnéjét vezeti az oltár elé. Nem; istennek báránycájája, a vidéki színésznő: ő nem gondol arra, hogy a hírlapíró majd feleségül is veszi, csak szeretni akar, mint a virág szereti a lepkét, - mondják még a lírikusok. A karszemélyzet női tagjai még Debrecenben is szívesen megfoltozzák a kollégák, valamint a helybeli hírlapírók fehérneműit, ha erre kerül a sor. Maga Locsarekné, a nevezetes komika, akinél fehérnép derekabb kacagást még nem fakasztott Magyarországon: a legszorgalmasabb

foltozó. Még a nőgyűlölő Gáspár Imre ingeit is rendbentartja, pedig erről az úriemberről nem nagyon hihető, hogy valaha is megbocsát a női nemnek...

Az ifjú Ady, aki a színház környékén ugyancsak a tavaszok táguló szemével olvasgatta a mindennap kiragasztott színházi cédulákat, elismételgetett magában egy-egy női nevet, ha az költőien hangzott: kirügyezett a száján a vers, ha színházi boka pördült el mellette; mind nagyobb megértéssel kezdi hallgatni Nyilasi Matyit ama drámai szende gyönyörűségeiről: - csakhamar szükségét látja annak, hogy fehérenműjét rendbehozassa, hiszen az ingek akkor is foszlottak, a zsebkendők szakadoztak...

Hogy hívták a színtársulat ama hölgyét, aki az ismeretlen, névtelen, fiatal hírlapírón megkönyörült?... Nőről lévén szó, maradjunk csak a találgatásnál. Bizonyára úgy dűgdosta ki a fejét ő is, mint tavaszkor szokta az ártatlan ibolya az élet áramlásai felé... Bizonyára tudott olyan nyelven is beszélni, mint a pintyöke szokott... Valószínű, hogy ő is csendesen dúdorászott magában, amikor az esti előadáshoz szoknyáját vasalta és ugyanakkor arról ábrándozott, hogy egy megfelelő szerep révén kitűnik a színpadi együttesből, mire előadás után meghívatik a direktorék asztalához az Angol Királynőben. Ki volt? Vidéki színész volt, aki a névtelen hírlapírónak az első mosolyt vonta arcára, hogy az nótáktól kísértetve bandukolt végig a Péterfián, a Darabos uccán... És a Dugó-asztaltársaság elnöke ezután beszélhetett az ifjú Adynak a nők csalfaságáról. A költő már nem hitte el, hogy a nők csalékonyak.

... Az én nézetem szerint Ady Debrecenben, első szerelmében volt a legboldogabb élete folyamán. Itt ismerkedett meg azzal a nővel, akinek első verseit felolvashatta, amíg az a harisnyáját stoppolgatta. (Vajjon megértette a nő a hozzá adresszált verseket? Nem fontos, nem is valószínű; - e költeményeknél hatásosabb volt Ady első szerelmének életében az a nyomdafesték, amely nevét dícsérő jelzőkkel kinyomtatta a színházi tudósításban.)

*

Ám Ady élete végéig nem felejtette el a debreceni színésznőt.

Ez az ismeretlen, senki által sem kutatott nő oltotta Adyba azt a betegséget, amelyben a királyok éppen úgy elpusztulnak, mint a szegény költők.

Valahol egyszer azt olvastam, hogy a költőknek alkotásaikhoz szükségük van erre a rejtelmes betegségre, míg a királyok e betegség nélkül is könnyen elvégezhetik a maguk dolgát. A régi babonák szerint kiváló ember nem kerülheti el ezt a betegséget, amely ösztökélője volna a művészi érzéseknek. A matrác-sírban fekvő Heine Henriket szokták emlegetni azok a babonások, akik a testi betegségeknek a jó oldalait is keresik. - Abból a korból való ez a megállapítás, amikor a betegtüdejű kaméliáshölgyekért még rajongott az ifjúság; a hektikát valamely költői rokonságba keverték a szerelmi csalódással és az igazi költőnek szenvedni kellett, hogy szépen énekelhessen. Ezek a bizonyos babonások még azt is emlegetni szokták, hogy a világirodalom jeles műveinek egytizedrésze sem jön vala létre, ha nincsenek csalfa nők és szerelmi betegségek.

Hát ebben a „szerelmi betegségben” Ady Endrének élete végéig bőségesen volt része...

Ez a láthatatlan debreceni hölgy okozza, hogy a költő nagyon gyakran megfordul életében a tébolydák és a tébolydák atyafiai: a kocsma környékén... Igaz, hogy manapság szenvedélyes szerelmesei, olvasói vannak azoknak a vízióknak, amelyek a debreceni ismeretség révén a költő lelkét megvilágítják, majd elhomályosítják, de mi, akik ismertük Ady Endrét: jól tudjuk ama szörnyű szenvedéseket, amelyek testében és lelkében meglátogatták; amely szenvedések csaknem az őrjöngésig fokozódnak és nem egyszer tébolyult kacajokat és jajokat csikarnak ki a test és lélek legbensőbb kamarájából. Igaz, hogy eme a testi és lelki fölindulások, tűzhányások idején ritka kincsek is kivetődnek a költő láthatatlan mélyéből. De vajjon megérték

e szörnyű szenvedések, hogy miattuk egy-egy vers a világra jöjjön, amikor a költő életerejéből szinte egész házrészek hamvadnak el betegségei után?... Az irodalmi kincstartók azt mondják, hogy minden testi és lelki kínt megér, ha ennek nyomában valamely irodalmi érték vetődik a föld színére. Az irodalom kincstárosainak azonban talán nincsen egészen igazuk, amikor Ady tragikusan szenvedéses sorsát mérlegeljük. Nem, százszor nem igaz, hogy a költőnek az volna egyetlen rendeltetése a földön, hogy betegen, sikoltozva, kétségbeesetten futamodjon víziók és fantómok elől; önmaga elől bujdosson, mert ezek a találkozások szörnyűek; mámorba meneküljön, hogy fel ne találhassa magát... mert ha igazi arcukat meglátja, öngyilkosságot kell elkövetnie... Nem igaz, hogy a költői alkotások és a nyomukban járó siker-boldogságok kárpótolnák a költőt a szellemekkel és kísértetekkel csatázó, álomtalan éjszakákért; az örültek háza előtt való ácsorgásokért, amikor annak a jéghideg karnak az ölelését érzi vállán; a rémes látományokért, a lángbaborult fantáziákért, a fojtogató hörgésekért, a szívdobbanást állítgató sejtelmekért... amelyek Ady Endrét Debrecenből elkísérik azokon a vándorló úton, amelyeket életében bejárt és nem volt kezében még csak egy mankó sem, hogy megvédelmezhesse magát a biblikus gyötrelmekről, mert azok önmagában laktak.

Az ismeretlen debreceni hölgy valóban ama babonásoknak ád igazat, hogy fátum van a költőn, amelyet nem kerülhet ki. Ez a hölgy, akiből annyi emlék sem maradt meg, mint egy szalagrongy: beköltözött egyetlen ölelésével a költő véérébe, húsába, csontjába, agyvelejébe... A vidéki éjszakák boldogtalan lovagjának maradt meg a költő, akár a közömbös párizsi lámpások alatt, akár a pesti éjszaka villadozó, reménykeltő, barátságosságot és költői sikert hintegető gázlángjainál. A debreceni nő láthatatlanul, kísértetiesen üldögél mellette, amikor ama boldogtalan virágok, a versei felpattannak lelke kertjében; a vállára teszi a kezét a piros sarkon forgolódó, bolondozó kocsmában és zsebkendőjével, amelyben még csak monogram sem volt, letörli a mosolyt a költő arcáról. Talán ennek a vidéki hölgynek az örökös jelenléte okozta, hogy Ady (bár éppen talán Párizsból érkezett), mindig megmaradt valahogyan vidéki hírlapírónak: - akár mint forgatta is a dolgait, magaviseletét, öltözködését, tempóit és szappanjait -, valamiképpen sohase múlt le róla az a debreceni íz, amelynél fogva mindenütt a világon megismerszik az, aki Debrecenben született vagy ott hosszabb időt töltött. Vidéki volt ama szokásában, ahogyan Pesten, a kávéházak városában is a kiskocsmai életet kedvelte, - mintha csak a Dugó-asztaltársaságot akarná ismét felújítani. Vidéki volt, ahogyan a bort szemlélte a pesti fogadóban, - mintha még mindig Debrecenben ülne és a sestakerti bort vizsgálgatná a poháron át, hogy azt egy hajtással „égő szívére loccsantsa”, mint a Dugónál, hajdanában mondogatták. Vidéki volt, - amikor az Andrássy-úton hangosan beszélt, rikkantott vagy búsult, mintha még mindig a Péterfián ballagna ama keskeny nyoszolya felé, ahol kollégiumi diákok között nagy szegénységben éledélt.

*

Misztérium a története és ez a misztérium mostanában éppen úgy érdekli a modern magyar embereket és az ifjúságot, mint egykor nagyapáinkat Petőfi Sándor viselt dolgai nyugtalanították, amikor erről a költőről az a hír terjed el, hogy nem jön többé vissza az élők sorába. Petőfivel foglalkozott a magyar tizenkilencedik század második fele; Adyval azonban a mostani esztendőkből törődik a magyarság, amikor még a történelmileg képzett emberek is hajlandók elfelejteni a történelmi rezonst és azt mondják, hogy a legnehezebb éveket éljük... Pedig volt tatárjárás is Magyarországon.

*

Nem a véletlen műve, hogy Ady Endre és költészete olyanformán érdekli a mai magyarokat, mint a szívbeteg embert az ütőerének a lüktetése és a másodperceket jelző kis óramutató... És a szívbeteg feje fölött kakukolnak öreg konyhaórák, amelyek azt hirdetik, hogy a mai beteg-

ségnek az előidézője éppen ez a vers-kuruzsló volt, aki tudatlan és vakmerő kézzel nyúlt be a lelkekbe... Míg más, finomabb, az időjárást is mutató óraszerkezetek: természetesnek mondják Ady megjelenését a maga korában: - jönni kellett a lázadó, forradalmas, üszkötvető, tüzet arató vidékifínek, amint a tizenkilencedik század közepéről már magától érthetőnek véljük a Petőfi megjelenését... Csak a »beteg« hallgatja lehúnyt szemmel szívének kihagyogató dobogását; valamint ennek a rímekben beszélő vendégnek a szavait, amint betegségének történetét mondogatja el... A különös költőnek nincs egyetlen olyan verse sem, amely más korban születhetett volna, mint éppen abban a korszakban, amelyben a költő élt. Ady Endre költészete mindenkor útbaigazítója lesz azoknak a vándorlóknak, akik a jövő, messzi éveiből visszakalandoznak ezekbe az időkben, a huszadik század első fertályába, amint Ninive romjait is fel szokták keresni a passzionátus utazók. Adyt kell majd csak olvasgatniok unokáinknak, hogy pontosan ráeszméljenek azokra az álmatlanságokra, feszültségekre, nyavalyákra, amelyek nagyapjukat nyugtalanították.

... És ezeket a keserves zsoltárokat, amint Ady Endre örömtelen, boldogtalan költészetét lehetne nevezni: ott kezdi fűjni Debrecenben, ahol magyar átoknak ezidőtájt (talán még napjainkban is), a gyesznóbetegséget mondják. Ebből az öröms, ürmös, zsiros, dongós, flegmatikus városból indul el valójában a költő, aki a szívtépő nyugtalanságoknak lett a megtestesült magyar dalnoka.

- Hiszen szenvedett Csokonai is, - mondják azok, akik a költők rokonságainak megállapításaival foglalkoznak, - mégis visszatért Debrecenbe. De Ady sohase ment többé Debrecenbe és ezért volt boldogtalan. Minden másként történik, ha Debrőben marad.

Mit felelhetünk erre a debreceni kiszólásra? Csak azt, hogy Csokonait Ady előtt úgy volt szokás emlegetni, mint a legboldogtalanabb magyar költőt. Nem, még őt sem vidította fel az az ucca, amelyet Vígkedvű Mihály uccának neveznek és nem örvendezett Sokkalapú Tóth Jánosnak sem, aki minden nagyvásárkor azzal tette magát nevezetessé, hogy új kalapot vett. Basahalmán innen talán csak Than Gyula érezte magát jól Debrecenben, akit a leggazdagabb regényíróknak mondanak. Vértesi Arnold, aki ezer elbeszélést ad ki füzetekben: már anyagi bajok miatt vándorol el Debrecenből. Szabolcska Mihály, aki az ifjúság költője a kollégiumban: ugyancsak elpályázik Debrecenből. Az egykori Telegdi, aki a legrégebb könyvkiadó volt a városban: már Arany János Toldiját is csak úgy tudja eladni, hogy ponyvafüzetekben árultatja a nagyvásárokon. Bugyi János taligás történeteinek a kedvéért ellenben új élclapok keletkeznek a városban (Villám, Dongó), Csáthy és László Albert a könyvkereskedők, nem gazdagodnak meg a pesti könyvek árulásából, ellenben annál inkább gazdagodnak a többi nevezetes debreceni kereskedők. Kuczik uram, a hentes, Csanak, Bosznay, Koncsek, Rittl, Kaszanyiczky, Huszár, akik a máramarosi pájeszes zsidóknak árulják portékáikat. A Debrecen-Nagyvárad Értésítőben, az ország legrégebb ujságjában külön rovatot nyitnak a hirhedt csavargónak és verekedőnek, Orvos Gyurkának a viselt dolgai leírására, ellenben akár mint nézegetem a régi debreceni ujságokat: nem akadok különösebb nyomára, hogy Ady Endre ott megfordult. Aminthogy Petőfiről sem tudnánk debreceni élményeit, ha ő maga meg nem írja versben. (A hölgyvilágot meg pláne hiába háborgatnánk Adyról való kérdéseinkkel. Az Ady-korabeli nők legfeljebb a széptermetű és ünnepélyes Wolafka Nándorra, a nagy-prépostra emlékeznek, aki a kálvinista Rómában a katolicizmust felvirágoztatta; valamint Bárány (Bernfeld) Ignáca, a zsidó hitszónokra, aki ugyancsak kedveltje volt a nőknek.)

*

A Három Hollóban, ahol Ady Endrével már pesti hirlapíró korában Debrecenről merengve, vidulva vagy búsán beszélgettünk, a költő felrikkantott:

- Már csak azért is szeretnék még egyszer Debrecenbe menni, hogy azt a sarkantyús zsidót, azt a Turai Farkast láthassam!

(Ez az egy polgár hordott sarkantyút és az is cupringer volt.)

És a legboldogtalanabb költő megint csak mosolygott, mint Debrecen előtt mosolygott ifjúságában. Nagyon sajnálta, hogy már nem írhat az öreg Sichermann Hermann lapjába - a Debrecen-Nagyváradai Értesítőbe verseket, pedig az öreg ember két forintot adott neki minden verséért és biztatgatta, hogy csak máskor is írjon... A Három Hollóbeli éjszakákon ismét a vidéki éjszakák lovagjává avanszírozott a költő és maga elé mélyedt:

- Talán többre viszem, ha ott maradok vala munkatársnak az öreg Sichermann mellett. Az volt az egyetlen mecénás, akivel Debrecenben találkoztam.

... És órákig tudott volna az öreg lapkiadóról beszélgetni, aki praktikus ember módjára cselédszerzőirodát is tartott a kiadóhivatalban és két ezüst forintot fizetett egy versért... Csak arról az emlékezetes debreceni hölgyről nem szólt soha, mert a költő gyöngéd és lovagias ember volt. Pedig ezt a hölgyet kevésbé felejthette el, mint az öreg Sichermann.

AZ UTOLSÓ NEGYVENNYOLCAS HONVÉD: FEJÉRVÁRY GÉZA, I. FERENC JÓZSEF KIRÁLY BARÁTJA

Az utolsó negyvennyolcas honvéd! - halljuk még napjainkban is néha, mert minden márciusi ünnepségen előkerül valahonnan egy öregember, akinek egyébként az őszi szél szokta lengetni csizmáit a padláson, - a Talpra magyar-napján pedig kifeszíti a mellét a százesztendőös hadfi!

(Dehogy is jut valakinek eszébe vitára kelni nemzeti ereklyénkkel, szabadságharcunk eleven lobogójával, - pedig az elemi iskolás kisgyermek is kiszámíthatja az ujjain, hogy ama bizonyos utolsó negyvennyolcas honvédek, ha valóban élne: olyan öregnek kellene lennie, amilyen Matuzsálem volt.)

Hát nem is ezekről a szent öregekről akarok beszélni most, maradjanak ők csak továbbra is dekorációnak az ifjúság ünnepélyein ama diadalmasan égbenéző Petőfi-szobrok környékén, amikor gyermekkori tüzek lobognak fel bennünk, holott egyébként a könyvkereskedők állítása szerint a magyar szabadságharc félisteni történetének az olvasgatása mostanában kiment a divatból. Mintha mindenféle nagy veszteségeink, megjavíthatatlan bánataink, kimondhatatlan áldozataink, - amelyek arra voltak szükségesek, hogy a mostani évek búbanatos történelme létrejöjjön: - önfeláldozásaink között feláldoztuk volna ama csodálatos, tizenkilencedik századbeli legendánkat is, amely legenda generációkat szépitett és nevelt; generációkat, amelyek Magyarország történetében oly hatalmasan következnek egymásután, mint a piramisok. Ezek között a piramisok között kell keresni az „utolsó negyvennyolcas honvédet” is, nem pedig a mai napság mutatkozó öreg fatörzsekben, amelyek valamely véletlen folytán ittmaradtak.

*

Így például nem szabad megfeledkeznünk Fejérváry Géza báró táborszernagy úrról, a Mária Terézia rendjel tulajdonosáról és I. Ferenc József személyes jóbarátjáról sem, amikor szemlét tartunk az „utolsó negyvennyolcas honvédek” fölött, - pedig ez az öreg miniszter nem küzdötte végig Kossuth hadjáratát (sokkal későbbi keletű Szolgálati Emléklapja), de magatartása, viselkedése folyamán talán legjobb barátja volt az öreg katonapajtásoknak.

Valamiképpen olyanforma volt ez a barátság, amely öreg katonák között szokott kifejlődni, akik sokáig szemközt állottak egymással a csatamezőkön és a fegyverek falraakasztása után, egymás vállára fektetett karral üdögélnek és harag, gyűlölködés nélkül elbeszélgetnek a régi dolgokról... Olyanforma volt ez a barátság, amelyről az Új földes úrban emlékezik meg Jókai, aki mindeneknél jobban ismerte korát.

Szeretni lehet a sír szájaig, de gyűlölködés, haragtartás csak felborul valahol az élet országútján, mert ezeket a kerekeket a kocsikba nem azok a kovácsok illesztették be, akik a szeretetet kalapálják. Éppen a pirosszemű harag válik a legkönnyebben mosollyá; éppen az ökölszorított kéz nyílhatik igaz barátságra, amikor annak ideje elkövetkezett...

A magyar ellenzék felejtethetetlenül gyűlölt Fejérváry Gézája volt az, aki az 1848/49-iki honvédeket komolyan és véglegesen kibékíteni akarta I. Ferenc Józseffel, akivel valamiképpen mégis csak illett haragban lennünk, - valamiképpen azon sem csodálkozhatunk, hogy ez a kemény ember nem tudja egykönnyen elfelejteni se a budavári csatát, se a debreceni trónfosztást. - A cs. és kir. táborszernagy vállalkozott arra, hogy az öreg katonákat kibékíti F. J.-fel, aki végtére ebben a korban ugyancsak nem volt más, mint egy öreg katona.

*

Hogyan gondolta ezt a kibékülést Fejérváry Géza?

Hát ez a régi katona, aki Ferenc József bizalmának mindenkori helytartója volt Magyarországon, - mint akárcsak a pesti helyőrségi parancsnokok, akik arról gondoskodnak, hogy ebben a városban forradalom, de még csak nagyobbszabású tüntetés se történhessen, (a Lobkowitzok, a Forinyákok, az Edelsheim Gyulaiak, a Janszkyak, míg a civisek közül ugyancsak ezt az életcélt tűzik ki maguk elé a Tiszák, a Podmaniczkyak, a főrendiházi Fortunátus Leók,) ez a régi katona akinek alakja, karikatúrája nélkül élclap nem jelenhetik meg ebben az időben: elhatározza egy szép napon, hogy a kibékülést ő keresi az 1848/49-iki honvédekkel.

Nem voltak ezek a honvédek akkor sem olyan félelmetesek, hogy attól lehetne félni, valaha is nagyobb zavart idéznek elő a békés, csendes esztendőben elcsittult országban. Ezüstfejú öreg urak voltak többnyire, akik javában kiülték már ruhájukat, kitaposták cipőjüket, mindenféle kendőket, sapkákat, papucsokat hordtak magukkal a meghülés (az ekkor divatba jött muszkánátha) ellen; némelyek még az érmelegítőt, a lábmelegítőt és a házipatikát sem hagyják otthon, amikor a mindenkori május huszonegyedikéken, Budavár bevételének napján országos nagygyűléseiket megtartják az új városháza közgyűlési termében.

Sokszor elnézegettem őket, amint örömmesen nyújtogatják egymás felé a kezüket, mintha egy elmúlt esztendő viszontagságai, betegségei, szenvedései elől menekedtek volna meg a mindenéves találkozással.

Tudakozódnak étvágyak, kedvek, délutáni álmok, éjszakai nyugodalmak, kielégítő emésztések után, mint öregedő emberekhez illik. (A nagyapám, akiről később szó lesz, soha sem mulasztotta el a nőnemű kérdések feltevését sem, de hát már ilyen volt a természete.)

Lehetett látni szép fekete magyarruhákat ama aranyrojtos nyakkendőkkal, amelyek oly kimondhatatlanul jól festettek a férfiakon, különösen olyankor, ha azt valamely hűséges élettárs kötötte meg. A hivatalt is viselők elhozzák szalonkabátjaikat, amelyeket dehogyan is kellett még a molyosodás ellen szüzdohánnyal kibélelni! Tiszteletes urak lépdelnek be tisztes ruházataikban és megérkeznek azok a reverendás katolikus papok, akikről az a legenda járja, hogy a forradalom alatt sarkantyús csizmát viseltek a csuha alatt. Szép öregedő férfiak, akikről bizvást el lehet hinni, hogy ama gólyafészkes, vidéki udvarházban üldögélnek, amint a Vasárnapi Ujság közönségesen lerajzolta őket. Az arcok sem lángolnak elkeseredéstől vagy vak szenvedélyektől, legfeljebb a régi szüretnek emlékeitől; itt-ott megismerni közülök azokat, akik nem hallgatnak a házi orvos tanácsaira és még ma is hosszabb időt töltenek a disznótoros asztalok mellett... A szemeken pedig már többnyire elfoglalják helyüket azok az ablakok, amelyeknek üvegén át egyszerre másforma tekintettel nézegeti az ember az egész világot.

Dehogyan is voltak ezek az utolsó negyvennyolcas honvédek, forradalmárok, akik azon törnék tán a fejüket, - hogyan vehetnék be még egyszer Budavárát! Lejöttek Kassáról, Nyiregyházáról és mindenfelől az országból, mert az ilyen országos gyülekezések alkalmával még divatban voltak a vasúton azok az olcsóbb zónajegyek, amelyekhez kvártély-jegy, ebéd-jegy, sőt látogatójegy is járult valamely mulatóhelyre. Ezeknek a mindentudó jegyfüzeteknek a kedvéért is érdemes volt már útrakelni, a Szikszayban meggáblizni és a vadpecsenyéiről híres Lippertnél őzcombot enni. - A karzatról, ahonnan elnézegettem az öregurak felvonulását: bizony nem lehetett észrevenni, hogy forradalom van a levegőben!

Pedig hát már javában útban volt a forradalom, amely az öregek barátságát darabidőre úgy szétrobbantja, hogy azt Kuzskó István, a kolozsvári 1848/49-ik Honvédlapok szerkesztője se tudja rendbehozni.

Ezt a forradalmat pedig Fejérváry Géza idézte elő.

*

... A táborszernagy lehetett jó híve Ferenc Józsefnek, de a politikához katonaember létére nem konyitott.

Megtudja egyszer, hogy lakik Nyiregyházán egy bizonyos idősb Krúdy Gyula, aki ott elnöke a Szabolcsvármegyei 1848/49-iki Honvédegyletnek és arról nevezetes, hogy véresszájú, nagylármájú, bátor beszédű öregember, aki különösen híres ritka káromkodásairól is, valamint arról, hogy pokrócgoromba a „közlegényekkel”, alantasaival, mint akár komáromi kapitány korában, mikor felrobbant alatta Klapka puszkaporos hordója. (Nem sok baja történt emiatt az öregúrnak. Sőt puszkaportól égett arcát állítólag még érdekesnek is találják a mindenkori nők.)

Fejérváry táborszernagy és honvédelmi miniszter tudakozódni kezd az öreg harcfi után, - arra valók voltak a főispánok, hogy az ilyen tudakozódásokra feleljenek. A következő héten Fejérváry Pestre hivatja idősebb Krúdyt, a zónavonattal és zárt ajtók mögött kezd tanácskozni a kapitánnyal.

*

(Amint később megállapítható volt, Fejérváry Géza nagy szívességet akart tenni az 1848/49-iki honvédeknek, mert nagyrabecsülte az öreg katonákat.)

Tervezetet dolgozott ki, amely szerint a honvédek csekélyke nyugdíját, (amely dohányzásra is kevés volt az átkos trafik miatt), kétszeresre felemelni, hadd élhessen meg a nyugdíjból minden egyes arravaló ember. (Az állami adóhivatalok, amelyek a nyugdíjakat kezelték, már bizonyos utasításokat kaptak arranézve is, hogy az 1848/49-iki honvédek illetményeit különös gonddal kezeljék, sőt arra némi előlegeket is folyósíthatnak. Ilyen nagy hatalom volt akkor Fejérváry - még az adóhivataloknak is parancsolt.) Ezenkívül gondoskodást ígért arról is, hogy a soroksáriúti Honvédmenedékház, ahol a negyvennyolcas hősök közül azok húzódtak meg, akik teljesen elárvultak: megnagyobbíttatik. Úgyis I. Ferenc József alapította ezt az azilumnak mondott kaszárnnyát - azokon az aranyakon, amelyeket megkoronáztatása alkalmából a nemzettől ajándékba kapott. I. F. J. tovább is pártfogolni akarja azokat, akik ellene valamikor a messzi múlt időben fegyvert fogtak. Nem kell ezután a soroksáriúti Honvédmenedékház lakójának azt várni, hogy mikor következik el karácsony vagy husvét napja, amikor az ország minden részéből skatulyaszámra érkeznek meg azok a szivarvégek, amelyeket egész Magyarországon gyűjtenek a honleányok és a honfiak, hogy emígy is kifejezzék nagyrabecsülésüket az agg oroszlanok, a „nagy idők tanui” iránt, amint ezt az elnevezést Rákosi Jenő kitalálja. A szivarvégek ezután is megérkezhetnek és a honvéd el is pipázhatja, ha bírja torkával az enyves, csípős dohányneműt, miután azt hozzáértők üstökben kifőzték. De a honvédnek lesz más színivalója is ez embertelen pipatömedékén kívül. Fejérváry már utasította is a dohánygyárakat Fiumében és Óbudán, hogy azok mellett a virzsíniaszivarok mellett, amelyeket itt I. Ferenc Józsefnek külön gyártanak: az 1848/49-iki honvédek menháza részére is liferáljanak bizonyos dohányminőséget.

- Nos, és mit kell a bagóért táncolnunk? - kérdezte idősb Krúdy Gyula, aki nem volt mondható a legbutább embernek.

- Meg kell koszorúzni a honvédeknek a Hentzi-szobrot! - felelt Fejérváry Géza, mire nagyatyám sokkal gyorsabban fordult ki a szobából, mint amilyen gyorsan valaha Komáromban repült.

*

(Mit tudja már azt a mai nemzedék, hogy mi volt az a Hentzi-szobor, amely ott állt valaha bronzba öntve, a budai Szentgyörgy-téren, nem olyan messzire a Honvédszobortól!

Nevezték ezt az osztrák katonai szobrot arculítésnek: mondták ösvasba foglalt átoknak; káromolva emlegették nemzeti szerencsétlenségnek... generációk nőnek fel, amelyeknek a magyar keservek közepette legjobban az fáj, hogy Hentzi Henrik tábornok szobra Budán áll, pedig talán ez volt a legkevesebb jutalma a városparancsnoknak azért, hogy halálos vitézséggel eleget tett parancsának, - utolsó leheletig védelmezte a várat Görgői honvédei ellen!

De merte volna ezt akkoriban valaki elmondani, amikor a megaláztatástól vérbe borultan mentünk el a tábornok szobra mellett! Amikor még sejtelmünk se volt arról, hogy miféle megszegényítések várokozhatnak nemzetünkre a következő évtizedekben! Amikor még úgy hittünk a magyar szabadságban, mint a menyországban. Amikor még útban volt minden borús emlékezésünk nagyapáink gyönyörű harcairól, amelyben egy szégyenfa vala ez a katonai emlék!

És egy nemzeti remegés, imádkozás a kísérője minden tüntetésnek, amelyet a Hentzi-szobor ellen az ifjúság rendez! Amikor lélekzetvisszafojtva várjuk, hogy megmenekül-e ama bizonyos Szeless Adorján, szerkesztő és lapkiadó, aki a Hentzi-szobor ellen józsefvárosi kisvendéglők összebeszélései alapján végre elköveti merényletét: eldurranván valamely békebeli pokolgépet, amelynek nagyobb volt a füstje, mint a lángja... A „bombavető” Párizsba menekül és a józsefvárosi kocsmákban aggódó kíváncsisággal várják a letartóztatásokat. Hiszen névszerint és személyszerint ismerik ama feketebajszos, megtermett lapszerkesztő barátait, akiknek nyilván részük volt a durranás előidőzésében, valamint a merénylő megszöktetésében. De a kövér Ligeti, a nevezetes Sverteczky, a bolgár Ivkoff vendéglőjében hiába várják a titkosrendőröket, akik majd börtönbe hurcolják a hazafias felbuzdulás tetteseit: nem jön senki Inczedy Lászlóért, a poétáért, nem bilincselik meg Sáfár Lászlót, a függetlenségi szerkesztőt, futni hagyják a kis nihilista költőt, a szerencsétlen Pongrátz Bélát, legfeljebb az „Olvasd!” című lapot kobozza el a főkapitány, amikor az nagyon is kérkedik a merénylettel. Senkinek se volt kedve és bátorsága a gyűlölt szobor robbantóit üldözni... És Fejérváry Géza arra kérte a nagyapámat, idősb Krúdy Gyulát, hogy ezt a hadiemléket koszorúztassa meg Budavár bevételének napján a honvédekkel.)

*

Az egykori „komáromi oroszlán” valaha azon meglepetéséből is magához tért, amelyet a puskaporoshordó felrobbanása okozott, - ugyanezért arra az időre, mire háta mögött hagyta a honvédelmi minisztériumot, (amelynek ablakából Fejérváry Géza a Hentzi-szobor megkoszorúzását akarta nézni), „lezónázott” a siklón, átzónázott a Lánchídon, bezónázott az Erzsébet-körúti Lippert-féle vendéglőbe, (aminthogy a vidékiek ezidőtájt Pesten mindig „zónáznak”, amióta Baross Gábor kitalálta ezt a népszerű fogalmat), ahol az öreg szabolcsmegyei bajtársak adtak egymásnak találkozt az ebéd idejére (és ugyanakkor főzettek egri bikavérben vad-disznót, pároltattak özgerincet, valamint fenyvesmadarat, amely eledelekhez otthon, Szabolcsban, nem igen lehet hozzájutni: e rendeléssel is fokozván a pesti kirándulás ünnepélyességét), a fehér asztal mellett bizonyos porció, jó emésztéshez szükséges káromkodás, valamint egy vadkanfő elfogyasztása után idősb Krúdy nyugodtabban kezdi mérlegelni a helyzetet.

Egyik oldalán ül Gaál Elek, a szabolcsmegyei honvédegyelet alelnöke, csapatvezér a nagy időkben, tiszteletreméltó úriember, amilyen tisztelet minden időben kijárt egy ezerholdas nemesembernek... Gaál Elek ráklevest evett, - héjában töltve, hámozatlan ollójával, amire nagyapám kifejezte csodálkozását, mert Szabolcsba mindig hoznak elegendő rákot a Tiszáról. Gaál Elek mentegődött, hogy a felesége kedvéért eszik ráklevest, mert az asszony otthon

megfigyelte, hogy e leves fogyasztása után G. E.-nek mindig jobb kedve szokott lenni. („Majd elrontom én mindjárt a kedvedet!” - gondolta magában nagyapám.)

A másik szomszédja ama nevezetes öreg Mezőssy László volt, akinek Tarcalon, a király pincéje közelében volt a présháza; nem is indult el sehová hegyaljai boros átalagok nélkül. Szép piros képű, huncut mosolygású, pajkos beszédű, régi magyar világbeli úriember, aki az Erzsébet körútra néző ablakon át majdnem kigurította a szemét a cifra pesti nők után... „Özveggy ember vagyok, nekem már szabad”, - mondá az egykori csatavezér. (Akkoriban halt meg gyermekágyban a felesége, miután a világra hozta az utolsó gyermekét, M. Bélát, a későbbi gazdaminisztert.) Az öreg K. Gy. megint csak fenyegetődzött magában, hogy így, meg amúgy, majd leszoktatja ő Mezőssy Lászlót a pesti frájlák nézegetéséről.

És kipakolt az üggyel, amelyért Fejérváry Géza magához „citálta”.

Nem dőlt össze a vendégfogadó... Kicsit elsápadtak a szabolcsi arcok, de ezt a napégettség miatt nem igen lehetett rajtuk észre venni. Csak az öreg Muraközy hörgött az asztal végén, de hát az csak tollnok volt a Honvéd-egyletben és különben is csak alhadnagyiságig vitte a hadjáratban. Sőt darab idő múlva Gaál E. még egy porció ráklevest rendelt a pincéknél, Mezőssy pedig éppen azon volt, hogy utána vetemedik valamely uccánjáró nőszemélynek, aki a bokájánál felbillentette a szoknyáját. (Mit csinálna a pesti uccán manapság az öreg borász?)

Végre is az Elnöknek az ebédelés vége felé, - mielőtt szétoszlanának a jó szabolcsiak ama cédulákra írt teendők elvégzésére, amely cédulákkal otthon a feleségük megtömte a zsebüket, - valamely határozatot kellett mondani az országos nevezetességű ügyben. Kijelentette tehát az Elnök, hogy az ügy további megbeszélése céljából érintkezésbe kell lépni a soroksáriúti Honvédmenhely parancsnokságával, - emlékezetem szerint Szentimrey Kálmánnak hívták a parancsnokot, - mert a szabolcsiak nem vállalhatják egyedül a felelősséget.

*

Napokig folyt aztán az öregek tanácskozása abban a soroksáriúti sárga házban, amelynek vasléces kerítése mögött, az udvaron mindig mutogattak a pesti tanítók gyerekeiknek néhány őszbeborult, hatalmasan pipázó negyvennyolcas honvédet, akinek nem volt más dolga, mint az udvaron üldögélni, hogy a gyermekek és vidéki felrándulók megbámulhassák őket. Ah, ezek a szegény öregek, akiknek jelenléte nélkül a függetlenségi érzelmű józsefvárosi kocsmákban nem volt elképzelhető hazafias ünnepély, de még disznótor és keresztelő sem: törődtek is ők akkor Hentzi tábornokkal? Törődtek a mindennapi leveskékjükkel; megszámlálták (és gyakran takarékbba rakták) csekélyke zsoldjukat; köhögtek versenyben a lecsipentett szivarvégektől, (amelyeket a régi magyar úriember nyomban mellényzsebébe csúsztatott „honvédeink” részére) és beszélgettek a betegségeikről... (Sokat megfordultam közöttük, amikor a vége felé éppen az itten szereplő idősb K. Gy. lett a parancsnokuk, de soha se hallottam, hogy Isaszegről vagy a branyiszközi rohamról esett volna szó közöttük, ellenben annál több megbeszélés tárgya volt a nem szelelő pipaszár vagy az álmatlanság. Napoleon nevezetes gárdistái sem lehettek másféle öregemberek, amikor idejük elkövetkezett.)

Mit szólhattak volna ezek az ősz vitézek a kardbajszu Fejérváry Géza indítványához, aki dupla zsoldot, külön dohányporciót ígért nekik, mint akár roham előtt egykor a vezérek? - Legfeljebb azt gondolták magukban, hogy megint valami nevezetes temetés készül, amelynél az ünnepélyesség kedvéért a feketeforgós gyászvitézek mellett a barnaattilás 48-as honvédeknek is kell rukkolni.

*

Ám Fejérváry Géza nem egy könnyen engedett abból, amit a fejébe vett. (Még nem volt szüksége arra a nevezetes Szabó orvosra, aki naponkint egyenesre masszírozta a táborszernagyot az Andrassy úti villában, ahol a doktor hópénzt és kvártélyt kapott.) Megint csak hivatja hát idősb K. Gy.-t.

- Én megigérttem az uralkodónak, hogy Hentzi emlékét rendbehozzuk a magyar nemzet előtt. A honvédek katonák, tehát engedelmeskedniök kell, - pattogott a miniszter.

Idősb K. Gy. (saját szavai szerint) arra gondolt a miniszter parancsa alatt, hogy az öreg honvédek lehet kurtavasra veretni, - ha takarodó után jönnének haza a menedékházba; lehetséges: őket katonai őrzéssel kitisztítani a ferencvárosi bormérésekből, amikor a policájnak nem akarnak engedelmeskedni, - de a koszorút mégis csak annak adják, akinek akarják... Ama gyönyörű honvédszobornak ott Budán, vagy pedig a még tündöklőbb Petőfi szobornak emitt a Dunaparton.

... Odahaza, Nyíregyházán elnökösködhetett az idősb K. Gy. öreg honvédei felett, de itt mégis csak Fejérváry Géza tette le a garast, nyugodtan végig kellett tehát hallgatni a vén katonát, akinek arca (mint akár a puskaporos komáromi kapitányé) olyan szinezetű volt már abban az időben, mint a patina a régi fegyvereken. A hangja is mindinkább hasonlítgatni kezdett ama katonai kürtjelzéshez, amellyel imához vezényelnek...

- Mondja meg a honvédeknek, Elnök úr, hogy személyesen, névszerint, sarzsi szerint ismertem meg őket, mielőtt ebbe a dologba belefogtam volna. A csapatparancsnoknak tisztában kell lenni ama teljesítményekkel, amelyeket embereitől várhat a tűzben vagy a gyakorlótéren. Nos, én mostanában úgy érzem magam, hogy utolsó tábornoka vagyok az 1848/49-iki honvédeknek, bár a korom miatt akkor még nem szolgálhattam közöttük.

- Annál többet ismerhetett meg közülük a különböző stráfkompaniákban, ahová besorozták sáncmunkára a honvédek! - akarta itt mondani idősb K. Gy. a későbbi feljegyzések szerint, de a generális, aki civilruhájában, szárnyas kabátjában úgy festett, mint egy vidéki színész a regálebérlő kölcsönkért ruhájában: végérvényesen a katonai komandó-hangján beszélt a Szabolcsvármegyei 1848/49-iki Honvédegyelet elnökével:

- Elrendelem tehát, hogy a Legfőbb Hadúrnak megadassék a tisztelet mindazon tiszt urak és legénységi állományban lévők részéről, akik az 1848/49-iki hadjáratban való részvételükért a megállapított nyugdíjakat húzzák, - nem ugyan a cs. és kir. katonai kincstártól, hanem a m. kir. adóhivataltól, ez azonban végeredményben egyre megy...

(A hagyományok szerint id. K. Gy. katonás magatartásban hallgatta végig a táborszernagy rendelkezését, bár katonai egyenruháját már 1850-ben eldugta egy szénapadláson.)

Fejérváry ezután öreg katona módjára barátságosan a vállára tette a kezét a másik öreg katonának:

- Ne bolondozzatok, gyerekek... Meg kell csinálni ezt a koszorúzást az öreg Prohászka kedvéért. Legyünk már egyszer okos emberek mi is, magyarok, ne mindig csak az osztrák.

*

A krónikás följegyzések itt némi hiányosságot mutatnak afelől, hogy mit felelt id. K. Gy. - de még arról is hallgat most az egyszer a krónika, hogy mit a k a r t felelni K. Gy. Csak annyi bizonyos, hogy az Elnök gondterhelt lépteit a Baltához címzett vendégfogadó felé vette, mert a jó szabolcsmegyei barátok most sem mulasztották el az alkalmat a pesti zónázáshoz, miután az Elnököt hazafias missziójában nem lehetett egyedül útrabocsátani. Hiába, a felelősséget meg kell osztani ilyen országos jelentőségű dologban!

A Balta nem esik messzire a honvédelmi minisztériumtól, de id. K. Gy. úgy érezte, hogy mérföldes útat tett meg, amint fáradozva, elborulva, gondba merülve leroskadt a Balta egyik vörösterítékes sarokasztalánál hűséges barátai közé. (A jelentések szerint: az Egylet ama ügybuzgó alelnöke, G. E. éppen megrepetálta a pájslinak nevezett délelőtti eledelt, amelyet a Baltában ezidőtájt jobban főzött a szakácsné, mint akár a híres nyíregyházi fogadósne, Rózsakertiné, [na, lesz mivel ugratni odahaza a darázsderekú fehérnépet.] Mezőssy László nagy igyekezettel hallgatózott a várbeli harangok déli miséjére, de egyetlen szemrevaló nőt sem látott a Balta előtt elhaladni, holott Pesten éppen a déli harangszóra mutatkoznak az uccákon ama fehérnépek, akik után megfordulni szokás. „Ez is város, ez a Buda?” - mondta fogpiszkálója mögül M. L., amikor az elnök elreferálta a miniszteri kihallgatást. - Csak az elnök tartotta magát az ügy fontosságához és Muraközy alhadnaggal jegyzőkönyvbe foglaltatta a referátumát.)

... Hőseink bizonyára nem üldögéltek mindaddig a Baltánál, amíg a legközelebbi országos honvédyűlés napja, így Budavár bevételének évfordulója is elkövetkeznék... Valószínűleg történtek azonkívül más események is embereink életében, amíg elértek az országos honvédyűlés ama programpontjához, amelyben az elnökség előterjeszti indítványát a Hentzi-szobor megkoszorúzása ügyében... Nagy botrány kerekedett az öreg emberek között. Madarász apó a debreceni trónfosztást emlegette... Az indítvány ellen id. K. Gy. szavazott legelsőnek. Így aztán nem is koszorúzták meg a Budavár ostrománál elesett tábornok szobrát az öreg honvédek, akik tudvalevőleg lajtorján és kézi tusával nyomultak be valaha a várba.

SZEMERE MIKLÓS, DE GENERE HUBA, A MAGÁNYOS GAVALLÉR

I.

Ama másik Szemere Miklós, akiről az irodalomtörténelemből úgy emlékezünk, mint a lasztóci remetére, főleg verseivel tette magát nevezetessé: - mai hősünk verseket nem írt, de annál több följegyzést tett notesz-könyvecskéibe lóverseny-fogadásairól, kártyaveszteségeiről. De naplóz is, de ennek a naplónak nem emberek voltak a szereplői, hanem nemes paripák, amelyeknek futamodásait napról-napra figyelte.

... Amikor az élet sokféle körülményei között elnézegettem ezt a furcsa embert, gyakran megfordult a fejemben, hogy ez a férfiú, a régi osztrák-magyar külföldi diplomáciájának tagja, tulajdonképpen nem született arra a kalandos, játékos pályára, amelyet befutott, hanem egy fokkal kalandosabbra, amelyet a költők szoktak bejárni a csillagok felé menetelükben.

A játéknak volt nagytehetségű költője Szemere Miklós.

Zemplén vármegyei, egyszerű nemesi családból származott, amely jó darab ideig nem volt honfoglaló, tehát fejedelmi családnak elismerve, mint a Majthényiak, a Kállayak, - végre első Ferenc József adta meg a hozzávaló engedélyt, hogy a valódi Szemerék melléknévül a de genere Huba jelzöt használhassák hivatalos okiratokon is. A legenda szerint a királyi elhatározásban nagyrésze volt egy sokat emlegetett bécsi színésznőnek, aki szép, antik bútorokat kapott Szemere úrtól.

Általában ez az úr mindig ajándékozott, könnyű kézzel, mint egy játékoshoz illik és könnyű szívvel, bölcs ember szokásaként. Akinek nem ajándékozhatott: azt megvendégelte, tejben vajban fűrésztötte, betegre etette asztalánál. Csak egyet nem ajándékozott senkinek: a barátságát.

*

Külsőleg zordon volt, mint ahogy gyermekkorunkban a rablólovagokat elképzeltük.

A hangja rendszerint panaszos volt, mint akár az igriceké, akik őseink ügyes-bajos dolgairól panaszkodtak; de ha fölemelte a hangját, hasonlított az a százesztendő s nádasok fölött repülő szélkiáltó-madár hangjához. Ugyanezért sohasem dalolt, akármilyen megejtően vonta fülébe az öreg Berkes, majd Benczy Gyula, később az a kis tót cigány, Sovánka, akit a saját használatára hozatott az ország görbe részéből. Azt lehetne mondani, hogy zordon volt még mulatságai közben is, - nővel sohasem látták őt táncraperdülni, ha a táncoláshoz jött kedve, egyedül, magányosan járt el valamely különös, leventés táncot, amelyet tán manapság is járnak az öreg juhászok az alföldi csárdákban.

Egyébként külseje mindenben egyező volt azzal az embertípussal, ahogyan a történelemtudósok az ő s magyarokat leírják.

Zömöknek és széles vállúnak lehetne őt mondani, ha a sötétszínű európai ruházat nem segítette volna alakját kaszinóképessé tenni. Úgynevezett kerecsenszakálla volt, mintahogy Huba vezért látjuk ábrázolni a róla elképzelt képeken. Összevonta a szemöldökét, amikor valakit figyelmesen nézett, mint akár az az ázsiai előörs, aki először nézett szét a tokaji Kopaszhegyről az alant elterülő alföldi tájékon. A haja barna és sűrű volt, mint a medve szőre; a bajsza lógós, rendezetlen, amint keleti urak között dívik a bajuszviselet. Testgyakorlat céljából

ólommal bélelt, rövid pálcát hordott a kezében. És mondják, hogy nem mindennapi testierőről tett bizonyosságot, amikor egyszer, boros fővel az urak a kaszinóban összeverekedtek.

Még a kezéről kell elmondanom, hogy az ápolt volt, mint egy orvosprofesszoré.

Ha tehetne volna, minden egyes kézfogás után megmossa. Rövid ujjú, széles kéz volt ez, amelyen sohasem volt gyűrű (bár az ékszeret kedvelte); semmi jel sem mutatta ezen a kézen, hogy annyi sok teendője van ezen a világon. Koldusoknak és egyéb szegényeknek ad az egyik percben, - míg a másikban tudatlan urak elől húzza el az aranyhalmazt egy ügyes mozdulattal. A vívőlecke alatt szilárdan állott ebben a kézben a kard, sem az öreg Keresztesi, sem az öreg Santelli nem tudták kiütni, (vagy talán nem is akarták) -, ha pedig kártyacsomagot vett föl ez a kéz, a kártyacsomag mintegy megelevenedni látszott. Tisztelegve jöttek elő a hetesek és a disznók, a kártyakirályok és királynék, amikor a mester fölírta az alvó paklit, mint a cél előtt szokás a versenylovat.

*

A bécsi Teréziánumban nevelkedett... mint ahogy a nagyralátó magyar családok ideküldték fiaikat, hogy kellő ismeretsegekre és barátságokra tegyenek szert, amelyeknek majd az életben hasznát vehetik. (Később, a nemzeti elszegényedéssel megelégedtek már ugyanezek a céltudatos szülők, ha fiaikat a Ludovika Akadémia egy-egy alapítványi helyecskéjére tudták elrejtetni.)

Akkoriban valóban olyan növendékei voltak a Teréziánumnak, akik bizonyosan viszik valamire az életben, ha nyugodtan megmaradnak abban az irányban, amelyet tanáraik kijelöltek részükre. Nyilvánvaló volt, hogy Ferenc József örökké uralkodik a monarchiában; - nyilvánvaló volt, hogy a bécsi Burgban a zsandárok legfőljebb csak akkor teszik le lófarkas sisakjaikat, ha a II-ik Józsefről elnevezett szomorú traktusból szívderítés céljából pohár sörre a szemközti kis kocsmába mennek; - nyilvánvaló volt, hogy ezek az ifjak, akik a Teréziánumban a nagy császárnő emlékezetére szabott egyenruhát viselték: nem maradnak minden pártfogás nélkül azután sem, amikor az iskola falait elhagyják. Hősünk azonban csak nem keresztet vont azokra a délibábos tervekre, amelyeket az ábrándos zempléni rokonság kiókumlált.

*

Szolgált a követségnél Szentpétervárott. Amikor az az ezertornyú Moszkva vetélytársa volt és a cári palota rejtelmes, fehér asszonyairól, a nihilisták földalatti szervezkedéseiről, Szibéria vigasztalhatatlanságáról, Kaukázus hercegnőről írott Puskin-költemények, valamint a Dosztojevsky-regények kezdtek eljutni Magyarországra is. Nem valószínű, hogy a tatárképű követési titkár különösebb emlékeket hagyott volna hátra akár Alexandra vagy Tatjana hercegnő szívében, akár csak egy táncpalotabeli, elszánt vengerka emlékeiben, hiszen ezen a tájon a szép, hosszú bajszú, szőke orosz férfiak voltak divatban, akikkel legfőljebb az ügyes francia táncmesterek kelhettek versenyre, - a tatárképűek közül maguknak a kánoknak sem volt valami különösebb sikerük. A pétervári exprezs dohánybarna hálókocsija minden jelentősebb lelki emóció nélkül röpitette hősünket nyugat felé.

Sokkal érdekesebbek voltak azok az évei, amelyeket a római osztrák-magyar nagykövetségnél töltött. Az olasz vasútállomásokon még minden élelmes cicerone Garibaldi véres ingének egy foszlányával várta a magyar pasasérokot, de a „csizmán” már visszavonhatatlanul a hosszúbajszú Umberto uralkodott. A férfiak kifáradtak a forradalmak ünnepeiben, az olasz nők ünnepélyei következtek, - azok a virágkorzók, karneválok, narancs-szüretek, amelyekről annyi émelygős rajongást olvastunk a nyolcvanas esztendőkből, a magyar írók tollából is. A cári főváros Volgakék-szemű hercegnői után észvesztő, cigányos, Néro bacchans-hölgyeinek maradékai és Romolusz és Rémusz fiutódai jelentek meg a követségi bálon. Az ázsiai képű titkárnak itt némi sikerei is voltak a hölgyvilág környezetében, mert hiszen ezen a földön a

patriciusnék mindig arra voltak büszkék, hogy ők tartják a szolgálatukban a lehető legkülönösebb rabszolgákat. Legalább is bizonyos római érdekeltséget enged sejtetni az a levelezés, amelyet az egykori követségi titkár még azután is évekig fentartott egy nemes hölgygel, miután a követségi szolgálatot véglegesen otthagyta. A szolgálat megszakításának némelyek szerint az volt a döntő oka, hogy az idegen gavallér egy este barátaival betévedt a római nobilek kaszinójába, ahol becsületszóra százezer lírát veszített el a kártyán. Özvegy Szemeréné Zemplén vármegyéből ugyan nyomban elküldte a szükséges összeget, de egyúttal tudomására hozta fiának, hogy továbbra nem állhat rendelkezésére. Róma felől egy megcsalódott, hivataláról lemondott követségi titkár közelgett Pest felé, igaz, hogy üres volt a zsebe, de a névjegyére már odanyomathatta a neve alá, „R. et Imp. Chambellan”.

*

Az a római százezer líra Pesten hozogatni kezdte a kamatait... Nézzük, milyen volt az a város, ahol az olasz kockavetőök által okozott károkat majd megtéríteni kell.

Akkoriban, - sőt talán azóta is mindig - a negyedik kerület, az úgynevezett Belváros volt az a hely Magyarországon, ahol egy előkelő úriember életének javarészét eltölthette. A Váci és a Koronaherceg uccában még álldogáltak azok a heptikás külsejű, kanális-szagú emeletes házak, amelyekben a patricius-családok laktak, ahol eladó-lány is akadt a háznál. Ezeket az előkelő családból származott eladó-lányokat többnyire a hatvanikapu közelében levő Arany Sas-szállodából volt szokás megostromolni. Állott ugyan a Vadászkiút, a Magyar Király, a Budapest és a többi nevezetes fogadó a Belváros szívében, de az a vidékifi, aki nem csupán a mulatozás céljából járt Pestre, hanem modern argonauta módjára itt aranygyapjút akart szerezni: valamely babonáság folytán az Arany Sasban szállott meg, (hogy innen majd bizonyos idők multával áttegye kvártélyát az öreg Glück által építendő Pannóniába).

Itt dörömböztek a pestmegyei urak, akik mindenféle új csárdásokra tanították Rácz Palit vagy Berkes Bélát, amely csárdásokkal a közelgő farsangban a gazdag pesti kisasszonyokat akarták meghódítani. Itt lakott egy része, azoknak a „muskatérosoknak”, akik az öreg Dumas regényeiből jöttek Pestre és itt „terrorista” név alatt működtek a közeli Fiume-kávéházban. Steuer Gyula, a kávéház megalapítója megértően bólongatott, hiszen ő is volt valamikor fiatalember. (Itt tanyázott a híres Vidats Jancsi, aki nagy erejével tűnik föl. Ráth Karcsi, aki fogadásból üti pofon az első szemköztjövő embert az uccán; Kossa Feri, Kauser Jenő és a többiek, akikről a Krúdy-regényekben olvastunk.) Ebédelni a Pipába vagy a Szőlőlevélhez jártak az Arany Sasbeli gavallérok, mert a Sas eldugott, udvarfelé eső ebédlőszobájában nem igen találkozhattak azokkal a böerszenyű vidékiekkel, akiket az uccai élet forgatagából könnyűszerrel kiszemelhettek akár a Szikszay sarokablakából, akár a Korona kávéház lózsijából. Esténként a Flóra-Saal vagy a Blaue Katz járta, ahol D'Artagnan más hiányában a csapos-legénnyel vívott párviadalt, míg a többi „testőrök” az akkori Pest primadonnáinak, Waldau Zsanettnak, a Niemayernek, a Honettnének vagy Mírcel Lénernek tették a szépet. Nem volt haszontalan dolog az itteni éjszakázás, mert itt szokott éjfél táján megjelenni Albert, a velszi herceg is a mellé szolgálattételre beosztott Esterházy gárdaezredessel, valamint Rez Oceánával, aki ama nevezetes cirkuszigazgatónak volt lovaslánya. De ide zúdultak be kocsmajárás után azok a hetyke vidéki emberek, akik otthon, hazájukban legfeljebb pirosszegélyes sláfrokban merészelnék jární ilyenkor, itt azonban arasznyira kidagadt a mellük, amikor bemutatkoztak a „testőröknek”.

- Csak idevalók vagyunk a szomszédba, a Nyírségbe.

- Oda, ahol csak annyi a differencia, hogy Tiszalökön kilökik az embert, Tiszadobon meg kidobják?

*

... Jobb híján ebben a társaságban kezdte újra fölvenni pesti pályafutását a tegnapi követségi titkár, az Arany Sasban bérelt ő is szobát, habár soha életében nem hódolt mértéktelenül sem az itálnak, sem a nőknek. De társadalmi rangja nem igen segíthette őt előkelőbb környezethez, habár, mint a diplomáciai testület tagja, természetesen tagja volt a Nemzeti Kaszinónak is.

Ó, de ez akkoriban még nem volt olyan nagyjelentőségű dolog, mint a későbbi években, amikor a fertálmánások és az igazi mánások Tisza Kálmán politikája révén szemközt kerültek egymással.

Az öreg Tisza adta ki a jelszót, hogy a magyar középosztályt meg kell menteni a biztosan bekövetkező pusztulástól.

Ha történelmi regényt írnék, sok mondanivalóm lenne erről a dologról, - utóvégre itt kezdődött Magyarország egyik legkülönösebb korszaka, az emelkedés, a dölyf, az uraság, a panama atyafiságos korszaka, amely nem is végződhetett másként, mint a bekövetkezett hősi halállal. Ebben az időben vállott szinte nóbeldivattá (amelyet mindenkinek meg kellett tartani, mint akár Kalocsa Róza illemkönyvének a paragrafusait) az a szokás, hogy a körülbelül egyrangú, egyforma származású férfiak, „letegeztek” tekintélyesebb, idősebb urakat, igaz, hogy mindig megadták az urambátyám címet is. A régi magyar urak, még ha vérszerint való rokonság füzte volna össze őket, akkor is nagyon mértékletesen bántak a tegezéddel. Inast, hajdút, parasztot volt szokás te-nek szólítani. Igazi úriember a feleségét is magázta.

(Mielőtt ettől a témától, e múlt századbeli Tiszakorszakbeli találmánytól végleg elválnánk, meg kell azt jegyezni, hogy a téglási Dégenfeld-kastélyban, ahonnan Tisza Kálmán származott, hangzott el legelőször ez a szó: gentry, amelyet Magyarországon mindenki fölkarolt. Gentry volt a vármegyei útmester, ha ypszilonnal írta a nevét és gentry a földesuraság, aki még valamit megmentett ősei vagyonából. Ebben az egy szóban sikerült a szertehúzó magyar középosztályt Tisza Kálmánnak egyesíteni, hogy aztán úgy megnyergelje, mint se azelőtt, se azután nem sikerült senkinek. Az öreg Tiszáné, bár Dégenfeld-kontesz volt, külsőségekben nagyon szerette az egyszerű, falusi kálvinista papnékat utánozni. Ha Gesztről Szalontára ment kocsiján, kalapot tett ugyan a fejére, de a kalapot fekete fejkendővel kötötte le. Tisza Kálmán is megmaradt halála napjáig a gentry vezérének, mert nem fogadta el sem a többször felkínált grófságot, sem báróságot. - Bár a műveltebb emberek már akkor is tudják Magyarországon, hogy Angliában, ahonnan ez a szó ered: egészen más jelentősége van a gentry-nek, már javában alakulóban van az Országos Kaszinó, amelyet manapság is rövidesen Gentry Kaszinónak szokás nevezni.)

Így verte az első éket Tisza Kálmán a magyar társadalomba. Hősünk a Nemzeti Kaszinó mellett maradt, miután amúgy is rövidesen bontani kezdik az újviláguccában az Arany Sast, hogy az új nemesi kaszinót felépítsék helyére.

*

A Nemzeti Kaszinóbeli öreg urak, akik eddig békességben olvasgatták a bécsi lóverseny-újságokat, vagy forgatták a londoni képeslapokat, ijedten néznek körül, amikor az eddig szinte ismeretlen ifjúság betódul a hatvaniuccai kapun. Grófok és bárók voltak ugyan valamennyien a jövevények, de idáig legfeljebb annyit lehetett róluk hallani, hogy Herzmann söntésében próbálgatták ki erejüket a fiákereseken. A kaszinóban napról-napra megjelenik Berkes cigánybandája, a velszi herceg is itt vagdalja földhöz a pezsgőspalackokat. Takova grófja, az exkirály itt töntrög dagadt szemével és délszláv álmoságával, az éjjeli fiáker, amely lassú, megbízható tempóban szokta hazafelé szállítgatni már éjfél táján a kaszinói urakat közeli lakásaikra, még hajnaltájban is alig győzi a fuvart. Tarkamellényes, sanda tekintetű lókereskedők, whisky-szagú idomárok és szerződés kereső zokék tanyáznak a kaszinó előszobáiban, akiknek valaha ide belépniök sem volt szabad, akik valamennyien egy újonnan feltűnt kaszinói-alakra

várákznak, Szemere Miklóstra, a tegnapi követségi titkárra. Annyi bizonyos, hogy a Matchless-Comp, amely az újonnan alakult versenyistálló neve volt, nagy szerencsével kezdi szerepléseit a tavaszi lóversenynapokon. Régi turflátogatók, akik saját előadásuk szerint a kisujjukban hordozzák a több évtized előtt megjelent Turf-Kalenderek is, tanúságot tehetnek a szövetség sikerei mellett.

De nekünk nem célunk most a zöld gyepre kalauzolni olvasóinkat, hiszen mindnyájan emlékezhetünk rá, hogyan tette népszerűvé a pesti lóversenyt Batthyány Elemér, hogyan szorították fel az emelvényekre a kokottok és a polgárosszonyok a mágnás-hölgyeket és ugyanekkor a szabadnapos pincérek az urakat, akik valóban rajongó áldozatokat hoztak a sportért.

Más úton kövessük tehát hősünk nyomait, mert hiszen a lóverseny körül való szereplésében kiismerhetetlen volt ő, - ravaszabb bármely főkupecnél, aki a lóverseny hazájából, a szigetországból valaha útrakelt, hogy a kontinensen bizonyos zsákmányt találjon. Egykedvűségénél csak lovai hűsége volt jellemzőbb, amelyek legtöbbször figyelembe vették a gazda szándékát, amikor orrukat átnyomták a célkarikán.

*

Nézzük meg őt új otthonában, a Griffből lett Pannonia-fogadóban, ahol az udvari traktusban mindig olyan levegőben élt, mintha történetesen nászútasok fülledt ágait szellőztetnék a folyosón.

Életmódjára nézvést igénytelenebb volt, mint egy trapéz-művész, akinek józanságból és testi erejének egészségéből kell magát fentartani. Viszont jellemére nézve gögösebb volt, mint a becsületére legkényesebb szépasszony, aki sohasem tesz semmit, amiért rosszat mondhatnának reá a városban.

Napjának nagyrésze levelezéssel telik el, mert diplomata korában megtanulta, hogy a kabinetekben azért tartanak írnokokat és titkárokat, akik jobbra-balra elküldözzék azokat a leveleket, amelyek arra jók, hogy a fejedelmek udvariasságát sehol se felejtsek el... Levelezésben van jóformán az egész külfölddel. Angliában éppen úgy vannak barátai a lordok között, mint a tiszterek között. A lordokkal világpolitikáról konverzál, a lókupecsekkel bizonyos lovakról, amelyeket ekkor meg ekkor nagyobb összeggel szándékozik megfogadni, hogy azok győzelmes futásukkal bőségesen fizessenek a bizalomért. - És amikor elmegy az angliai posta, beszélítja Pályi Ede doktort, akivel legalább félóráig eldiskurál a magyar politikáról.

A bécsi vonat mindig sok ujságot és levelet hoz, mert a császárvárosban talán több ismerőse és barátja van, mint Pesten. Van dolga a lilatintas kalamárisnak, amíg minden egyes levélre elmegy a megfelelő válasz. Néha gyertyát is kell gyújtani e levelek lepecsételéséhez, mert pénzküldemények kelnek útra olyan emberek részére, akiknek némi hálával tartozik, vagy akik még az életben hasznossá válhatnak. Persze, nem a Rothschild báróval való levelezéséhez van szükség a pecsétviaszra, - a bécsi Rothschild iránt érzett barátságát már akkor dokumentálja, amikor körülbelül kétszer annyi letétet helyez el pénztáránál, mint a Bank of Englandnál.

Ellenben élnek Bécsben is barátai a Jockey-Clubban, akikről nem szabad megfeledkezni Pesten sem.

Öreg hercegek, akik már senkitől sem kapnak levelet, - vagy fiatal grófok, akik nagy kitüntetésnek veszik, ha egy olyan tekintélyes sportsmantól, amilyennek Nic. von Szemerét ismerik a monarchiában, levelet kaphatnak. És ott laknak a régi iskolapajtások, akikkel együtt tanult valaha a Teréziánumban, akiknek egyrésze magasrangú hivatalnok lett az Udvarnál vagy valamely legmagasabb Házhoz tartozó minisztériumban, akik majd bécsi időzése alatt a Sacher-szállóban fölkeresik, hogy elmondják a legfrissebb pletykákat az udvar és az arisztokrácia köréből.

*

És még lakik valaki Bécsben, akinek tiszteletteljes megközelítése most már nagyobb feladatot ró hősünkre, mint ama öreg mágnásasszonyok meghódítása, akik Szent István napjának délutánján a Ferenc barátok templomában imádkoztak, hogy egy Eltoli nevű versenyló híven fusson a városligeti gyepen. - Ez a megközelítendő hölgy senki más nem volt, mint a Burgtheater művésznője, az új csillag, aki a monarchia egén feltűnedezett.

Az öreg barátok már régen besugták Bécsben, hogy I. Ferenc József Hietzingben egy kis kerti kapun szokott délután a művésznő látogatására járni és kártyást játszanak kettesben.

Nos, hát ennek a hölgynek jóakarátát elnyerhetni éppen az volt segítségére Szemerének, akit mindig személyes ellenségének tartott, az osztrák császár.

II.

- Jer, szép emlékezet, kíséj el a bécsi uccákra, ahol egykor ifjan és vidéki gigerli módjára járkáltam, mert bizony itt a pesti gavallér egykor nem sokkal számított többet, mint valami vidékifi.

Kékfátyolos, kerek, fehér, úgynevezett Girardi-kalapban, Duna-kék szemmel, és Stefánia-szőke hajjal robognak fiákereiken a nők a nyári Bécsen át, - hinnéd, hogy fiatal komornák valamely főhercegasszonynál, pedig csak egy külvárosi színház művésznői. - Betévedsz a hűvös Rathauskellerbe és olyan tekintélyes, roszbőf-képű, lógós-arcú férfiak söröznek körülöttem, mintha valamennyien civilbeöltözött öreg főhercegek volnának, pedig talán csak nyugalmazott hivatalnokok, vagy grábeni házmesterek.

A fiatalság üde szemmel nézi a dolgokat: ezért sem érdemes már megöregedni.

Mennyi illúzió és gyönyör a Ronacher-hölgyektől egészen a Sacher főtt marhahúsáig, amelyről azt tartotta a legenda, hogy a legjobb az egész osztrák-magyar birodalomban! Itt jöttek velem szemközt azok a félreccsapott keménykalapos, pepitanadrágos férfiak, akikről nem lehetett az első pillanatban megítélni, hogy népénekesek-e, vagy a népvigalom közé elvegyült hercegek volnának? Itt köszönt legnagyobbat Szemere úrnak Holzer, a fiákeros, akit néha a pesti versenyekre is lehívatott magához, de hajh, Holzer olyan megvetéssel ült Pesten a bakon, mint egy vendégszereplő színész, akit nem értenek meg a városban.

A régi Bécsért lehetett rajongani, - a kövér Sacherné volt a legszebb alma minden világhírű gyümölcse között.

*

A Freudenauban többször láttam egy úriembert a gyepen végigsétálni, akinek megjelenésekor Szemere úr páholyában mindig fölemelte látcsövét, pedig azt egyébként nem szokta volt megtenni, legföljebb lovai futásakor.

Lengyel volt az illető úriember, - az ilyen lengyeleket a világon mindenütt meg lehet ismerni. Valamiképpen sohasem változtak külsejükben azóta, mióta krakói és kárpáti kolostorok falaira festették magukat kegyúri korokban, mint valami szenteket, akiket a népnek kötelessége imádni.

A lengyel fiatalembernek galíciai kormányzó volt a testvérbátyja, a családi birtokaik benyúltak mélyen Oroszországba, az erdőikben még bölényre vadásztak, - a bécsi sportlap-szerkesztő, akinek hivatásánál fogva mindenkit kellett ismerni Ausztria-Magyarországon, odavetőleg megjegyezte, hogy tudomása szerint a Potoczkiak körülbelül akkora földdarabbal rendelkeznek, amely megfelel a régi Magyarország területének.

- Úgy gondolja? - szólalt meg száraz hangon Szemere úr.

Néhány nap múlva megtörtént a nevezetes kártyacsata a lengyel fiatalember és Szemere úr között. Az eredményt csaknem mindenki tudja: körülbelül másfélmilliót veszített el becsület-szóra a galíciai uraság. Három nap múltával Ferenc József parancsára a bécsi rendőrfőnökség hazárdjáték miatt hősünket kitiltotta Bécsből, mint alkalmatlan idegent, bár a kártyásjáték a kifogástalan Jockey-Clubban folyt le és Goluchowsky Agenor, a monarchia külügyminisztere volt többek között az egyik kibic a játéknál.

... Nos, hát ezt kellett reparálni annak a drágalátos hölgynek, ahová Ferenc József a hietzingi kertajtócskán át ugyancsak kártyázni járt.

*

- Nem boldog a magyar! - mondta Szemere Miklós de genere Huba, a Széchenyi serleggel a kezében. A S á n i -frizurás város messze elmaradt mögötte. Itt volt ugyan Pest, amely bizonyos borzongással, - az ő saját szavai szerint: „kiéhezett farkasszemekkel” - nézte a télen-nyáron zárt hintót, amely úgy robogott végig a városon, mint valamely titokzatos fogat a középkori legendákból, amikor hatalmas vörös barátok ereszkedtek alá váraikból a polgárok vásárjaira, hogy onnan valamit elvigyenek. A sarcvető mélyen behúzódva, félig lehunytt szemmel, pipa-barna arccal, mint egy ópiumfüstös keleti bálvány, ül a magasra épített kocsiablakok mögött, amíg elrobog a lóversenyter tájékáról, ahonnan éppen akkor mennek hazafelé az állásnélküli pincérek, makró-legények, hiszékenyek és hitetlenek, konyhapénzüket kockáztató polgár-asszonyok és idegen pénzzel mulatozó bankhivatalnokok és átkozódva dobálják el vesztett tiketteiket, hogy másnap reggel alig győzik őket összesepergetni a kertből a lovaregyleti szolgák.

- Nem boldog a magyar! - fejezte be felköszöntőjét Huba vezér ivadéka a Széchenyi-lakomán és azt lehetne mondani, hogy sokan tüntetőleg tapsoltak a kaszinós hanyagsággal, lemondó fáradsággal és jól eltalált kiábrándultsággal szónokló férfiúnak, mert hisz az ebéden teljes számban megjelentek hívei is, akiknek sok beváttatlan bonját vagy egyéb becsületbeli adósságát őrizte asztalfiókjában. Tudomásom szerint volt valamely naplója, amely vörös marokénba volt kötve és ebbe a naplóba írta bizalmas följegyzéseit, esetleg adósságairól, valamint bizonyosan követeléseiről. Szemere Attila, az örökség gondozója, beszélhetne erről a naplóról, ha ugyan a nobilis gavallér halála előtt el nem égette volna különös stambuchját. A legenda szerint a Nemzeti Kaszinóban és a bécsi Jockey-Clubban minden második ember adósa volt a rettenhetetlen kártyásnak és bőkezű barátnak. Ő volt talán az utolsó magyar gavallér, aki évtizedeken át valósággal kitarotta a leszegényedett kaszinóbeli társait, - igaz, hogy előzőleg néha ő nyerte el a pénzüket.

- Nem boldog a magyar! - visszhangzott az egész magyar sajtó ama téli vasárnapot követő keddi napon, amikor a budapesti lapok teljes terjedelemben megjelentek és bőséges hely jutott a Nemzeti Kaszinó-beli Széchenyi-lakoma leírására. Egyik-másik ujság terjedelmes kivonatban közölte a nevezetes pohárköszöntőt, de nem sokáig kellett várakozni a toaszt teljes szövegére sem, mert a Hornyánszky-nyomda azonnal munkába állott, amikor Szemere Miklós de genere Huba beszélt, vagy gondolt magában valamit. A sajtóban még lelkes, öreg hírlapírók ültek a szerkesztői asztaloknál, akik nagyot kukorékolnak, amikor egy ritka magot találtak napi kapargálásaikban. - Csathó Aurél, a könyvatos szerkesztője, akit házi hírlapírónak tekintett Szemere úr, lihegve járta be az uraság kocsiján a szerkesztőségeket, a lapok csaknem kivétel nélkül beleegyeztek Csathó úr ama véleményébe, hogy Szemere Miklós érdekes pohárköszöntőt tartott. Vészi József és Braun Sándor, akit a fiatal hírlapírói kar vezérüknek tekintett, ellenben felháborodott és felemelgette a hazafi kártyás eseteit; ugyancsak torztükré-

ből vette szemügyre a pohárköszöntőt a Borsszem Jankó akkori szerkesztője, Ágai Adolf is, akinek tán a legtöbb ellensége volt a régi Magyarországon.

De már a keddi napon jelszó lett Pesten:

- Nem boldog a magyar! - Mert hiszen akármennyi rosszat is mondanak az akkori Pestről: ez a város akkoriban élte fogékony ifjúságát. Az előző nyáron még a Goldstein Számi nótái zengtek a városligeti fák alatt, valamint a pesti aszfalton: télre már azt vágták oda az adósok hitelezőiknek, hogy:

- Nem boldog a magyar!

*

Ámde az úgynevezett zsidó zsurnalisztika röpíthette nyilait a Pannónia-fogadó felé: a „fejedelem” környezete csendes megvetéssel vette tudomásul az ellenvéleményeket, - habár maga a „fejedelem” talán éppen álmatlanul töltötte az éjszakát és színes írónjaival sokszor megjelölte azokat a helyeket, amelyek neki különösebb fájdalmat okoztak az ujságok olvasása közben. Hiú volt, büszke volt, nagyigényű volt, - a legenda szerint többször kijelentette, hogy nagyobb rangúnak tartja magát akármilyen római szent birodalmi hercegnél... sőt, ha egyszer netán Magyarországon új királyválasztásról lehetne szó a Rákoson, honfoglaló családja nevében igényt jelenthetne be Szent István koronájára. Addig is csak legbelső környezete hívta „fejedelemnek”, - furcsa és még furcsább alakok, amelyeket csak a régi Pest tudott produkálni: olykor született semmitemvők, akik egy hízélgésre hajlamos úriember könnyennyiló pénzes erszénye körül kovácsolják kis terveiket, máskor félbenmaradt tudósok, költők és írók akik a külön uraság szeszélyességét arra szeretnék felhasználni, hogy legújabb találmányaikat világgá röpítsék.

Szinte gyűjtötte maga körül a csodabogarakat, mint a Jókai Magyar nábobja.

*

Volt ott elcsapott pap, aki a bibliát akarta megreformálni és ebből a célból ki is adott néhány füzetet.

Volt ott csodadoktor, aki a szellemi és testi éberséget úgy fejlesztette, hogy sötét szobában játéklabdákat adott páciensei kezébe, amely labdákkal zsonglázni kellett.

Volt levitézlett politikai ügynök, aki lihegve jött európai szenzációk hírével, amelyek szappanbuborékoknak bizonyultak.

Volt álszerkesztő, akinek a lapja sohasem jelent meg, de a legközelebbi jövőre nagy programot tudott adni.

Volt félbenmaradt történelemtudós (Zarándy A. Gáspár), aki a Szemere-család történetét írta. Volt zsidó ujságíró és volt néppárti politikai megbízott. Volt lapja, amely Keresztények Lapja néven jelent meg Erdélyi Gyula szerkesztésében. A szentlőrinci birtokán berendezett ifjúsági céllövölde hivatalos lapjául megindította A Cél című ujságot. Egy darabig élesztgette a régi Fővárosi Lapokat is. (J. Virág Béla szerkesztésében) - még pedig lovagi hódolatból, mert ebben a lapban jelent meg valaha a dicsérő kritika a Nemzeti Színház volt művésznőjéről, akihez gyöngéd kötelékek fűzték. - És ő maga is minden esztendőben írt egy-két röpiratot, képviselőkorában mondott beszédeket, amelyeket kinyomtatott finom papiroson és megküldte ismerőseinek. Lakása, amely egyébként is valamely speditőr raktárához hasonlított útrakész ládáival: egy-egy új könyve megjelenése idején olyanszerű lett, mint egy könyvárus magazinja.

*

A mogyoró-orru Szücs Pátrit elmozdították rendőrkapitányi állásából, mire a korteshangu férfiú Pestre jött és azt ígérgette Szemere Miklósnak, hogy majd megint felláztatja mellette a jogászokat. De Szücs Pátrira akkor már senki sem hallgatott a szerbuccai alma máterben, a pesti detektívek Hickory-botokkal voltak felszerelve, Szemere úr tehát a Szentlőrincen rendezett céllövészetek útján édesgette magához az ifjúságot. Adott is egy világraszóló vacsorát uradalmában, amikor három konyhán főztek: egy francia, egy török és egy magyar konyhán. Sokan emlékeznek még erre a lakomára, akinek a gyomra azóta tán felmondta már a jó egészséget. A bankettjegyekre pályázó hirlapmunkatársak francia pezsgővel locsolták egymást...

Egyáltalában nem ok nélkül nevezte el őt „Traktárovics”-nak egy szellemes magyaruccai hölgy, aki az öregebb grófoknak volt hajdanában a barátnője. Ez az úr ebédet adott minden lehető vagy lehetetlen alkalommal. Ebédeltette kaszinói kitartottjait, külföldi ismerőseit, képviselőtársait, választóit. Ebédet adott Bródy Sándor tiszteletére, Szikra könyve megjelenése alkalmából, Erdélyből Pestre jött mágnásoknak, a pápai nunciushoz... Nem is számított úriembernek az a férfiú, akit Szemere Miklós valamikor meg ne ebédeltetett volna. Mintha az egész élete örökös vendéglátással telt volna el. Mintha reggeltől-estig azon törné a fejét, hogy kinek a kedvéért adja a dinét este a kaszinóban. Mintha kifogyhatatlan lett volna erszénye.

Hát meg kell adni: jó gazda volt minden pazarlása mellett, mutatja az a nagy hagyaték, amelyen halála után évekre menőleg pereskedik a Szemere-nemzetség. Nem volt ilyen nagy örökség régen Magyarországon.

- Hátha még nem ebédelt volna annyit! - szolt fejkavargatva egy kurtanemes Szemere.

*

Ámde befejezésül térjünk vissza egy legendához, a bécsi művésznőhöz, akinek kártyapartijait az osztrák császárral oly éber figyelemmel kísérte Szemere Miklós.

Ferenc Józsefről azt tartotta a szólásmondás, hogy „Európa legelső gavallérja”. Az utókor hiába keresi ennek a közmondásnak a magyarozatát, - talán, ha Tóth Béla élne, ő ki tudná bogarászni a monda eredetét. Ám lehetett Ferenc József mindenkire gavallér: ama kártyás hölgy, aki őt délutánonként mulattatta, nyomasztó adósságokkal küzdött. Bizonyos, hogy F. J. nem tudott e dolgról, de annál inkább tudtak a kémek, akik ezt az adósság-ügyet hamarosan megsugták annak az egy embernek, aki m e r é s z e l t segíteni F. J. kártyapartnerén. Hiszen ott volt Rothschild is, meg talán még akadt volna a monarchiában más erszényes ember is, akinek nem okozott volna nagyobb megerőltetést a kedves művésznő adósságainak kifizetése. De hát senki se mert F. J. háta mögött ilyesmit cselekedni, ki tudja, milyen következményei lettek volna a dolognak.

Csak Szemere mert. És nyert.

A művésznő elfogadta a magyar gavallér ajánlatát. A gavallér megtetőzte nagylelkűségét egy szalon antik bútorzattal, amelyet a művésznő kegyesen elfogadott.

A délutáni kártyapartiknál ezentúl valóban nem maradhatott védelem nélkül Szemere Miklós, ha neve a magas környezetben szóbakerült.

*

Anekdótás-könyvet lehetne írni erről a furcsa-magyráról, akinek nevét már életében legendákba foglalta a köztudat. Valamikor Rothschildról beszéltek annyit Magyarországon, mint a nagyerszényű Szemere Miklósról. Bizonyos, hogy egyszer majd regényes könyvet is írnak róla, mint akár Benyovszky Móriról, akár Kinizsi Pálról, akár Hány Jánosról. A lóversenytereken, a kártyázó, vagy lakomás asztalok mellett bizonyosan most is gyakran emlegetik a magányos gavallért, akinek bár nem volt családja, mégis a legnagyobb magyar családnak volt

a feje: a soha ki nem pusztuló különcök, megszámlálhatatlan tömegű furcsaemberek, ál- és valódi bolondok, ezermesterek, találmányosok, svindlerek családjának. Ő az a tizenkilencedik századbeli magyar különc, aki épen, változatlanul jött át a huszadik századba. Mint a tizenkilencedik század magyar gyermeke, telve volt ábrándosságokkal, amelyeket csak egy paraszthajszál választ el az igaz költészettől. A lóversenytéri tribünön a cél felé törekvő paripák lovasai még sokáig látnak izgalmaikban egy holt úriembert, aki halálában megmerevedve emeli szeméhez a látcsövet és akiről majd csak akkor veszik észre, hogy halott, amikor tisztelői gratulálni akarnak neki lova győzelméhez... Amint Szemere Miklós halála a bécsi lóversenytéren bekövetkezett.

A FŐSZERKESZTŐ

Purjesz Lajos abban a korszakban kezdte a hirlapírást, amikor az elkecsereedett magyarok régi, pörös irományaikkal, zsíros okirataikkal és egyéb ópapirosaikkal Kossuth Ferencet keresték fel.

Hál'istennek hazajött Kossuth fia, most már lesz valaki, aki nemcsak a rejtegetett Kossuth-bankókat váltja be, hanem a nemzedékről-nemzedékre örízgetett igazságokat, követeléseket, jogokat, hagyományokat is készpénzzé teszi.

Kossuth Ferenc az Egyetértés főmunkatársa volt; a papnöveldeuccai ódon egyemeletes barokk-palotába fordult be délutánonkint, a hátán két gombos, derekától szárnyasra metszett felöltőjében, amilyen kabátot azidőtájt azok az úriemberek viseltek, akik az elhízástól félnek. Még nagy reménykedéssel kísérik pókhálós tekintetükkel lépteit e férfiúnak azok a magyarok, akikkel valamely igazságtalanság történt Kossuth Lajos „királyunk” óta vagy Kossuth apánk miatt. (Csak a dugóhúzó-eszű magyarok, akik furfangosan szokták dolgaik keresztülvitelét előkészíteni, fordulnak leveleikkel az Olaszországban maradt másik Kossuth-fiuhoz, Lajos Tivadarhoz, mert azt hiszik, hogy ez a talián vasútmérnök nincs annyira elárasztva a mult idők bélyeges papirosaival. Sajátságos, hogy a nők többnyire Lajos Tivadarhoz intézték kéréseiket.)

A fiatal Purjesz Lajos ebben a kispaposan adjusztált, jólsepert uccában hallgatja az egyetemi templom harangjait, (és külsejében ő maga is hasonlatos egy szelíd, szőke kispaphoz, csak a kék reverenda hiányzik róla), valamint hallgatja a bolthajtásos szobákban Csávolszky Lajos asztmatikus, recsegő, indulatos parancsszavait, amint ez a karikalábú, farkasszakállú, epe-színű arculatú férfiú rabszolgái, a munkatársak fölött rendet tart. (Az ujságíró-legenda szerint egyszer még Kossuth Ferencel is gorombáskodott, mire aztán a kormányzó fia otthagya az Egyetértést.)

*

Ez a régi Egyetértés kezdte ujságíróvá nevelgetni a későbbi főszerkesztőt és ez a nevelés mindvégig megmutatkozik P. L. pályáján, mint ahogy nem lehet levetkezni a debreceni kollégiumi, a régi ludovíceumi, a piaristai és a nyíregyházi Kossuth-főgimnáziumi nevelést életünk bevégeztéig. (Hajdanában, amikor a jezsuiták még kardforgatásra is tanították az Esmond Henrieket, az első vágásnál megismerődött a jó páterek tanítása).

Csávolszky Lajos üzleti sikertelenségeit, vakmerő spekulációit, hazárd elhatározásait magyarázhatja az utókor, ahogyan akarja... bizonyosan nem felejtik vala ott ismeretlenül haldokolni a zuglói lóistállóban, hacsak néhány darab is megmarad tömeges vasútrészvényeiből, városligeti telkeiből, (mert hiszen az ő korában élte virágidejét Pesten a telekspekuláció), házaiból és fekete négyesfogataiból, amelyeken az akkori fezőrök módjára (automobil helyett) kocsi-kázott és kövér ékszerekkel megrakott feleségét járatta. Ám Csávolszky Lajosnak, ennek az elszánt kalandornak is buknia kellett, amikor a többi, lapvállalkozással foglalkozó pesti aranyásók, a Weissenbacherek, Haas és Deutschok beadták a kulcsot... (Írtam én erről a dologról valaha egy regényt, amelynek a címe Aranybánya volt és én húszesztendős voltam. Húszesztendős régen elmúltam és a kétkötetes regényből egyetlen példány sem maradt meg, nekem se, másnak se... Állítólag olyan papirosra nyomták Wodiánerék, amely papiros csak tíz esztendeig „él”. Aminthogy a Csávolszky Lajos kora is elmúlt ebből a városból).

Ismétlem, Csávolszky Lajosról mondhatnak hitelezői amit akarnak, én csak annyit tudok róla, hogy jó ujságot szerkesztett. Komoly, talán még az osztrák-magyar birodalom területéhez is nagyszabású The Times-ot, amelynek függetlenségi politikája lett volna a szárnya, - hiszen Magyarország ezidőtájt még háromnegyed részben meggyőződéses függetlenségi érzelmű volt, - a közgazdasági rovata a kincses kamrája. A függetlenségi eszme azonban hervadozni kezdett az országban, nem tudta azt már életregerjeszteni Kossuth Ferenc hazaérkezése az emigrációból sem... A közgazdasági dolgokkal pedig úgy állott a régi, gazdag Magyarország, hogy még az OMGE által alapított ugyancsak világlapnak tervezett H a z á n k -at sem bírta eltartani, pedig hát ez az ujság azoknak íródott, akik tulajdonképpen minden időben az ország gazdagságát jelentették, a földtulajdonosoknak. Így aztán a Csávolszky Egyetértésével is megtörtént, mint annyi más magyar lappal ebben az időben (így a Magyar Állammal is), hogy hónapszámra nem vették le róla a címszalagot az előfizetők: félretették az ölnyi nagyságú ujságledőt felvágatlanul, majd jó lesz a gyerekeknek sárkányragasztáshoz: - Nem érett meg még Magyarország a világlaphoz, - mondta Csávolszky. (Amire aztán csakhamar ráduplázott a képes „Budapest”, amely minden tökeérőssége mellett is rövidesen bezárta a boltot, bár ugyancsak megalkuvás nélküli függetlenségi politikát hirdetett. Erre a képes, olcsó ujságra se érett volna meg Magyarország?)

*

De Csávolszky mégis jó lapot szerkesztett abban az időben, amikor Purjesz Lajos ott töltötte „inaséveit”, mint a régi zszurnalisztanyelven mondták.

Szerette Csávolszky a szép gömbölyű ciceró betűket, amelyek olyan bőséggel töltötték meg az E g y e t é r t é s első oldalát, mint a dús vetés. (Gyakran Szatmári Mór tollából.)

Szerette a vezércikk után következő tudományos elmélkedéseket abból a szép garmond-betűből, amelyet Ø jegy alatt Hoitsy Pál írt.

Az országgyűlési referátumnak, amelyet ő többnyire szószerint közölt, nem adott helyet a fölapon; a mellékletre szorította a honatyák szónoklatait és alig emelte ki még a groteszk Károlyi Gábor közbeszólásait is, pedig gyakran ezek az enfant terrible megjegyzések voltak azok a mondatok, amelyeket a sláfrokos, csibukozó, vidéki előfizető az egész E g y e t é r t é s -ből kihalászott pápaszeme segítségével.

Ám ennek a szép, jó, kedves, galambdúcos embernek, a vidéki előfizetőnek Csávolszky Lajos nyitott tárcarovatot is. „Tudományos apróságok” címen éppen az az Ereky Károly írta itt olvasmányai kivonatait, akit az elmúlt években annyit emlegettek. Utasította Csávolszky a tárcarovat szerkesztőjét, a kövér Déri Gyulát, hogy gyakran közöljön beszélyt Florestántól, Floridortól, D’Artagnantól, amely írói álnevek mind Vay Sarolta grófnőt jelentették, mert ilyen tárcacikk megjelenése idején felbontják és elolvassák a lapot úgy Alsódabason, mint Nyíregyházán. Ezen kívül hosszúnak, bőségesnek, országút terjedelműnek kellett lenni a tárcának, mert az E g y e t é r t é s mindenkor drágább volt egy krajcárral, mint a többi ujságok. (Akár csak manapság a V i l á g .) Az írók honoráriumuma 3-5 forint között váltakozott. Szegény Déri Gyula évről-évre emelte a szemüvege dioptriáinak a számát, csaknem belevakult a kéziratok olvasásába, - igaz, hogy csak nappal kellett neki dolgoznia a tárcarovat összeállításán, míg estére mehetett akár a Kispipába is, ahol nagyon szeretett üldögélni és nagyokat mondani ez a pesti hirlapírás korából való, nagyétvágyú és nagyszomjú férfiú.

Ám annál pontosabban érkezett meg a délutáni órákban Csávolszky Lajos, akinek kopogós, rohamozó, szenvedélyes lépteit még az öreg publicista, Mezei Ernő is meghallja és már gyürkőzik is a Pester Lloyd és a Pesti Napló estilapjának elolvasása után, hogy azokat a hosszú vezércikkeket megírja, amelyeknél hosszabbat se azelőtt, se azután nem írtak Magyarországon.

Az újságírás akkoriban is olyan volt a rendes hétköznapiakon, hogy a cikkek, tudósítások egymásba kapcsolódtak, mint a harisnyaszemek: a reggeli lapok arról írtak vezércikket, amiről az esti lapok szólnak; az esti lapok viszont a reggeli lapokból vették másnap megírandó témáikat... Ez a cserebere csak akkor tért ki hetivásáros medréből, ha valamely polémia kezdődött két újságvállalat között, amikor az a jámbor vidéki előfizető, (kinek a kedvéért mindez történik), égbemeredt hajszákkal várja a csata eldőlését... Vagy olyankor, mikor Fényes László vagy Lóránt Dezső, a rendőrségi tudósítók tépik fel az előszoba ajtaját Farkas Menyhért, a temesvári „lottó-király” hírével, aki a betanított árvaleányka révén először próbálja megkorrigálni szerencsését a kislutrinál, amire aztán Magyarországon be is tiltják a lottót. (Milyen furcsa, hogy a nagyjövedelmet hozó, állami lutrijáték felállítása nem jut az eszébe egyetlen fináncseninknek sem!) De ugyancsak nagy izgalom kerekedik, amikor Salgó Ernő valamely angol újság „különféléi” között böngészve, egy ritka magot talál, amely egy tudósítónak a számításait tartalmazza arról, hány kövér esőcsepp esik a világon... A vidéki prenumeránsok hetekig rágódtak a kérdés fölött, mert tagadhatatlan, hogy az olvasókat az ilyen témák érdeklik.

Ám a Farkas Menyhértek és kövér esőcseppek ritkán akadnak, azért a megszokott szerkesztőségi unalmat a Papnövelde uccában azzal próbálják elűzni a hirlapíró urak, hogy a pepitanadrágos munkatársaknak a székét többnyire bekenik azzal a csirizzel, amelyet a kéziratok összeragasztásához szoktak használni; szerelmes levelet csempésznek a Timár Szaniszló felöltőjének a belső zsebébe, T. Sz. szórakozott ember létére ezt nem veszi észre, de annál inkább otthon féltékeny felesége; Somfai I. Károly könyvatos szerkesztővel tréfálnak, - aki a régi pesti zsurnalisztikában olyanformán szerepelt, mint céltáblája a vicceknek: - telefonmókákat rendeznek vele: a nyakára küldik Budapest összes vadkereskedőit azzal a nessel, hogy Somfai mindenféle özgerinceket és nyulcombokat keres névnap ebédjéhez. És a tollszárak az asztalokon ama kitanult kémikus, Fényes László révén többnyire viszketegséget előidéző porral vannak meghintve... A Fiume-kávéházban trónolt még a vörös bajszú Barna Dóri, aki nem csak hirlapírói ötletével vezetett a régi pesti zsurnalisztikában, de tréfacsinálásaival is, amelyeken azután hetekig nevetni lehetett... És mégis jó újságot írt Csávolszky Lajos.

*

Ebben a papnöveldeuccai szerkesztőségben tanult meg újságot írni Purjesz Lajos.

Valamiképpen, még az első fiatalság idején sem voltak rá hatással a hirlapírói étellel együttjáró léhaságok, bohémkedések, cinikus tréfálkozások; legfeljebb megértően és udvariasan mosolygott, amikor bombaként eldőrdült egy-egy sikerült élce valamely jámborabb kolléga rovására. Egy „jó fiú” volt, aki örvendezni látszott azon, ha barátainak jó kedvük van, - habár ő maga egyetlenszer sem keresi Dienes Márton, a leghatalmasabb munkatárs kegyét azzal, hogy Somfai I. Károly ellen valamely brutális tréfát kieszeljen. Ama illedelmes, jólfésült, gondosan borotvált, jómodorú ifjúnak látszik, aki bizonyosan viszi valamire az életben, ha másképpen nem, hát mint titkár Kossuth Ferenc mellett, akit vidéki utazásaiban néha elkísérgetni szokott, ha már ezt a dolgot megúnták a tekintélyesebb munkatársak... De nem lett titkár P. L.-ből... Kocsmakerülő, ugynevezett „családi fiú” volt, akinek nőies, gyengéd megjelenése azt sejtette, hogy nem marad meg ismeretlenül a városban, ha majd megfordul néhány zsúrfixen, ahová általában a fiatal hirlapírókat akkoriban hívogatni szokták... P. L. nem járt zsúrokra, tudtommal egyetlen öreg főszerkesztő feleségét sem táncoltatta meg... Még abban is különbözött ez a fiatalember a korabeli hirlapíróktól, hogy nem a Meyer-lexikont, (amelynek szekrénykulcsát, mint a segédszerkesztői hatalom jelvényét, féltékenyen őrizte Benes János), de még a Tóth Béla által divatba hozott nagy Larusse-t sem használta cikkei

megírásához, hanem valamely rejtélyes könyvekből dolgozott, amely könyvek többet tudnak ama nevezetes lexikonoknál is.

Általában ama újkori hirlapírók módjára inkább szeretett könyvekkel járni a hóna alatt, mint a színházi öltözőkbe vagy a belvárosi kiskocsmákba, ahol a régi generációbeli hirlapírónak jóformán egész élete elmúlt. (Nagy dolog volt már az is, ha ebben a korszakban a fiatal hirlapíró nem hagyja abban egyetemi tanulmányait a redakció kedvéért vagy ellátogat a váci-uccai korzó helyett a pókhálóságú olvasóterembe, ahol kötényes szolgák teregetik a látogatók elé a Nemzeti Múzeum kincseit.) Ő volt talán az elseje azoknak a modern hirlapíróknak, akik olyan nagy és alapos felkészültséggel indulnak neki a reménytelen pályának, hogy messzi túlszárnyal mindenféle képzettséget, amely az akkori magyar életpályákon szükséges. Ő volt azoknak a magyar hirlapíróknak az első gárdistája, amely hirlapírók éppen mesterségük változékonyságánál fogva: sohasem állhatnak meg egy másodpercre sem a művelődésben, a tanulásban, a fejlődésben.

A hirlapírói pálya örökös versenyfutás az élet folyamában feltűnedező jelenségekkel, néha csak egy elsodort virággal, máskor egy fatönnkel, de a szemlélődő partokról mégis csak leginkább azokat a büszke gályákat kell követni, amely habfehér hajók az ismeretlen tartományokból fáradhatatlanul és ragyogva, vakítva hordják a kikötőkbe az új világnézeteket, eszméket, bölcsességeket. És itt Magyarországon, ahol a szabadonlibegő vitorlások helyett, az életfolyó mentén, néha csak úszó holttesteket vagy tarka-barka szitakötőket kell követni a hirlapíróknak, hogy a mindennapi áradatból ki ne maradjon, - itt Magyarországon sem lehet leülni a vérbeli hirlapíróknak valamely terebélyes fa alá, ahonnan aztán a megemésztett bölcsességek, át-olvasott könyvek, elraktározott élmények tartalmával telten és egykedvűen lehetne nézni az élet hullámzásait.

Pedig ennek ez országnak az elmúlt tizenkilencedik százada a közpályán működő férfiak - így a hirlapírók erényének is a megállapodottságot, a megnyugodottságot, a céhmesteres flegmatikusságot vallja. Akármilyen forradalmár volt Széchenyi vagy Kossuth: voltak életükben időszakok, amikor szünetet tartottak életük fájának a nagyobbra való nevelgetésében, az eszten-dönkint való kirügyeztetésében, lombosodásában. Deák Ferenc meg pláne csak egyetlen nagy munkát vállalt életében, - igaz, hogy az bőségesen elegendő volt egy emberéletre: a kiegyezést. - És ő mellettük a tizenkilencedik század magyarja, így a magyar hirlapíró is, üldögélő jelenségnek látszik, aki a fiatalság futamodásai után, a férfikor idején, bizonyosan letelepedik valamely édes, zamatos gyümölcsöt termelő fa vagy pedig legalább is egy fanyar vadkörtefa alá, ahonnan aztán magaúnt egykedvűséggel nézegeti úgy a papirhajócskákat, mint a büszke gályákat az élet folydogálásaiban.

A tizenkilencedik századdal aztán elmúltak azok a lugasok, ahol a megtermetesedett, pályájuk dicsőségét aranyba váltott politikusok üldögélnek és legfeljebb annyi teendőjük van, hogy a sétatálcájukkal mindenféle abrakadabrákat rajzoljanak a homokba. És a megállapodott közéleti férfiak mellett egy-egy számolyon meghúzódhattak a lenge hírhajhászok, ujdondászok, amint a régi hirlapírót mondják. Sőt egyik-másik kiérdemesült főszerkesztőnek a boldog tizenkilencedik században olyan papirossal (a nadrágkoptatás ellen) és kóccal (a komóció miatt) bélelt karosszék is jutott, amelyenbe az öreg írkokokat szokták ültetni.

*

Purjesz Lajos egy olyan korban lett hirlapíró, amikor ez egyébként céltalan pályát könnyelmű bohémságból vagy messzirelátó politikai ambícióból szokás választani, de semmi körülmények között sem abból a szempontból, hogy ezen pályán a nyugodalmas, zökkenés nélküli, polgári boldogulást feltalálni lehetne. Voltak ugyan élelmesen lemondó hirlapírók ebben a korszakban, akik már fiatalkorukban is arra a szakállra házasodnak, amelyet majd ott növelnek

maguknak valamely minisztériumi sajtófőnökség irodájában vagy esetleg a magas kormány mindenkori közlönyének szolgálatában, - akik már a pálya elején lemondanak a harcról, a mindennap megújuló kitünéstről és az örökös birokversenyről e pálya cseles, furfangos, intrikás porondján... Ám az ily boldog közepszerűséget valóban csak a legravaszabb lapírók tűzték célul maguk elé. - P. L. ifjú korában: a hirlapíró életét vagy a céltalan, egészségrontó bohémkedésben rövidíti, vagy pedig politikai babérokra pályázik. Sajátságos, hogy P. L., aki sohasem akart lenni más életében, mint ujságíró: nem csábult el sem a pálya könnyelműségei, pazarlásai, felvidító ösvényei felé, sem pedig a pálya praktikus útjaira, a hirlapírói toll politikus visszaélései felé: a különböző állásokba...

*

P. L. csak rövid ideig élvezte pályáján azt a barátságos, megszokott, bolthajtásos szerkesztői szobát, ahol (akár a Papnövelde uccában is), a régi hirlapíró életét eltöltötte papírkosara és tintapecsétjei között.

Ahol olyan jól ki lehetett „ülni” a nadrágot, hogy az öregebb hirlapírók nadrágjait a legügyesebb pesti szabó sem tudta kivasalni; ahol könyökvédővel kellett óvni a kabát ujját és a lábak csak azért nem bütykösödnek el, mert szabadjegye van a hirlapírónak a tramwayra... Ah, ez a szabadjegy, amely mindenhová szólott, hány jobb sorsra méltó ifjút csábított a kacér pályára! E mindenható szabadjegyek miatt, (külön tárcát csináltatott részükre az egykori hirlapíró,) sokan tévednek erre a pályára, ahelyett, hogy a vándortársulattal elszöktek volna: mert hiszen például az én ifjúságomban még körülbelül mindegy volt komédiásnak beállni, vagy reporternek fölcsapni... Ott düllesztette mellét szabadjegyével zsebében a régi hirlapíró a villamos peronján, ahová a detektívek és más hatósági emberek szoktak fölszállni; leereszkedőleg intett a színházi szolgának, midőn az tisztelettel köszönt az állandó szabadjegyesnek; a fürdőkben és a táncos házakban, a vonatokon és a hangversenyeken mindig föl lehetett ismerni a szabadjegyes hirlapírót az önérzetes magatartásáról. (Volt olyan hirlapíró is, akinek a korzó székeire is volt szabadjegye.) Ó, mily sokszor volt illedelem nélküli, üvegkaparáshoz hasonlatos a dölyfös hang, amelyet itt-ott a városban hallottunk, amint a hirlapíró odadobta a foghegyről vett szót: Szabadjegy! - Az én barátom, Purjesz Lajos nem azért lett hirlapíró, hogy halálra rémítse szabadjegyes megjelenésével a kis ligeti színházak verébangú művésznőit.

*

P. L. azt a küzdelmes, gyötrelmes hirlapírói pályát futotta be, amelyet előtte nem ismertek a régi magyar szerkesztők, akik bízvást lábvizet is vehettek volna a szerkesztői asztal mellett.

Meggyőződéssel és szent lelkesedéssel írta cikkeit a hanyatló népszerűségű Kossuth Ferenc oldalán a Független Magyarország című ujságba, amely legfeljebb annyi nyomot hagyott a magyar zszurnalisztika történetében, hogy a fekete bajszos, díjbirkózó külsejű Rónai kiadó fizette legrosszabbul a munkatársait. Eszméért kellett harcolni és a kiadóhivatali pénztár üresebb volt, mint akár a magyar hirlapírás őskorában. Jeltelenül, nyomtalanul múlnak el a munkában töltött hónapok évek... A vasutas-sztárjk után a Füg. Magy. is arra a sorsra jut mint a legtöbb függetlenségi ujság: megszűnik számítani. Jön az Egyetértés ismét, amely P. L. vezetését óhajtja, de ebből az időből sem marad sok feljegyezni valója a Purjesz Lajos élettörténete írójának, ha csak a nemzeti ellentállás korát nem lapozgatjuk. Ám ezt a gyönyörű magyar lendülést nem az Egyetértés csinálta, hanem a korszak, amelynek egyik legmegérettőbb fia volt P. L., aki még mindig, bár már másodízben főszerkesztő, olyan szelíd, szemérmes és érzékeny fiatalember, hogy a felületes szemlélődőnek P. L. láttára Eötvös báró Karthauzija vagy valamely egyéb tizenkilencedik századbéli szentimentalizmus jut az eszébe. Egy engedelmes, tiszta gyermekkor; a korán elárvultak félnksége; az udvariasságra, megértésre,

tisztességre való nevelés; a vitatkozást, kötekedést, veszekedést, a másoknak fájdalmat okozást és a feltűnőséget való kerülés: megtestesítője volt ez az erőteljesnek, életvidámnak látszó fiatal férfi, aki pedig egyike volt kora legelszántabb, legbátrabb férfiainak, aki bár olyan udvarias volt, mint a legjobb sebész-kés, az igazságtanságok kioperálásánál nem habozott tollával a legmélyebbig elhatolni. Aki csak messziről ismerte ezt a mosolygóarcú abbét: azt hitte volna róla, hogy egyetlen öröme selyembélésű ruhában, finom tónusú szalonban hallgatni valamely túlvilágias muzsikát, - holott ez a precíz úriember voltaképpen ama bizonyos hittérítők közül való volt, akik akkor is elmennek a messzi, sötét országokba, ha bizonyosan tudják, hogy ott megégetik őket. Soha még ily gyermekdeden tiszta arc nem fordult szemközt a magyar gyűlölködés máglyatüzével: soha még ily udvarias száj nem mondotta ki a süket tudatlanoknak azokat az igazságtalanságokat, amelyeknek hallatára dühös ordítás szokott a válasz lenni; soha még ilyen selyemkesztyűs oroszlánszelídítő nem lépett egy szál tollal a magyar közélet porondjára, ahol a legnemesebbnek látszó ellenfelek is legalább mérgezett tört tartanak a kabátjuk ujjában elrejtve. (Vívókardja, meg fokosa mindenkinek van.) Ez a szelídszemű, megtermett férfi arra született, hogy mindenkinek kedvességet, nyájasságot mondjon, holott életpályája éppen arra predesztinálta, hogy mindig kimondja az igazságot, amikor is ez az igazság olyanforma is néha, mint a föld mélyében rejtőző szén és a föld feletti levegő találkozása, amikor is ama gyilkos mérge, a ciánkáli létrejön. (Igaz, hogy ez a mérge báránnyefehér és aranyozni is lehet vele.) Ez a főszerkesztő olyan költői elmerültséggel, ábrándos fejtartással, barátságos nyájassággal járt-kelt Budapest uccáin, mintha valamely családián szelíd, régi világbeli szépirodalmi lantnak volna a szerkesztője, nem pedig annak az ujságnak, amelyet mindig a legradikálisabbnak mondanak már az osztrák-magyar birodalomban is. (Lehet, hogy P. L. szíve mélyében hordott is valamely olyan hajlandóságot, hogy a politika unalmassá váló bikaviadalai elől majd enyhe szépirodalmi lugasok felé vonul: valóban boldog volt, amikor a Világ ifjúsági lapját megindította és későbbben is tervezgette, hogy a Világ íróasztala mellől egy szépirodalmi közlőnyt szerkeszt, hisz munkabírásában sohasem kételkedett.)

*

Az ő igazi képe, valódi egyénisége, belső tükre ott mutatkozik meg, amikor a Világ szerkesztését átveszi. (Remélem, nem haragusznak meg Erényi Nándor és Lakatos László urak, akik a Világ bölcsőjét először megringatták, hogy ennek a lapnak ideje még nem érkezett el az ő szerkesztésükben. Nem volt elég érett a korszak azokhoz az eszmékhez, amelyeket a Világ hirdet. Szenvedéseiket, meggyőződéseiket könnyen maszkírozhatták az emberek, mert koránt sem voltak olyan ellentétek a világnézetek között, mint például már a világháború kitörésekor, hogy napjainkról ne is beszéljünk. A Világ megindulása idején Bálint főszerkesztő úr nem kapott névtelen fenyegető leveleket, ha egy-egy nyitabb ujságcikkben fejezte ki elégedetlenségét az ország állapota fölött. A világnézetet világnézetnek mondják a tudományos emberek, - legfeljebb követválasztáskor verik be a fejeket ilyen szavakért. Zsidók és keresztények együtt ülnek a kávéházban és a főrendiházban az öreg Kohn főrabbinussal kezét fognak a bandériumos megyéspüspökök. Az állami számvevőszék elnöke egyben nagymestere a magyarországi szabadkőműveseknek, - soha se vonja felelősségre ez utóbbi méltóságáért senki. Dehát nem is volt azon semmi titkolni való, hogy valaki szabadkőműves; nem ütötték le érte az uccán. Aki egy kicsit kinyitotta a szemét Pesten: egy hét leforgása alatt megtudhatta, megismerhette az összes „titkostársasági” tagokat, a magasrangú állami funkcionáriusokat, előkelő bírákat, egyetemi professzorokat, orvosokat, ügyvédeket, kereskedőket, hivatalnokokat, hírlapírókat... Cím- és lakjegyzékek voltak a szabadkőművesekről, amely jegyzékhez akárki hozzáférkőzhetett. Én bizony nem tudom elhinni, hogy olyan nagy hatalma lett volna ennek a szabadkőművességnek, mint napjainkban mondják. Akkor legalább a világháború kitörését kellett volna megakadályoznia... Hát csak azt akarom elmondani, hogy olyan

enyhe, mosolygós világot éltünk, mikor ezt a lapot Bálint főszerkesztő úr „jegyezte”, hogy egyetlen esetről sem tudok, hogy a Világ-ot valamely népgyűlés alkalmából elégették volna.)

*

P. Lajos abban a korban vette át a Világ-ot, amikor a szemek és szemtekintetek bizonytalanok kezdtek, amikor az emberek egymással az uccán, vagy társaságban találkoznak.

Már nem olyan mosolygós, tavaszias az arculata az Andrássy útnak, mint abban az időben, mikor Andrássy Géza fuvarozza erre vörös vadászkocsiján a high life hölgyeit és urait a lóversenyekről vagy a Stefánia úti cukrászpavillonból. A női divatban a fehér kalapfátyol tűnedezőben van, - amint általában a női divat bölcselkedői azt szokták mondani, hogy akkor múlt el a jóvilág, amikor az utolsó turné is letették Pesten. Jön a kékfátyol, jön a vörösbarna fátyol a nők kalapjaira, de, hajh, ezeknek a fátyoloknak nincs már oly varázsló erejük a férfiakra, hogy megnyíthetnék őket, még ha a régi Bécs kacérságait példázó Girardikalapokra is akasztják a tulajdonosnők. Azok a gyönyörű uszályok, amelyek a nők hátamögött darab ideig olyan tiszteletet gerjesztettek, mint a prépostok ornátusai: végképpen kimennek a divatból és a hirlapíró, ha kölcsönkért frakkjában megjelenik a Park-klub kertimulatságain, bizvást írhatna reportot a kontesztek bokáiról is... 1923!

De hagyjuk a tréfát. Pest arculata láthatólag komorul már a háborút megelőző esztendőkből is.

Talán azért is volt az a megváltó örömjongás a városon, amikor a háború kitörésének hírére meghozták ama régi nyár emlékezetes, esti órái! Őszi borzongással hull a mindennapi eső... A házmesterek a padlásokról mindenféle régi követválasztási zászlókat cipelnek le, (a Morzsányi Károly meg a Radocza János idejéből), hogy azokat újra kitűzzék a hadüzenet örömére. Az ucca lányai nemzetiszínű kokárdát raknak a mellükre. A Rákóczi út és a Nagykörút sarkán a mámoros tömeg elcsíp egy katonapéket és azt a levegőbe emeli:

- Halljuk a vitézurat! - kiáltozzák.

És a legtisztességesebb nők is félrekapják a kalapjukat, amikor a kávéházakból kihallatszik a cigánybanda megszakadásig vont Rákóczi-indulója.

... A főszerkesztő fanyaran, borúsán áll irodája ablakánál, amint az őrjöngő pesti uccát nézegeti.

- Hogyan fognak még ezek sírni! - szólalt meg sóhajtván és két kezével eltakarta addig mindig mosolygó arcát, amely ez estétől kezdve többé nem ismerte ama gyermekesen bizakodó mosolyt.

MESE A VARRÓGÉPRŐL

Kiss József lantját még abban a harsogóan zöld tölgyerdőben akasztotta fel az apollók fájára, amely tölgyerdő a boldog régi Magyarországot jelentette.

Vissza-vissza szökdösött a lantához, amikor a nagy erdő égni kezdett.

Mesebeli jajszóval düledeztek a nagy fák, amelyek a tizenkilencedik század szelíd bárány-felhőit érik el valaha koronájukkal: kéményseprő kézfogást adnak a tölgyek aljában riadozó kis virágok, az ibolyák: - háború van az erdőben, az Apolló fájára akasztott lant új hangokat tanul mestere keze alatt, a tábori hornisták és a csaták dobosainak hangjait -, de a lant már megöregedett, nem tudja kellően megtanulni az új, zivataros szólásokat, ugyanezért a lantos jobbnak látja beszüntetni a céltalan éneket.

Pedig nehezen hagyta abba a dalolást.

*

Azok közé a költők közé tartozott az öreg szerkesztő úr, amely költők a halálos ágyukon is papirost és ceruzát tartanak a kezükben, hajnalszínű verseket forgatnak a fejükben, mert azt hiszik, hogy a régi időkben bevált fegyverekkel távol tarthatják maguktól a megsemmisülést, a halált. - Pedig Kiss József meghalt: „mint egy ajtószeg”, mint az angol szólásmondás tartja: mint egy fölösleges ember, ahogy a mai napok gondolkozása kifejezné, amikor a leégett erdőben úgy megfogyatkozott a költők számára kijáró karéj kenyér.

A zsidók, várostól messze eső temetőjében, gyalulatlan deszkák között fekvő kis holtemberhez nem írnak már verseket a költők, (pedig sokat adresszáltak hozzá pesti lapszerkesztő korában.)

Talán magam sem venném tollamra a halottaiban is jelentékeny konkurenciát, ha versírással foglalkoznám. A holt költő néha hatalmasabb ellenfele az élőnek, mint az elevenen koporsóba tessékelt költő. A szép színésznők, akik költeményeit egykor országszerte szavalták, ha valami majálisi alkalom kínálkozott: leghamarább felejthették el költeményeit, hogy az újakat betanúlhassák. (Nincs már K. J.-nek lapja, amelyben a színésznők arcképeit gálánsul kiadhatná.) - Mondom, kenetlen kerekű prózáíró létemre nem félek megidézni a szakállas kis költő csengő, csilingelő emlékét... Lássuk csak, mit csinált Kis József, amíg az egykori Pesten, A Hét című ujságot szerkesztette, amely közlőnynek a hitvallásaira, tanításaira szokása volt megesküdni az akkori ifjúságnak.

Nagy hatalom volt valaha a kis termetű költő, pedig magáénak egyetlen házat sem mondhatott a városban, ahol a házmester köszöntgetve fogadná.

*

- A lírai költők között Kiss József a Rothschild - mondogatják Pesten az írói kávéházakban. - Hetenkint talán ezer példányt is nyomat A Hétből. Sok pénz az: ezerszer húsz krajcár.

- Ó, maga Mujkos bácsi, - felelt a régi fölényes, pesti hírlapíró. - Hát maga azt hiszi, hogy Kiss Józsefnek szüksége van a trafikosok húsz krajcárjaira? Ott vannak a B a n k o k !

A Bankok!

A Mujkosnak (egy régi élclapbeli figurának) nevezett kávéházi alak azután elgondolkozhatott a rejtelmes Bankokról, amelyekhez A Hét szerkesztőjének olyan nevezetes kulcsa volt, hogy akár a publikum húsz krajcárocskái nélkül is fenttarthatta lapját.

Pedig hát az igazság az, hogy Kiss Józsefnek ugyancsak sokat kellett konfertáblison nyargalásni a városban, hogy a szükséges pénzt előteremtse lapja fentartásához, különösen olyankor, ha az Athenaeumnál összegyülekezett a nyomdászámbla. Nagy Miklósról, az egykori Vasárnapi Ujság szerkesztőjéről azt a szólás-mondást találta ki Mikszáth, hogy a lábával szerkeszt: tudniillik a lelkiismeretes szerkesztő többnyire gyalogszerrel, személyesen járkált behajtani a lusta írókon a megígért kéziratokat. K. J.-nek nem kellett kéziratok után bolyongani, mert A Hétnek olyan magas nívója volt, hogy ebbe a lapba szívesen dolgoztak az úgynevezett koszorús írók is, a fiatalok meg boldognak mondhatták magukat, ha nevüket nyomtatva látták Kiss József hetilapjában. - Annál többet kellett kocsikáznia a keleti kényelemről annyit ábrándozó költőnek pénz után, hogy lapját a kellő időben megjelentethesse. Hogy ilyen körútjaiban a nyomdászámbla ez örök Ahasvérusa nem hagyta ki a gömböc-Bankokat sem, amelyeket a régi Pesten is mézzel teli méhkasoknak ábrázoltak: ez valóban érthető az olyan úriembernél, aki azzal a szándékkal ül fel a New York-kávéház előtt egy konflisba, hogy a föld alól is pénzt szerez. Szerzett, amíg a konflisok lovait is el nem viszik vala a háborúba, amíg a szerkesztő úr elég rugalmas volt ahhoz, hogy annyi lépcsőt megmásszon, mint egy levélhordó.

*

Nem volt könnyű dolog a régi lapszerkesztő élete, akármilyen irigykedve is beszélnek róla Bartók Lajos lapjánál, a Bolond Istók-nál, vagy azokban az írói körökben, amelyek az úgynevezett konzervatív irányt képviselik az irodalomban, amelyek miatt Kiss József csak késő öregségére olvashatta fel a Tüzeket a Petőfi társaságban. A Hét első számától kezdve a „legmodernebb” ujságnak indult már abban az időben, amikor még Murányi ügyvéd úr a Vadász uccában szerkesztgeti a Képes Családi Lapokat, amelynek zöld borítékán a hím- és nőnemű előfizetők a legfantasztikusabb álnevek alatt levelezgetnek egymással, - amely levelezés a szerkesztőség öröme néha házassággal is végződik. (Vajjon: milyen lehetett egy asszony, aki a Képes Családi Lapok-ból ment férjhez?) De maga a „legmodernebb” szerkesztő is fiatal korát tagadja meg, amikor feltűnéskeltően modern hetilapját megindítja, mert hiszen egykor K. J. füzetes regényeket írt, amelyeket házalók árultak a vasúti altisztek és a szakácsnék között. (K. J. erről az időpontról nem szeretett beszélgetni.)

*

Hát igen: megjelenik A Hét, - holott a Nagykörút még nincs teljesen kiépülve a fővárosban, az ifjúság irodalmi érdeklődésében Jókai Mór történelmi regényei vezetnek, míg Pestet a Hölgyzászlóalj jubiláris előadásai mulattatják Somosi úr orfeumában. Az írók és hirlapírók közül a városban azok népszerűek, akik párbajsegédkedéssel is foglalkoznak, így „Kuncsövi” és Salamon Ödön urak. A két kézen lévő ujjakat nem kell öttel se megszorozni, hogy kijöjjön azoknak a száma, akik itt valami újszerű irodalom után is vágyakoznak: már Szana Tamás Koszorúja is pártolás hiányában szűnik meg. K. J. mégis nekivág lapjával a magyar rengetegnek, némi siker mutatkozik is, bár nem személyesen hordja ki lapja első példányait ama későbbi Tolnai Simon módjára. Ellenben egy lexikonszerkesztő gondosságával olvassa a kéziratok minden sorát, mielőtt azokat a szedő kezébe adná; személyesen bogarász a sajtóhibák után, mert ezidőtájt az ujságkorrektori álláshoz még nem volt szükséges az egyetemi képzettség; írók felfedező körútjára jár kávéházakba és a cikória-szagú Otthon-Körbe is, ahol az öregebb írók már javában panaszkodnak, hogy másféle szag van itt, mint a régi Kávéforrásnál, - ki is nyomoz új írói tehetségeket: Ignotust és Heltai Jenőt, Makai Emilt és Molnár Ferencet...

Valamiképpen olyan kezd lenni a helyzet, hogy A Hét hasábjain egy írói megjelenés nem múlik el nyom nélkül, se a széplelkű honleányoknál, se a pesti irodalomban. Híre megy K. J.

finnyásságának, amellyel irtózik a sablónos, szürke, hétköznapias irodalmi formáktól. Ez a szerkesztő egy kis inyenc: a ritkaságot, a rendkívüliséget, a meglepőt keresi, holott ez még akkor csak a különböző festőiskolákban volt szokásos. Pesten a legfiatalabb, tehát a legfigyelmesebb írói nemzedék körében: hamarosan híre megy annak az írónak, aki A Hét-be is szokott írni, utána néznek a kávéházban és meglesik nyakkendője formáját, amely többé már nem Lavallière-divatú, mint tegnap a Csigában volt. Bizonyos irodalmi rangot jelent K. J. lapja munkatársának lehetni: „megnyílnak” az ilyen szerencsés fickó előtt rövidesen a napilapok hasábjai is. - Vidéken pedig még különösebb jelek észlelhetők: bizonyos finomkodó hölgyek, akik a még megmaradott falusi udvarházakban eddig a Puskin-láz hatása alatt egyszerű Tatjánák módjára édegeltek, vagy kisvárosokban a meggy-befőtt édességű pletykán, a kuglófos uzsonnán és az önkéntes tűzoltóság hölgyválaszos majálisán kívül egyéb dolgokkal nem látszanak törődni e földi életben, - divatból, szeszélyből, „asszony-hóbortból”, mint a helybeli férfiak mondták: felcsapnak A Hét előfizetőinek és ezzel nevezetessé lesznek az egész vármegyében.

Nyiregyházán, ifjúkoromban magam is hallottam a félszemű Udvarhelyit, aki ház- és ingatlan-ügynöksége mellett házasságközvetítéssel is foglalkozván, emígy is dicsérte a menyasszony bájait:

- Műveltségére vonatkozólag elég annyit mondanom, hogy A Hét előfizetője önagysága.

*

Bár ezek a feljegyzések nem mindig az íróasztalom fiókja számára íródnak (ahová pedig a legnagyobb passzióval dolgoznék, mert legfeljebb magam fejét csóválhatnám némely mondatok felett), Kiss Józsefről megemlékezve: a személyes érintkezés apró megfigyeléseire is ki kell térnem az öreg szerkesztőnél, aki életében Magyarország annyi írójával állott szóba, - így velem is.

*

Hiú volt, mint egy el nem ismert fűzfapoéta és bölcs, mint egy öreg rabbinus.

Ha kora és ismeretségi köre engedte volna: tán Pest összes kávéházait bejárja egy-egy új verse megjelenése alkalmából, hogy beszédje az elismerés adóját. Ebben a furcsa gyöngességében még ama Kávéforrás íróvendégeihez tartozott, akik megkövetelték a felszolgáló pincértől, hogy műveiket olvassa. Így, a nagytekintélyű Kiss József is már a kora délutáni órákban beült a New York-kávéházba a kassza előtti sarokasztalhoz, ahonnan szombatontként élénk figyelemmel kísérte, hogy mely vendégek kéri a frissen megjelent A Hét-et az ujságos gyerektől. (Lehetett elég öröme: majdnem minden asztalnál akadtak kopogtatók az új A Hét után, amikor azt a közismert ujsághiénák egy pillanatra letették kezükből.) De kétszeres érdeklődéssel figyelte az ujságos-gyerek járás-keletését, amikor a hetilap új számában magának a szerkesztőnek is megjelent valamely friss költeménye. A koszorús író ilyenkor megfigyelés alá vette az ujságtábla fölé hajló arcokat, - sohase felejtette el, ha valamely szórakozott kávéházi olvasó percekig nem időzött A Hét ama első oldala felett, amelyen K. J. költeményei rendszerint helyet foglaltak. Elvárta, hogy a kaszírónó tegnapi feljegyzései felett tűnődő kávé időt szakítson magának az új K. J.-vers átolvasásához, - pedig azokban a kaszírónói jegyzetekben kis irodalmi felvágottakról, kapucinerekről, pohár szilvóriumról volt szó, nem pedig költői bolondságokról. Természetesnek tartotta, hogy a szomszéd asztalnál üldögélő nagyszájú ügynök abban hagyta annak a görbe útnak az építkezését, ahová szapora beszéde folytán éppen eljutni akart és A Hét K. J. verse felett eltűnődve, üzletet felejtve megálljon. Nem csodálkozott, ha az Erzsébetkörút uzsonnázó kövér asszonyságai a kis gyermekük részére a The Illustrated London Newst, míg a maguk szórakozására A Hét-et reklamázták a

pincértől. Megkövetelte, hogy a kávéházban időző munkatársai asztalához járuljanak és kiki a maga temperamentuma szerint: fanyaran, mint Kóbor, dunántúlias lelkesedéssel, mint Cholnoky Viktor, groteszk tréfával, mint az ifjú Molnár Ferenc, a lehető legsavanyúbban, mint Wallesz Jenő, precízen, mint Szöllösi Zsigmond, elmondja véleményét a legujabb K. J.-vers felett. Egyszer tán e sorok írója is hangulatosabb szavakat használt egy új költemény megjelenése felett való örömeiben, mire a lapszerkesztő a maga unott orrhangján így szól vala:

- Nézze K., magából úgyse lesz semmi, ha így folytatja. Írjon az új évfolyam részére egy regényt A Hétnek. Vízkeresztkor kezdjük. Száz koronát adok folytatásonként.

(Azt hiszem, hogy akkoriban uralkodó dicsőséges I. F. J. királyunk valamely kisebb rendjele se okozhatott volna nagyobb örömet ebben a korszakban, amikor minden és mindenki szédült az irodalomtól. Száz koronát pedig egy egész könyvecskéért fizetett a Magyar Könyvtár. Aznap éjszaka írni kezdtem A Vörös postakocsit, hogy a Vízkereszt helyemen találjon.)

*

Sajnos, a mai, utánunk következő fiatal írói generáció nem érezheti már azt az édes kábulatot, isteneknek való mámort, minden földi fájdalomért kárpótoló, sőt még: a „kiírás” esetén a hűtelen nőt is felejtő érzelmet, amelyet az irodalom és némi csekélyke irodalmi siker okozni tudott, amikor Kiss József volt a legskrupulózusabb szerkesztő Pesten.

Gyönyörű volt A Hét tündöklően fekete nyomdafestéke. Minden ismerősünk olvasta az itt megjelent költeményeket. A szivarfüstös kaszinókból már hétfőn kiemelték A Hét példányát az újságtartóból azok a kedves, régi világbeli újságtolvajok, akik családjukat is megfelelő szórakozásban akarták részesíteni kaszinótagságukért; és a vanília-édes cukrászdákban finom úriasszony ostromolta a regényíró a legközelebbi folytatás felől, míg a háttérből tortamosollyal figyelt a bonboniérből való cukrászkisasszony. Álom volt akkor az író élete; angol levélpapíron írott levélkét, virágsokrot, szép szeretőt röpitett akkoriban az író hónapos szobája felé egy-egy jól megstilizált mondat; szeszélyes márciussá váltott a magaúnt élet egy-egy írói siker megérkeztével és hitemre mondom, hogy egy kellően adresszált verssel feleséget lehetett szerezni az irodalomért mindig rajongó Felvidékről, vagy a könyvolvasó Erdélyből. Érdemes volt írónak, K. J. munkatársának lenni.

*

(Holott az irodalmat Magyarországon K. J. előtt is támogatták, hiszen nagyon jól emlékezünk azokra az írókra, akik pohárköszöntőket írtak, nőegyleteknek voltak a titkárai, reggelig táncoltatták a kövér asszonyságokat, akik révén némi eredményt is elértek életükben. De A Hét munkatársai éppen Pestnek ama köreiben lelnek barátságos összeköttetésekre, ahová még a Fóti dal költőjét sem hívogatták sem szüretre, sem disznótorra. A tőzsérek, bankárok, kereskedők, zsidók elevenednek meg Balzac regényeiből az egykori Pesten, akiknek nejei és leányai érdeklődni kezdenek ama költő urak iránt, akik A Hét hasábjait gazdagítják. Lipótvárosi úrnők, akik tüntetőleg olvassák a sárgaborítékos francia regényt, ha látogatójukat várják: K. J. idejében A Hét című politikai és szépirodalmi közlőnyt készítik az asztalkára, amelyről teásfindzsájukat szüröcsölik. Nagy kíváncsiságot mutatnak ama franciásan hangzó írói álnevek iránt, amelyek A Hét Krónikái alatt szoktak megjelenni. Bizonyos hírességre tesz szert egy Bella nevű úrlány (egy kékfestőgyár „leánya”), aki amellet, hogy Wlasics Gyula leánygimnáziumát az elsők között látogatja: pontosan tudja minden A Hét-beli álnévnek a valódi jelentőségét is. Ó, ezek A Hét írói álnevei mennyi megbeszélésre adnak alkalmat abban az időben, amikor a tisztelt olvasónak valóban még volt ráérő ideje behatóbban foglalkozni az irodalommal! D'Artagnanról már mindenki tudja az országban, hogy az Vay Sándor grófot, - vagy, mint a beavatottak mondják: Vay Sarolta grófnőt jelent. De kit jelent Paganel, Ignotus,

Dániel pap és a többi rejtelem? Azt lehetne mondani, hogy Kiss József hetilapjában olyanféle sisakrostélyban vonultatja föl íróit, mint a középkori lovagokat volt szokásban, akiknek a győzelmes bajvívás után volt joguk sisakos álarcukat feltolni. Egy-egy olvasónő hónapokig is szerelmes lehetett különböző álnevekbe, amíg végre megtudta valamely pesti pletyka révén, hogy az az álnév nem jelent mást, mint Cholnoky Viktort, akinek síró-rívó gyerekei vannak a Ferencvárosban. És ugyan kit nem érdekelnek Ignotus szakácskönyv-receptjei, amelyekről az a hír kering, hogy a tudnivalókat hozzá Glück Frigyes, a Pannonia-szálloda tulajdonosa adja, aki egyuttal a legrégebb hirdetője is A Hétnek? A Toll és Tör című rovat közleményei már csak olyan csillagászati vagy kalendáriumi jelvényekkel látnak napvilágot, hogy valódi szerzőiket a legtalálékonyabb kisasszonyok sem tudják kinyomozni... Igen, Kiss József A Hét írói álneveivel tulajdonképpen azt folytatta, amit a régi hetilapok rejtvénytyszerkesztői kezdtek. A publikum még naiv volt és senki sem akarta elhinni, hogy Szalay Fruzsina, a költőnő nem egy bajszos, szakállas poéta, aki valahol a Lippertnél (a New-York kávéházzal szemközt) sörözi el azokat a honoráriumokat, amelyeket verseiért Kiss Józseftől kapott.)

*

Nagyot fordultak az idők; az irodalmi szélmalomok másféle fuvalmakat éreznek, amelyek Kiss József korában voltak valaha divatosak; senki sem törte többé fejét elegánsnak mondott, franciás álneveken: ellenben erről az öreg lapszerkesztőről föl kell jegyeznem, hogy abban az időben is, mikor A Hét újszerű, az irodalmi sujtások ellen hadakozó hangjával bizonyos feltűnőséget keltett Magyarországon: - a kis rabbinus arra volt a legbüszkébb, hogy a Tisza mellett született. Akkoriban írta a Nagyapjáról való költeményeket, - arról a vándorló, nagytü, bikaerejű, szabadban háló, kóborló zsidóról, akire minden dicsőségei között is legbüszkébb volt Juszuf. Ő kicsinynek, ráncosnak, koravénnek jött e világra, ezért épített magában egy ideált a hatalmas termetű nagyapáról, aki suhángot vág a tiszamenti erdőségekben és a betyárjárta, pusztai csárdák eresze alatt alszik. Egy meg nem rettenő, vasegészségű, hallatlan étvágyú, anekdotafigurát festett meg ösének, - miután ő maga „gnóm” volt; az egészségi állapotát még akkor is a mellénye alá rakott forró fazékfedővel kezelte, mikor az Otthon-körben Weisz Dániellel, Gelléri Móriccával, Lukáts Gyulával, Giczeyvel, Mártonffyval és a többi régen elment partnerekkel kártyázott, amint az ellenpárti Ágai Adolf ki is rajzoltatta őt a Borsszem Jankóban: egy „tükröknek és képeknek” való ládába, kártyával a kezében helyezvén őt, amikor az Otthon-Klub költözködött. Én mindig csak panaszkodni hallottam muladozó egészségéről, még akkor is, amikor a temesvári szép nők meghívták, hogy ünnepelhessek. Mit értek a Salamon király elefántcsont-tornyaiból való díszek, a polkázó női lábak és a csipkehabokon is átfehérlő női karok, ha már Juszuf, a költő nem szeretett semmit sem a világon, mint a kerevetet, ahol emlékkönyv-formájú könyvecskébe, ceruzával írta verseit vén csavargó Nagyapjáról, akivel biztosan cserélt volna, bár az egykori öregnek faluról-falura kellett vándorolni verekedő természete miatt. Mit ért a négy ász, ha kijött Weisz Dániel ellen (akit röviden zsidó sakternek nevezett, mert K. J. is antiszemita volt, mint annyi zsidó), ha semmi hasznát nem vehette a pénznek az étvágya megszerzéséhez, - holott az a vén zsidóbetyár, ahogyan Nagyapját elgondolta: nem ijedt meg a legnagyobb tál sólettől sem, amellyel a jószívű regále-bérlőnek megkínálták!

... Én azt hiszem, hogy mindenki úgy van ezzel a dologgal, mint az öregedő Kiss József volt, hogy az élet alkonyodásán valamely férfiideált keres magának, amely ideál száz esztendeig élt, kilencven esztendőskorában újra megházasodott, nem futott el a kocsmából, ha ott verekedés keletkezett, egy malacot megevett ültőhelyében és füttyörészve nézett szemközt a téli viharoknak. Különösen tetszhetett Kiss Józsefnek az ilyen nagyapai óriással való atyafiság, mert a költő öregedvén: mindinkább kisebb lett, már csak akkora volt, mint azok a pirosnadrágos agyag-törpék, amelyeket a zugligeti kertekben láthatunk. Halálsejtelmek látogatták az éjek

óráiban, amely halálsejtelmek fölött csak addig szoktunk nevetni, amíg magunk is meg nem ismerkedünk egy komoly, elgondolkoztató szempárral, amely álmatlan éjjeli órában valahonnan messziről figyelmeztetőleg hivatgatni látszik: meghalt apánk vagy nagyapánk szeme. Én most, az idő bizonyos távlatából úgy nézem, hogy az öreg lapszerkesztő élete vége felé azért állította be az illúzióiba olyan félelmetesen vállas, vörösszakállas, gyermekijesztgető vad zsidónak, a nagyapját, hogy lehessen kihez menekülnie a halálsejtelmek elől. És ez a száz év előtti pártfogó, ez a vén lóköttő valóban pártfogásába vette a herendi porcellán-alakhoz hasonlatos kis költőt és kiegyezett valahol kóborló útjaiban a Halállal, hogy időt adjon Pesten, a Népszínház uccában A Hét szerkesztőjének legszebb versei megírásához.

*

- Mondja K., maga a Tisza felé született; mennyi ideig élnek mostanában arrafelé az emberek? - kérdezte tőlem élete utolsó nyarán a nagybetegek fantasztikus reménykedésével az összeaszott poéta. (Akkoriban a jó doktor urak már nem tudtak egyebet kitalálni a haldokló költő részére, mint a levegőváltozást. Lévy doktor már tréfálkozó, vidító mosollyal nézte a beteget, ami talán a legrosszabb diagnózis ebben az életben.)

- A Tisza mentén, - feleltem. - Az én nagyapám kilencvenhárom esztendősen halt meg és mert a halálos ágyán polgári házasságot kötött, nem volt hajlandó eltemetni őt a plébánosunk.

A kis lapszerkesztő lelkendezett:

- Az én nagyapámat egy kocsmában a szolgáló miatt verték agyon százéves korában, éppen most akarom versbe írni ezt a legendát is. Jó vidék az a Tiszamente.

- Milyen bizalomgerjesztő, hogy ilyen nagyapáink voltak! Mennyi ideig kell nekünk még élnünk, hogy őket utólrhessük! - mondtam.

*

A doktor, aki végighallgatta a beszélgetésünket, földöntúli vidorsággal bólintott.